

અર્થ દ્રશ્ય લેખદત્તે સ્વાધીન

પહેલી આવૃત્તિ

૧૯૭૭

૧-૦-૦

મુખ્ય વિદેતા

આર.આર.શેઠની કે. ડિન્ડેસ સ્ટ્રીટ-મુંબાઈ-૨

મારાં પોણેડવાસી મિત્રો
ડૉ. યુજેન બાનાસિન્સ્કી
તથા
શ્રીમતી દીરા બાનાસિન્સ્કાને
અર્પણ

મર્વ દક્ષ લેખકને સ્વાધીન

પહેલી આવૃત્તિ

૧૯૩૭

૧-૦-૦

મુખ્ય વિકેતા

આર. આર. એઠની કં. પ્રિન્સેસ સ્ટ્રીટ મુંબઈ-૨

નિવેદન

‘ઇતિદાસ એ પ્રભના પુરુષાર્થનું પરિણામ છે.’

—જીવનવિકાસ પાઠ ૩૯૧

૧૯૧૪-૧૮ના મહાયુદ્ધ પછી યુરોપની જે પ્રભાને રાષ્ટ્ર તરીકે સ્વતંત્ર જીવન જીવવાની તક મળી છે એમાં પોલૅંડ સૌથી વધારે સદન કર્યું છે. ભ્રમણો ઇતિદાસ અને ગરબું સાહિત્ય પોલૅંડને છે. ઇતિદાસની કોઈપણ વ્યક્તિનું ઘડતર સમજવા માટે તે દેશના ઇતિદાસ અને સંસ્કારિતાનો થોડો યે પરિચય જરૂરનો છે. અનેક મુશ્કેલીઓમાં યે પરાધીનતાનાં વર્ષોમાં રાષ્ટ્રીય અસ્થિતા ભળવી રાખવાના એ પ્રભના પ્રયત્નોની રૂપરેખા ઐતિહાસિક ભૂમિકાના પૂર્વ પ્રકરણમાં આપી છે. બાકીના ભાગમાં જેના પ્રયત્ન અને પ્રેરણાથી આ સેકામાં પોલૅંડવાસીઓનું સ્વપ્નનું સાચું કર્યું એ પુરુષની જીવન-કથા છે. પાનાં ઓછાં કરવા માટે ઇતિદાસની ભૂમિકા લખવામાં સાધનોનો પૂરતો ઉપયોગ થઈ શક્યો નથી.

અંગત સંબંધોનો ભહેરમાં સ્વીકાર કરતાં અચકાણું ન ભેદાં એમ હું માનું છું; અને તેથી જ પૂ. કાકાસાહેબે પરિચય લખી આપ્યો છે એ માટે, શ્રી. બચુભાઈ રાવતે પ્રકાશનની નાનીમોટી મુશ્કેલીઓ દૂર કરી આપવા માટે, શ્રી. હમારીકર ભેષીએ કાવ્યખંડોનો પદ્યાનુવાદ કરી આપવા માટે તથા પ્રજોધયન્દ્ર બહે છેલ્લા પ્રકરણ માટે કૈંસ સાહિત્યનો અનુવાદ કરી આપવા માટે એમનો આભાર માનવાની તક લઉં છું.

કુમાર કાર્યાલયે ચિત્રોના તથા નકશાના બહોલ વાપરવા આપ્યા છે તથા ‘જન્મભૂમિ’ (દીવાળી અંક ૧૯૬૨)માં પ્રકરણ ત્રીજું ઉપાએલું છે એ પણ નોંધવાનું છે.

દરિયાન્દ્ર ભગવતીશંકર બહે

દિનજંતી

દિસેમ્બર ૧૯૩૬

દુર્દૈવી દેશનો તારણહાર

પુરોપના દુર્દૈવી દેશોમાં પોલૅડની ગણના થતી હતી. રાષ્ટ્રીય એકતા અને સ્વાધીનતા માટે ઝંખતું એ રાષ્ટ્ર લાંબા વખત સુધી એ બંને તત્ત્વોથી વંચિત રહ્યું. રશિયા, પૃથિયા અને ઑસ્ટ્રિયા એ ત્રણ જળરદસ્ત અને શિકારી રાષ્ટ્રોના લોભનો ભોગ થઈ પડીને, પોલૅડના ત્રણ કટકા થયા હતા. મુલામીમાં લાંબા વખત સુધી રહેવાથી એના સમાજના પણ કટકા થયા હતા. અદ્વૈતદર્શી સ્વાર્થી લોકો સ્વાતંત્ર્ય માટે લડવાનો ઉત્સાહ ધરાવતા નહોતા, અને જેઓ દેશનું ઉત્થાન ચાહતા હતા એમની વચ્ચે પણ અંદરઅંદર એકરાગ નહોતો. સારામાં સારા આગેવાનો પણ અણીને પ્રસંગે અંદરઅંદર લડી દેશની શક્તિ ખુવાર કરતા હતા.

આવી સ્થિતિમાં, પોતાની માતા પાસેથી સ્વતંત્રતાની અમર પ્રેરણા મેળવી, સ્વદેશના સ્વાતંત્ર્યના આદર્શ સાથે બીજું કશું તત્ત્વ બેળવ્યા વગર અખંડ સાધના કરી, પોતાની દેશભક્તિ, હિંમત, સાહસ અને અમૃત ચોધડિયું વર્તવાની કુનેહ—આ બધા ગુણોનો ઉપયોગ કરીને યુરોપીય મહાયુદ્ધ દરમિયાન પોલૅડને સ્વતંત્ર કરનાર પોલિશ વીર સેનાપતિ અને મુત્સદ્દી દેશભક્તનું આ જીવનચરિત્ર છે. માર્શલ પિલસુદ્દસ્કી લશ્કરી મુત્સદ્દી હતો. પતિત રાષ્ટ્રને ચગવવા માટે જે નિઃસ્પૃહતા, ઉદારતા અને અણીને પ્રસંગે કોઈની શરમ કે બીક રાખ્યા વગર બધી સત્તા હાથમાં લેવાની હિંમત બેઠાએ, એ બધી વસ્તુઓ એનામાં હતી.

યુરોપની મોટી માહમારી ચાલતી જોઇ, માઇ પણ મતાથી અગ્નિ
ગયા વગર બધા બગાને એકબીજા માથે રમાડી એણે અશમ્ય
વસ્તુ શમ્ય કરી બનાવી પોતાના દેશને સ્વતંત્ર બનાવ્યો. એટલું
જ નહિ, પણ એથી યે અઘડે કામ એણે કર્યું,—પોતાના દેશને
એક બનાવ્યો.

સચાચ યુદ્ધમા માનનાર ગાંડપુરુષની જીવનીમા અથવા
એના રાષ્ટ્રની પ્રજાતિમા અહિંમાને વરલા લોભ માટે જાણુતા
જેવું કે બોધ લેવા જેવું કશું નથી એમ માઇ ન માને જે ગુણ
શાસ્ત્રયુદ્ધમા આવશ્યક છે એ જ ગુણ વધારે ઉત્કટ રૂપમા
સત્યાયુદ્ધમા જોઇએ છે જે ઉદારતા અને ક્ષમા ત્યાં જોઇએ
છે એ જ અહીં પણ જોઇએ છે અને અખંડ જાગૃતિ, અદમ્ય
પુરુષાર્થ તેમજ સતત આપજોગ વિના કોઇ પણ દેશને એની
આઝાદી પાછી મળી નથી અને મળેલી ટકી નથી.

સાહસને જ વિજયથી માળા પહેરાવે છે એમ આપણા
શરૂ પૂર્વજોએ અનુભવથી કહી રાખ્યું છે, અને અત્યંત મયજ
એવું અદૃષ્ટ અથવા નસીબ પણ માદસિક અને જાગરક માણુમ
તરફ પોતાનો પક્ષપાત બતાવવાને લતચાપ છે એમ આ ચરિત્ર
ઉપરથી આપણે અદૃષ્ટ જોઇ શકીએ છીએ. ખેડૂત અને ખનાસી
બંને જાણે છે કે મ્હા આજસ કે તન્દ્રા વગર યોગ્ય સુહર્તનો
જે લાભ ઉઠાવે છે તેના પાસા હમેશા મવળા જ પડે છે.

અનેક રીતે આપણું કુખ અને પોલેડનું કુખ સમાન છે
ધણી બાળતમા આપણી ગિયતિ જુદી પણ છે, અને તેથી જો
આપણે આધળા ઉત્સાહમા આવ્યા વગર ધ્યાનપૂર્વક પોલેડના
તારણદારનું આ દૂક જીવનચરિત્ર વાચીશ તો એમાથી શું
લેવું અને શું ન લેવું એ આપણે અચૂક તારવી શકીશું ગુજરાતી

લાપાના મહારથીઓ આવાં મહત્વના પશુ ખૂણાના વિષય તરફ ધ્યાન દે એમ લાગતું નથી એમ જોઈ, ભાઈ હરિશ્ચન્દ્ર ભટ્ટે ગુજરાતની આ સેવા કરી છે. આ લખતાં પહેલાં ઉપયોગમાં લીધેલાં પુસ્તકો તથા લેખોની સૂચિ તેઓએ છેડે આપી છે તે ઉપરથી એમની મહેનતનો આપણને ખ્યાલ આવશે. એ સૂચિ મેં ન જોઈ હોત તો હું માનત કે આ આખી ચોપડી કોઈ સરસ અંગ્રેજી ચોપડીનો અનુવાદ જ છે.

લેખકનો આ પહેલો પ્રયાસ છે તેથી, પોતાના વિષયના મહત્વ અને એને અંગેના મસાલાની સમૃદ્ધિ તો એ દબાઈ ગયા છે. છતાં મને તો એ આખી ચોપડી વાંચતાં ખૂબ આનંદ આવ્યો; ઘણું જાણવાનું મળ્યું; અને તેથી હું તો ભાઈ હરિશ્ચન્દ્રનો આભાર માનું છું. એમણે આ એક ચોપડીથી ન અટકતાં પોલંડ વિષે અને યુરોપની આજની દશા વિષે ઘણીઘણી ચોપડીઓ ગુજરાતી જનતાને આપવી જોઈએ. મને આશા છે કે ગુજરાતી વાચકો આવા સેવકોનો ઉત્સાહ વધારીને એમની પાસેથી કરીને કામ લેશે.

ઠાકા ઠાલેલકર

યુરોપની મોટી સાહમારી આલતી જોઇ, કોઈ પણ મત્તાથી અંગમ્ ગયા વગર બધાં બજોને એકખીજા માથે રમોડી એણે અશક્ય વસ્તુ શક્ય કરી બતાવી. પોતાના દેશને સ્વતંત્ર બનાવ્યો એટલું જ નહિ, પણ એથી થે અધિક કામ એણે કર્યું,—પોતાના દેશને એક બનાવ્યો.

સચ્ચ પુદ્ગમાં માનનાર ગાદ્યપુરુષની જીવનીમાં અથવા એના રાષ્ટ્રની પ્રગતિમાં અર્થિમાને વરેલા ભોકો માટે જાણવા જેવું કે બોધ લેવા જેવું કશું નથી એમ કોઇ ન માને. જે ગુણ સચ્ચપુદ્ગમાં આવશ્યક છે એ જ ગુણ વધારે ઉત્કટ રૂપમાં મત્તાપ્રહમાં જોઇએ છે. જે ઉદારતા અને ક્ષમા ત્યાં જોઇએ છે એ જ અહીં પણ જોઇએ છે. અને અખંડ જાગૃતિ, અદમ્ય પુરપાર્ય તેમજ સતત આપભોગ વિના કોઇ પણ દેશને એની આઝાદી પાછી મળી નથી અને મળેલી ટકી નથી.

સાહસને જ વિજયશ્રી માળા પહેરાવે છે એમ આપણા શ્રી પૂર્વજોએ અનુભવથી કહી રાખ્યું છે, અને અત્યંત ચંચળ એવું અદૃષ્ટ અથવા નસીબ પણ સાહસિક અને જાગરૂક માણસ તરફ પોતાનો પક્ષપાત બતાવવાને લલચાય છે એમ આ ચરિત્ર ઉપરથી આપણે સ્પષ્ટ જોઇ શકીએ છીએ. જેદૂત અને ખલાસી બંને જાણે છે કે ક્યાં આજસ કે તન્ના વગર યોગ્ય મુહૂર્તનો જે લાભ ઉઠાવે છે તેના પાસા હમેશા સવળા જ પડે છે.

અનેક રીતે આપણું દુઃખ અને પોલેડનું દુઃખ સમાન છે. ઘણી બાબતમાં આપણી સ્થિતિ જુદી પણ છે; અને તેથી જો આપણે આધળા હિત્તાહમાં આવ્યા વગર ધ્યાનપૂર્વક પોલેડના તારણદારનું આ દ્વંદ્વ જીવનચરિત્ર વાંચીશું તો એમાંથી શું લેવું અને શું ન લેવું એ આપણે અચૂક તારવી શકીશું. ગુજરાતી

અનુક્રમ

પોલિંગના ઇતિહાસની ભૂમિકા	(૧૨૨૬-૧૯૩૬)	૫૪ ૧ થી ૪૭
પ્રકરણ		
૧ ૧૮૬૩નું યુરોપ-ઝુલુકમાં શૈશવ-વિલ્નો-કેદી		૪૧ થી ૪૮
૨ ઇકુટરક જેલમાં બળવો-સાધખીરિયા		
	-કોમરેડ વિકટર	૪૯ થી ૫૪
૩ પત્રિકા-‘મઝદૂર’ પ્રેસ		૫૫ થી ૫૯
૪ વૉરસા સિટાડક-ગાંડો કેદી-સેંટ		
	નીકોલાસની દીવાનાશાળામાંથી છુટકારો	૬૦ થી ૬૫
૫ રસોળપાની વિગ્રહ-તૈયારી-આક્રમણકારી		
	મંડળ (બોયોરકો)-બેઝનની	૬૬ થી ૭૦
૬ બંદૂકધારી શહેરીઓ-વિગ્રહ-		
	સંચાલનનો અભ્યાસ	૭૧ થી ૭૪
૭ ૧૯૧૪ના મહાવિગ્રહની શરૂઆત-		
	પોલિંગને માટે-કેલ્સે-નોવીકોરગ્રીન	૭૫ થી ૭૮
૮ ઉલીનામાલા-લીમાનોવા માર્સી-કોવીસ		૭૯ થી ૮૪
૯ મહાયુદ્ધમાં રશિયાનો પરાજય, સિલ્જનનો		
	સંદેશો-મધ્યસ્થ સરકારનો કેદી	૮૫ થી ૮૮
૧૦ માગડેબર્ગ-બર્લિન-વૉરસા		૮૯ થી ૯૨
૧૧ રાષ્ટ્રનો પ્રથમ નાગરિક		૯૩ થી ૯૬
૧૨ વૉરસાનો વિગ્રહ-વિસ્લાને તીરે બોલ્શે-		
	વિકોનો પરાજય-રીગાના કરાર	૯૮ થી ૧૦૨
૧૩ પોલિંગનું ઘડતર-અંતિમ વર્ષો-મૃત્યુ		૧૦૨ થી ૧૧૪
૧૪ છૂલના		૧૧૫ થી ૧૨૧

ચિત્રોનો ક્રમ

	મુખ્યચિત્ર
માર્શલ પિલસુદ્દરકી	૫૮
માદામ પિલસુદ્દરકી—મેરીઆ બિલેવિદ્સ	૫૯
નેસેફ પિલસુદ્દરકીના પિતા	૬૦
જુવાન નેસેફ	૬૧
લંડનના પી. પી. એસના મુખ્ય મથકમાં	૬૨
જનરલ રિફ્રેશિંગ પિલસુદ્દરકી સાથે ચર્ચામાં	૬૩
નેસેફ પિલસુદ્દરકી	૬૪
પગે ચાલતા જતા માર્શલ પિલસુદ્દરકી	૬૫
નકશો	૬૬

પોલ્ડના ઇતિહાસની ભૂમિકા

૧૨૨૬-૧૯૩૬

I and my country are one My name is Million,
because I love millions and for millions suffer
torment. I look on my unhappy land as the son
upon his father broken on the wheel I feel the
sufferings of the whole nation as the mother feels
within her bosom the sufferings of her child I
suffer, I madden and Thou, wise and happy, ever
rulest, ever judgest, and they say Thou dost not
err

'From "Fore-Fathers' Eve" by Mickiewicz

હું અને મારા દેશ એક જ છીએ હું અનેક છું, લાખોને
હું થાકું છું અને લાખોને માટે હું યાતના લેતો છું ધવાએલા
પિતા તરફ ભેતા પુત્રની નેમ મારી આ કુખિયારી ભૂમિ
પર નજર ઠેરવું છું બાળકનું કુખ ભેતા માનવહૃદયની વેદનાની
નેમ પ્રભુનું કુખ મારૂં અતર બાળે ■ કુખથી હું બ્યામોલ
પામું છું અને પ્રેમો ! સર્વજ્ઞ અને સદાનન્દ ! તારૂં શાસન,
તારો આદેશ અને નિયતી સનાતન છે, અને લોકો કંઈ છે
કે નહીં બૂલ કરે તો નથી

નિઃસંકલ્પિત ૧૧ • પિતૃવંશ પ્રાચી

યુરોપનું રાજકારણ અને સંસ્કૃતિ સમજવા માટે અત્યાર સુધી આપણે મુખ્યત્વે કરીને 'રામાન્સ' અને 'જર્મીનિક' ભાષાઓ બોલતી અને ગ્રીક અને રોમન સંસ્કૃતિસેવી પ્રજાઓને જ કેન્દ્ર બનાવેલું છે. પરંતુ યુરોપની જે પ્રજાઓ ભૌગોલિક દૃષ્ટિએ એશિયાની નજીક છે અને^૧ ઇતિહાસના ઉપકાળમાં સાથે વસેલી અને એક ભાષા બોલતી આર્ય પ્રજાની ભાષા (Indo-European-languages)નું તત્ત્વ હજી એ

૧ આર્યોના એક નિવાસનું મૂળ સ્થાન (Cradle) ચોક્કસ થયું નથી. એ વિષે Anthropological Philological, તથા Geographical દૃષ્ટિએ વિરોધી મન્તવ્યો છે. પર્યટન (Migration) વિષે પણ ચોક્કસ પુરાવા નથી. ભાષાશાસ્ત્રથી જ છેવટનો નિર્ણય ઘર્ષશક્તો હોય તેા —(જેના સમર્થનમાં બીજા પુરાવાઓ છે—અને નથી)—સ્તાવ ભાષા બોલતા સમૂહો અને સંસ્કૃત ભાષા બોલતા સમૂહો મૂળ નિવાસસ્થાનમાંથી સૌથી છેલ્લું પ્રસ્થાન કર્યું એવું મન્તવ્ય જ્ઞાન ઇહેરિંગ (The Evolution of the Aryan 1897) તથા મેક્સમૂલર (History of Ancient Sanskrit Lit. 1851-Pub. Allahabad 1912) ૬૫૨-થી ૨૧૬ કરી શકીએ. આ વિષયની સવિસ્તર માહિતી History of Civilization Series (Routledge, London) માંના The Aryans: A study of Indo-European Origins, by Childe, Race & History, by Pittard; Language. A Linguistic Introduction to History, by Vendryes. Geographical Introduction to History, by Febrve અને Wanderings of the People, by Haddon (Cambridge Univ. Press) એ તથા એ પુસ્તકોની ગ્રંથસૂચિમાં સવિસ્તર મળી રહેશે.

સાચી રહી છે, જે પ્રજાઓ આર્યસમૃદ્ધિના કિતિગ્ પગ-
અવગેઃ સમી છેર તે આવ તથા શીનો-યુગિયન ભાષા બોલત
પ્રજાની સર્જિતિ તરફ પુરતુ લક્ષ આપ્યુ નથી. હતિહામન
વર્ષોના બાઈએ-ટાઈન નંદ્રિતિના મમાગમની અમર આવ ભાષ
બોલતી પ્રજા હજુ જે માચી રહી છે. એગિયાવાસી માટે પુરોપ
મા માનબેર પ્રવેશ કરવાનુ સ્થાન આવ હૃદય છે

આવ પ્રજાઓમા એકાસોવાકિયા તથા પોર્ટુગીઝ, બાઈએન્ડિ-
યમની અમર હેટળ આપ્યા નથી એનુ કારણુ લુદુ જ છે. યુગપમા
કિશિયન ધર્મ બે રીતે—રોમન ચર્ચ અને ગ્રીક ચર્ચની અનુસાર
હૃદય આપ્યો. ધર્મનો સ્વીકાર બે રીતે થવાથી યુગપમા રાજ
કારણમા ધાર્મિક વિરોધોએ મેળા ભાગ લગ્યો છે. રોમન ચર્ચની
અનુસારમા રહેલી પ્રજા ઉપર રોમન સમૃદ્ધિએ અસર કરી છે
જ્યારે (ઓર્થોડોક્સ) ગ્રીક ચર્ચની અનુસાર સ્વીકારતી પ્રજા બાઈ-
એન્ડિયન નંદ્રિતિની અમર નીચે છે એકાસોવાકિયા તથા પોર્ટુગીઝ

૨ નૃસિંહજીભાઈ કૌટુંબિક જીવન સાથે સખન ધરાવતા રીતરિવાજો
છે એ સૂત્રો બારતને બહુ દૂર વસેલી આવા અને ફીનિય યુગિયન
ભાષા બોલતી પ્રજાની સર્જિતિ સાથે ધણા મળતા આવતા રીતરિવાજો-
થી ભેડે છે. વેદ પછીના સમયમા જે સૂત્રોનો સમઢ થયો. તેમાંના
કેટલાક તો બહુ પ્રાચીન પણ નથી. જે બધાં દરના અને વર્ષો પહેલાં-
ના ભૂતકાળની યાદ આપે છે, અને હંડો. યુરોપિયન સર્જિતિની એકતા
પુરવાર કરતા બીજા પુરાવાઓમાં કમેગે કરીને બતાવે છે કે દિદ-
વાસીઓનું નૃજ નિવાસસ્થાન હમણાંની એમની વસાહતની જગ્યાથી
ધણે દૂર હૃદય "P 243 244 Literature by H. De Willman
Grabowsky in "Ancient India and Indian Civilization",
in History of Civilization Series)

નવમા અને દશમા સૈકાથી ક્રિશ્ચિયન ધર્મનો રોમન ચર્ચની અનુગા હેઠળ સ્વીકાર કર્યો. એ પ્રજાઓના જીવન પર રોમન સંસ્કૃતિએ છાપ મૂકી છે. ઘણીખરી સ્લાવ ભાષા બોલતી પ્રજાઓની લિપિ સિરિલીક (ગ્રીક) લિપિ ઉપરથી ઘડાએલી છે, જ્યારે ઝેકાસ્લો-વાકિયા અને પોલૅંડની લિપિ રોમન લિપિ ઉપર ઘડાએલી છે.

સ્લાવ ભાષા બોલતી પ્રજાઓમાં-સોવિયેટ રશિયા અને જર્મનીની મહત્વાકાંક્ષાઓ વચ્ચે રહેલાં પોલૅંડનું સ્થાન આત્યારના યુરોપમાં રાજકીય દૃષ્ટિએ અગત્યનું છે, અને તેથી એના ઇતિ-હાસસંસ્કારનો અભ્યાસ થવો જરૂરનો છે એ બાબતે મૂકીએ તો પણ સોથી ચે વધારે વર્ષો સુધી પરચકમાં રહી સ્વાધીનતા મેળવવા માટે ત્રણ વખત સશસ્ત્ર પ્રયત્નો કરી હારી જતાં વધારે સખત અંકુશમાં જકડાયા છતાં રાષ્ટ્રીય અસ્થિતા જાળવી રહેલા પોલૅંડને, એની સંસ્કૃતિ તથા સાહિત્યને જાણવાની જરૂર છે, આપણે માટે ભારે પ્રેરણારૂપ થઈ પડે એવું છે.

મધ્યકાલીન યુરોપમાં પૂર્વમાં ખીવ અને સ્મોલેન્સ્ક (Smolensk) સુધી પોલૅંડની સત્તા હતી. રુમાનિયા તથા બેસારે-બિયા (Bessarabia)ના રાજ્યો એનું આધિપત્ય સ્વીકારતાં દત્તા. તાર્તાર અને તુર્કીના આક્રમણો સામે યુરોપ અને ક્રિશ્ચિયન ધર્મના રક્ષણમાં પોલૅંડનો હીમતી ફાળો છે. યુરોપનાં જાગવાન રાષ્ટ્રોમાં પોલૅંડની ગણના ચતી હતી એ વખતના ઐતિહાસિક પોલૅંડનો ઢુભાગ હમણાંના પોલૅંડનો છે. રશિયા સિવાય ક્ષેત્રફળની ગણતરીએ યુરોપનાં રાજ્યોમાં પોલૅંડને પાંચમું સ્થાન છે. પોલૅંડની

૩ પોલૅંડનું જન્મપ્રમાણ (Birth Rate) ફક્ત જાપાનથી જ ઊંચરું છે. દુનિયાભરમાં જાપાનનું જન્મપ્રમાણ વધારેમાં વધારે છે.

વસ્તી (૧૯૩૫) ત્રણ કરોડ ઉપરની છે. એના પડોશીઓમાં મોવિયેટ રશિયા, જર્મની, ઝેકોસ્લોવાકિયા, રમાનિયા, લિથુ-આનિયા, લેટવીયા તથા ડાન્ઝીગનું આંતરરાષ્ટ્રીય બ્લૉક છે. દક્ષિણમાં કાર્પેથિયન પર્વતોથી પોલૅન્ડ હમેશાં સુરક્ષિત રહ્યું છે. ઇત્તમ્મા દરિયાકિનારા પરની નાનીમરખી પટ્ટી પોલૅન્ડને મળેલી છે જેમા આંતરરાષ્ટ્રીય હકુમત નીચેનું ડાન્ઝીગ આવતું નથી. જમીનની આ પટ્ટી “પોલીશકૉરિડોર” (Polish Pomerania) ને નામે આર્વાચીન જગતનું ધ્યાન ખેંચી રહી છે. એથી થે મોટો દરિયાકિનારો ઐતિહાસિક પોલૅન્ડને હતો. વધારે પ્રદેશ પર સત્તા ધરાવનાર રાજ્ય વધારે પ્રતાપી ગણાતું આવ્યું છે એથી દરીને પડોશના રાજ્યોથી છુટી પડતી કુદરતી સીમાઓથી ગદાઓનું નહિ હોવાને કારણે જર્મની અને રશિયા માથે પોતાનું અગ્નિત્વ જાગવી ગમ્મત મોટે ભાગે પોલૅન્ડને લડતું પડતું છે.

બીજા દેશોની જેમ પોલૅન્ડના ઇતિહાસ પણ દત્તકથાઓથી શરૂ થાય છે. આ ટુંકી મહાસૌચનામાં તેરમા સદી સુધીનો ઇતિહાસ લીધો નથી. તેરમા સદીથી ૧૭૬૪ સુધીના વર્ષોમા ઐતિહાસિક પરિવર્તનો (Historical Movements) તરફ લક્ષ આપ્યું છે. ઇતિહાસ અને રાજકારણના અભ્યાસી માટે એ પછીનાં વર્ષો અગત્યના છે. એ વર્ષોમાં પોલૅન્ડ પરાધીન થયું. એ વર્ષોમા એના પડોશી સામ્રાજ્યોને દાથે પોલૅન્ડની ત્રણ વખત વહેંચણી થઈ. ત્રણ વખત મરાઠા ઉત્થાનના નિષ્ફળ પ્રયત્નો અને પરાધીનતામા થે જાગવી રાખેલી ગાંધીબાવનાની કીર્તિકથા જગતના ઇતિહાસમા પોલૅન્ડને ગૌરવઅર્થ ગ્યાન આપે છે.

૧૩ મી સદીમાં એશિયામાથી પશ્ચિમ તરફ તાતાંગ આક્રમણો શરૂ થયા હતા. ંઘીમખાને ગઝિયાના ગઝપોને દરાવ્યા

હતા; અને એ પછી એના સૈનિકોએ આદુખાનની સરદારી નીચે યુરોપમાં આક્રમણ શરૂ કર્યું. ૧૨૪૧માં તાતારોએ પોલૅંડ-માં દાખલ થઇ કેકોવને બાબુ અને બાબુનો પ્રદેશ ઉગ્ગડ કર્યો. લિથિશીઆના યુદ્ધમાં પોલૅંડના હેન્રીએ (Henry the Pious) તાતારોને દરાવ્યા. એ પરાજયથી તાતારો યુરોપમાં આગળ વધના અટક્યા અને જંઘીસખાનના મૃત્યુના સમાચારે તાતારો લશ્કર એશિયામાં પાછું કર્યું. આ વર્ષોમાં પોલૅંડની પશ્ચિમ સરહદ પરની જમીનિક પ્રગ્ન પૂર્વ તરફ આક્રમણ કરતી હતી. બસો વર્ષ સુધી બાલ્ટિકના ઇશાન ખૂણા પર આવેલા પ્રુશિયાના વિધર્મી (Pagan) અસલ વતનીઓને ક્રિશ્ચિયન ધર્મમાં લાવવા પોલૅંડે મહેનત કરી હતી. આ વિધર્મીઓ તરફથી પોલૅંડને સહન કરવું પડતું. એમનાં આક્રમણો અટકાવવા તથા એમના ધર્મપરિવર્તન માટે માસોવિયાના પ્રિન્સ કોનરાડે ક્રૅડ વખતે સ્થપાએલા ટથ્ટોનિક નાઈટ્સ ઓફ ધ ક્રૅસને નોતર્યા (૧૨૨૬). એના બદલામાં જમીનનો થોડો ભાગ આ જર્મન વીરોને એંજે થોડાં વર્ષો માટે આપ્યો. એમણે તત્તવાર અને અમિથી ધર્મપરિવર્તન કર્યું. પરંતુ જીતેલા પ્રદેશ-માંથી આ જર્મન વિજેતાઓ પાછા ફર્યા નહિ અને બાલ્ટિકના પૂર્વ કિનારા પર કિનૅંડના અખાત સુધી સત્તા જમાવી. જમીન આપવાની પ્રિન્સ કોનરાડની આ બૂલથી પોલૅંડને ઘણું સહન કરવું પડ્યું છે. પોલીશ અને એક રાજાઓની લડાઇનો લાભ લઇને જર્મનોએ ડાન્ઝીગ લીધું. બાલ્ટિક પરનો પોતાનો દરિયા કોડો ફરી મેળવવા માટે બસો વર્ષ સુધી પોલૅંડને લડવું પડ્યું. ૧૪૧૦માં ટાનેનબર્ગના યુદ્ધમાં જર્મન નાઈટ્સ ઓફ ધ ક્રૅસનો પરાજય થયા પછી ઇતિહાસમાંથી આ સંસ્થા જતી

રહી. નાઈટ્ઝ ઓફ ધ કોસ ઇતિહાસમા નોંધેલા રહ્યા, પણ એમણે હજુ કરેલું ‘ડબ્લી ઓફ પ્રુશિયા’ પોલૅન્ડનું રહિત ગણ્ય મદીને ઇતિહાસમા પોલૅન્ડના ચતુ તરીકે રહ્યું પોલૅન્ડનો એક માત્ર દરિયા કાંઠો અને અર્વાચીન જગતમા ધ્યાન ખેંચતો “પોલીશ કોરિડોર”^૪ (Polish Pomerania) મમજવા માટે આ પ્રદેશનો ઇતિહાસ જાણવો જરૂરનો છે. ૧૯૨૬મા દયોગનિક નાઇટના હાથમા એ પ્રદેશ ગયો એ પદયા બાલ્ટિકના કિનારાનો પોલૅન્ડનો દરેક કોષ્ટએ નમયો નથી. જ્યો વર્ષ સુધી લડીને પોલૅન્ડે એ પ્રદેશ પાછો મેળવ્યો ત્યાંથી અદાગી સદીની આખરે યુરોપના નકશા ઉપરથી પોલૅન્ડ નાખૂદ થયુ ત્યાંસુધી બાલ્ટિકના કિનારા પગ્નો પ્રદેશ પોલૅન્ડના તાબામા હતો. પૂર્વ પ્રુશિયાનું જર્મન સરયાન અખડ જર્મન શહેનશાહતનો સુમખદ્દ લાગ હતો નહિ અને પૂર્વ પ્રુશિયા અને જર્મનીને જે કંઈ મળ્યું હતો તે જર્મીન માર્ગનો નહિ પણ દરિયાને રસ્તો હતો. વર્મેનના કરારોમા (૧૯૧૮) પોલૅન્ડને બાલ્ટિકનો દરિયાકાંઠો આપવો લેઇએ એ સિદ્ધાંતનો ગ્રીમર જવામા યુરોપે પોલૅન્ડને દીર્ઘસૂત્રી (Tardy) ન્યાય આપેતો છે જર્મન રાજકારણમા એ પ્રદેશ માટે જે ચળવળ થઈ રહી છે તેથી ઐતિહાસિક સત્ય ખોટું કરાવાનું નથી એમ પોલૅન્ડવાસીઓ માને છે.

તાત્કાલ આક્રમણથી ગ્રમની શક્તિ ઓઝી નાં દત્તી એટલે પશ્ચિમમાંથી જર્મન આક્રમણો મામે રક્ષણ કરવા તેરમી મદીમા

^૪ ‘Polish Corridor’-The Facts. By August (V Polish Koff) 1933

ત્રીજા કાસિમિરે (૧૩૩૦-૧૩૭૦) સરહદ ઉપરનો થોડો ભાગ એક અને જર્મન પડોશીઓને આપી એમની સાથે આક્રમણ અટકાવવા સંધિ કરી. ત્રીજા કાસિમિરે પશ્ચિમના આક્રમણ અટકાવી પોતાની સત્તા પૂર્વની સરહદ પર વધારી. પોલૅંડની સાથી જૂની વિશ્વાપીડની ૧૩૬૪માં એણે કેકોવમાં સ્થાપના કરી. કાસિમિરના પહેલાં રાજવહીવટના કાયદા વ્યવસ્થિત નહોતા. પ્રચલિત લોકાચાર અને રૂઢીઓને કાસિમિરે એકત્ર કરાવી કારોબારમાં વ્યવસ્થા આણી તથા મધ્યકાલીન સામંત સંસ્થા (Feudal System)માં ખેડૂતોને રાહત મળે એવા પ્રયત્નો કર્યા. દેશનું ચક્ષુ અને નાણાંખાતું મજબૂત કરી જર્મન તથા યાહૂદી વેપારીઓને દેશમાં વસવાટ કરવા અને વાણિજ્ય વધારવા નોતર્યા. એના આ પ્રયત્નોથી પોલૅંડના ઇતિહાસમાં એ મહાન કાસિમિરને નામે ઓળખાયો.

એ પછી બસો વર્ષ મુઘી પોલૅંડમા યાગેલોન (Jagellon) વંશ સત્તા પર હતો. એ વર્ષોમાં પૂર્વ યુરોપના સંસ્કારી ઇવનનું કેન્દ્ર પોલૅંડ હતું. કાસિમિરના મૃત્યુ પછી હંગેરિનો લુધસ (૧૩૭૧-૧૩૮૨) પોલૅંડની ગાદી પર આવ્યો. એની પુત્રિ યાડવિગાએ લિથુઆનિયામાં ક્રિશ્ચિયન ધર્મ ફેલાવવા માટે જર્મન રાજવંશ સાથેનો સંબંધ તોડી લિથુઆનીઆના વિધર્મી (Pagan) ડચ્ક સાથે લગ્ન કર્યું. આમ પશ્ચિમ યુરોપની સામે પોલૅંડે પૂર્વમાં એકતા સાધી. લિથુઆનિયાના જોડાણથી બળવાન થએલા પોલૅંડે યુનવાલ્ડના અને ટાનેનબર્ગના (૧૪૧૦) યુદ્ધમાં જર્મન નામદૂસ ઓફ ધ કોમને હરાવ્યા. ૧૪૬૬માં એમને ટોરુનની સંધિ કરવાની ફરજ પડી જેમા પોલૅંડને બાલ્ટિકનો કિનારો પાછો મળ્યો.

પંદરમી સદીના યુરોપમાં માર્મન મંરયા નબળા થતી હતી. રાજકર્તાને કારોબારમાં તથા આક્રમણો માટે મદદ કરવાના તથા સાર્વભૌમ સત્તાના રીતીકારના બદલામાં સામંતોને અમુક હક્કો મળતા હતા. એવા સમુદાયમાંથી પ્રજાના મોટા વર્ગના હાથમાં મત્તા જતી હતી. વિદેશી આક્રમણો માટે લશ્કરી મદદના બદલામાં યાગેલોન રાજ્યએને રાજના નાણાના વહીવટમાં તથા જગીરો જમ્મ ન થાય એવી સમજૂતી આપામતો સાથે કરવી પડી. કરો નાખવા માટે ભદ્ર લોકો (Gentry)ની મનાઓથી લોકશાસનની પદ્ધતિની શરૂઆત પોલોન્ડમાં થઈ. રાજની કારોબારી સત્તા રાજના માર્વભૌમત્વ નીચે લોક પ્રતિનિધિત્વવાળા પાર્લામેન્ટમાં કેન્દ્રિત થાય એ માટે ભદ્ર લોકોની અને ધર્મગુરુઓની સત્તા પર અંકુશ મૂકવાની જરૂર હતી.

એ જમાનામાં કોપર્નિકસની (૧૪૭૩-૧૫૪૩) ખગોળની શોધને લીધે સંસ્કૃતિ અને સાહિત્યનું કેન્દ્ર કેકોવ હતું. યુરોપની નવજાગૃતિનો લાભ લઈ એવા ઇસિમિરે (૧૪૪૭-૧૪૬૨) ધર્મગુરુઓ નીમવાની પોપની સત્તા લઈ લીધી, પરંતુ સામંત તરફ સામે એનાથી કશું થઈ શક્ય નહિ. આખીરવર્ષે એને માદી પરથી ઉઠાડી મૂકવાની ધમકી આપી, સામંત તંત્ર (Feudal Lords)માંથી પોલોન્ડનો રાજ ચૂંટી કાઢવાનો હક્ક મેળવ્યો. એક અથવા બીજા સમૂદાયે મદદ કરી પોલોન્ડની સાર્વભૌમ મત્તા ઉપર અંકુશ રાખવા એના પડોશી રાજ્યોને સારામાં સારી તક મળી. પોલોન્ડની પાર્લામેન્ટના બંધારણની ખામીનું બીજું દર્શન “ફ્રી વેલો”-Free veto-નું છે. આ હક્કથી ધારાગમનાં ગમે તે એક મધ્ય કોર્ષ પણ પ્રકરણની વિરદ મન આપનાં તે નકાવ પડતો મુદ્દો પડે. એટલે દેશદિન માટે

કોઇ પણ ઠરાવ સર્વાનુમતે પસાર થતો હોય ત્યાં એકાદ વિદ્વન-સંતોષી કે સ્વાર્થદષ્ટિવાળો સભ્ય પોતાનું ધાર્યું કરી શકે. આથી જ દેશને એકત્ર કરે એવા, નવી વિચારસરણીને અનુરૂપ કાયદા થઇ શક્યા નહિ.

યુરોપમાં “રીનેસાન્સ” (Renaissance)ના જમાના-માં રશિયા, પ્રુશિયા અને ઑસ્ટ્રિયા વધારે બળવાન થતાં હતાં. ઇસ્લામના ઝંડા નીચે ટર્કી યુરોપમાં આક્રમણ કરતું હતું. અઢારમી સદીમાં જીવનમાં સ્વાતંત્ર્યની લાવના રેડવામાં ફ્રાન્સના વિચારકો (એન્સાઇક્લોપિડિસ્ટ)ના જેવો જ ફાળો યુરોપના સાંસ્કારિક પુનર્જીવનમાં—સાહિત્ય અને કલાને પ્રગ્નજીવનમાં નશ્વર લાવવામાં ઇટાલિનો છે. પોલૅંડના રાજાઓ ઇટાલિમાં લગ્નસંબંધથી જોડાએલા હતા. એટલે કલાના નમૂનાઓ ઉપરાંત, એમની પહેરામણી પાછળ, લેખકો, કવિઓ અને કલાકારો પણ આવ્યા હતા. યુરોપભરના જ્ઞાનપિપાસુઓથી કેકોવ ઉભરાતું હતું. એ વખતથી જ પ્રગ્નજીવનમાં શ્વેદિનને બદલે સ્વભાષાએ સ્થાન લીધું. પોલૅંડના સાહિત્યના એ સુવર્ણયુગમાં “કવિઓમાં રાજકુમાર” સમા કોહાનોવસ્કીએ (૧૫૩૦-૧૫૮૪)પૅરિસથી^૫ સ્વભાષામાં કાવ્ય લખી મોકલ્યું, ત્યારે એના મિત્રો ધણા ઉત્સાહમાં આવી ગયા. એમાંના કોઇએ લખ્યું:

“જ્ઞાનની કીમત એત્લે બઘી છે, એના કાવ્યને સ્થાવરોનિક કાવ્ય દેવીને ચરત્લે ધરે છે.”

અમીરોના આંતરકલસથી રાજકારણી દષ્ટિએ પોલૅંડ નબળું

પડયું હતું ધાર્મિક અગતિયનાએ તીન ૩૫ સીધુ હતુ અને થગી જમાએ પ્રેરેન્ડ પથના અનુયાયીઓ સામે નમખાઓ થયા મામન મમદમાથી નીમાએના સગમો રા દૂની એન્તા કરતા આમન સ્વાર્થ માટે પડોશના મોટા રાજ્યોની કૂમ-તેના હતા મીગીમમડ શ્રીનને (૧૫૮૭-૧૬૩૩) રાજ્યહિત વિરુદ્ધ વિદેશી રાજ્યો સાથે મધિ કરવા માટે પાનમેન્ડ અમલ જવાન આપવા જિઓ કન્વામા આ પો હતો એની સામે આમીરાએ બગવો જગાઓ હતો એ પાનમા શુદ્ધ અને તાત્કાર ગાકમજો સામે અને જર્મન ગાજ્યો સાથે પોનંડને લાડુ પડયુ છે કૂડેડના જમાનાને યાદ આપે એવી મેવા જ્ઞેન મોનિએન્ડીએ દર્શના આકમજુ સામેના વિચેનાના પરિત્રાણમા (૧૬૮૩મા) ક્ષેત્રી છે દર્શના મે પગજ્યથી ધુરોપમા છત્વામનો દેનાવો થનો અગ્યો

અદારમી મદીમા પોનંડની ગાદી ઉપર આવના રાજ્યોની ચૂટળીમા પડોશના રાજ્યોની કુટિલ નીતિ જ્ઞેવામા આવે ૭ રશિયા, યુશિયા ન્મો આગ્રિયા પોનાની મત્તા વધ નવાના પ્રપત્નમા પોલંડના ગજ ગજમા હાથ નાખવાના મદાના શોધે છે 'ફ્રી વેગ'ના નિદાતથી ગ્રી ધાગમમાએ દેશમા અરાજક તત્ત્ર ચાલે છે કેમવણીમા "રોનેમાન્મ"નો માનવતાનો આર્દ્ર (Humanism) જૂના જિલ્લા ધર્મ અને ગજમા ગમા અધાધૂમી પ્રાપ્ત છે દેગનુ દિન આદનાગ સાખા માણમે નતી ગયા હતા કે આવી પરિસ્થિતિ લામો વખત ચાલે એ કીન્દથી કેમવણીમા સુધારા દાખવ કરનાર દેનગમ્નીએ 'ફ્રી વેગ'મા દેશો નાશ જ્ઞેયો એની સાથે રહી બીજમ પ્રાપ્ત, પોનંડને ગાદગીન આમતાર વાધનિય તથા બીજન ના પ્રગીઓએ ૧૭૬૪મા નવા રાજ (ગેતીન્વામ ઓગરટમ પોનિયાગવ બી)ની ચૂટળી

વખતે પાર્લામેન્ટમાં દેશહિતવાદીઓની બહુમતી મેળવી. એમના પ્રયત્નથી બંધારણમાં તથા સામાજિક સુધારા થોડા ઘણા થઈ શકે છે. રશિયા, પ્રુશિયા તથા ઑસ્ટ્રિયાને આ એકતા ગમતી નહોતી. રશિયાને પોલૅંડ ઉપર આક્રમણ કરવાનું બહાનું જોઈતું હતું. પોલૅંડની પૂર્વમાં આવેલા યુક્રેનિયાના ગ્રીક ચર્ચના અતુ-ચાપીઓને મદદ કરવાના બહાના હેઠળ રશિયાએ લશ્કર મોકલ્યું. આ આક્રમણ સામે યુરોપના એક જ રાજ્યે—ટર્કીએ (જેણે પોલૅંડ સાથે ઘણી વખત યુદ્ધ કર્યું હતું) વિરોધ બતાવ્યો. ઑસ્ટ્રિયા તથા પ્રુશિયા, રશિયાને પગલે ચાલવાની રાહ જોઈ રહ્યાં હતાં. એમણે પણ સરહદના પ્રાંતોમાં લશ્કર મોકલી એ ભાગ લઈ લીધા. આમ ૧૭૭૨માં પોલૅંડના પહેલા વિભાગ થયા. એમાં દેશનો ૩૬ ભાગ તથા ૪૦ લાખની પ્રજા વિદેશી સત્તાના હાથમાં ગઈ, અને બાકિટકને કિનારે એક નાની જમીનની થી પોલૅંડના હાથમાં રહી. આતર કલહથી નબળાં થએલાં પોલૅંડમાં રશિયાના દબાણથી ચૂંટાએલી પાર્લામેન્ટે વિભાગોની સંધિને બહાલી આપી. દેશપ્રેમી રાજદારણીઓ આ અવનતિ જોઈ ત્રાસી ગયા હતા. કેળવણીનું તંત્ર એમના હાથમાં આવતાં ધાંમેધીમે કારોબારમાં સુધારા થવા માંડ્યા. ૧૭૯૮ની પાર્લામેન્ટમાં દેશહિતવાદીઓ સામાજિક અને રાજકીય જીવનમાં ઉદાર વિચારોને અનુસરતા સુધારા દાખલ કરી શક્યા, પરંતુ ‘ફ્રી વેટો’ હજી એ નાબૂદ થયો નહોતો, ખેડૂતો હજી એ ગુલામીની અવ-દશામાં હતા. કારોબારી વહીવટને ઉદાર વિચારોને અનુકૂળ થવાની જરૂર હતી. એ બધું એકી સાથે અને બને એટલું વહેલું થવા માટે નવા બંધારણની જરૂર હતી. રાજ અને પ્રજામાં ભારે ઉત્સાહ હતો. વિરોધીઓથી રાજને દૂર સંતાડી રાખવામાં

આપે! એણે પોતે કેન્દ્ર લાપામા ગધારણનો ખરડો તૈયાર
કર્યો પીરપ ઇતોન્દાર્ધએ તરત જ અલારામા એનો અનુવાદ
કરી પાર્લામેન્ટ પાસે મૂક્યો ઇન્ટરના તહેવારો પછી વિરોધીઓ
સહેરમા પાછા ફર્યા નહોતા એ વખતે સોન્હિતવાદીઓએ પાર્લા-
મેન્ટનો ઠપ્પળો લીધો અને રમા પર લશ્કર તૈયાર રાખી બે
દિવસમા-૩૭ મે ૧૭૧૧-નવુ બધારણ અમનમા મૂક્યું

નવુ બધારણ પ્રજાના નવજીવનનું ઘોનક હતું એકમત બંને
બ્રિટિશ પાર્લામેન્ટ સમક્ષ આપેના લાપણમા પોર્નવાગીઓને
આ બધારણ માટે અલિનદન આપ્યા ઓગ્રિયા અને રુશિયાએ
મતોપ જાહેર કરી પોર્લેડના વહીવટમા હાથ નહિ નાખવાની
બાહેધરી આપી ટર્મ માથે લડાઈમા જોડાએના રશિયાએ મ્થુ
મ્થુ નહિ એ લડાઈમાથી છૂટા થયા પછી નવુ બધારણ ૨૦
કરવાની રશિયાએ માગણી કરી અને તરતજ રશિયન લશ્કર
પોર્લેડમા દાખલ થયું રશિયા સાથેની લડાઈમા શકઆતમા
પોર્લેડ જીત્યું પરંતુ લશ્કરને પાછું હાંવું પડ્યું નળગા મનના
રાજાએ રશિયા સાથે સંધિ કરી નવુ બધારણ ૨૬ કરનામા
આવ્યું વિરોધીઓએ માન્યુ ટ્રેક્ટેઝ વિપ્લવની સ્વતંત્ર જાવનાનો
નાશ કરવામા તેઓ સફળ થયા હતા ૧૭૩મા પોર્લેડ ડી બીજી
વખત વહેંચણી થઈ પાર્લામેન્ટ આ વહેંચણીને બહાવી આપતી
નહોતી સવારે ત્રણ વાગ્યા સુધી સભ્યોએ કરો જવાબ આપ્યો
નહિ પાર્લામેન્ટમા લશ્કર દાખલ થયું અને સભાસદોના મૌનને
જ બહાલી ગણી લેવામા આવી

રશિયાનું લશ્કર આખા દેશમા ફરી વળ્યું પોર્લેડના લશ્કરને
વિખેરી નાખવામા આવ્યું અને રશિયાએ લશ્કરી અમલ શરૂ
કર્યો રાષ્ટ્રની સ્વાધીનતાના રક્ષણ માટે દરેક સહેરમા મડળો

સ્થાપવામાં આવ્યાં. મધ્યરાત્રે મળતી સભાઓમાં રાષ્ટ્રચેતના માટે પ્રયત્ન થવા લાગ્યા. રાષ્ટ્રનું કલક ધોષ નાખવા માટે દેશે ક્રોશિયુસ્કોની વરણી કરી. અમેરિકાના સ્વાતંત્ર્ય યુદ્ધમાં ક્રોશિયુસ્કોએ નામના મેળવી હતી. ૧૭૯૨માં પ્રિન્સ પોનિમાટોવસ્કી સાથે રહી રશિયાની સામે એણે સરદારી લીધી હતી. ૨૪મી માર્ચ ૧૭૯૪નો દિવસ સામાન્ય ઉત્થાન માટે નક્કી કરવામાં આવ્યો. આખી રાત જાગીને ક્રોશિયુસ્કોએ ઉત્થાનનું જાહેરનામું (Act of Rising) તૈયાર કર્યું. અમેરિકાની પ્રજાનો સ્વાતંત્ર્યનો દેરો (Declaration of Indipendence) એણે જોયો હતો. મરણીઆ પોલૅંડનો આર્તનાદ અને નિરાશામાંથી દેશને નવજીવન ધારણ કરવાનો એમાં પોકાર હતો. ક્રોશિયુસ્કોના હાથમાં લશ્કરની બધી સત્તા હતી એટલું જ નહિ પણ રાજ્યની મુદ્દકી અને કારોબારી તમામ સત્તા એના હાથમાં હતી. ૩૩ મેના બંધારણને એણે અમલમાં મૂકવા પ્રયત્ન કર્યો અને ખેડૂતોને રાહત મળે એવા કાયદા અમલમાં મૂક્યા.

એકતા વિનાના પોલૅંડના આ ઉત્થાનની જરૂરીયાતો એટ નહિ આવે એ જોવાનું હતું. દરેક શહેરના નાગરિકોને એ પ્રોત્સાહન મોકલતો અને પ્રજાના દરેક વર્ગને સાથ આપવા નોતરતો. દેવળના ધર્મગુરુઓને પૂજામાં જરૂરનાં જ વાસણો સિવાય તમામ દેશને માટે આપી દેવા વિનવતો. પ્રજાના એકેએક વર્ગનો એને સાથ હતો. વસ્ત્રો, અનાજ, ધારિયાં, કોદાળી બધુંય લોકો એને મોકલી આપતા. માતૃભૂમિ પ્રત્યેના પ્રેમ અને આત્મવિશ્વાસથી

જ રશિયાના મોટા મૈન્ય સામે લડવાને પ્રજા તૈયાર થઇ હતી
પરદેશની નવાઈનવાની વડતમાં અગ્નિયુગ્મીએ માથ આપ્યા હતા.
એના નિઝાર્થ ચોર્યથી પ્રજાનો દરેક વર્ગ એના પર મુગ્ધ હતો.

૧૭૬૪ ડી ૪ થી એમિલે ગકવાવાઈમની સુદભૂમિ પર રશિયા
અને પોર્તુગાલ મૈન્યો મળ્યા ગકવાવાઈમનો વિજય દ્વીપ્યારોના
મુખામનાનો વિજય નથી પરંતુ પ્રજાના આદર્શનો વિજય કે
પાલ્લડના ઇતિહાસમાં પહોંતી જ વખત અમીરો માથે ખેડેતાએ
સુદમાં ભાગ લીધો. ધારિયા અને મદાળા માથે મે હનગ ખેડેતા
સુદભૂમિ પર હાજર હતા. એ દુમ્પીનું નામ “મોતના લશ્ચુના”
(Reapers of Death) રાખ્યું હતું રશિયાના મોટા લશ્કર
મામે કચ્છાઈ જવાનો પૂરો નજર હતો એવે સમયે આ ખેડેતા
એ જ સુદનો રંગ ફેરની નાખ્યો. “ખેડેતા” પ્રજા અને દેશને
માટે સામેની તોષોનો કબજો મેળવે.” આ સમ્મો નીમ્મતા જ
નાશિયુગ્મીની મરદારી નીચે એમણે રશિયન લશ્કરની ૧૧
તોષોનો ખજાનો લીધો, એ રાતે દુશ્મનોના લશ્કરની તોષોનો
સૌથી પહેલો ખજાનો લેનાર બારટોમ નામે ખેડેતાને એણે પોર્તુગાલ
પહેલો ખેડેતા નોમમ કરાવ્યો અને એના કપડા પોતે પહેર્યા
બારટોમની સાથે વૉરસોના મોટી કિલિન્ડ્રીનું નામ પણ રમણીય
છે શુદ કાછડે પછીના સનિનારે વૉરસોને ઘેરો ધાવી નિશ્ચય
કરવાની યોજના એક રશિયન સૈનિકે દારૂના ઘેનમાં કઢી દીધી
એ વખતે કિલિન્ડ્રીએ વૉરસોના નાગરિમને રશિયન સૈન્ય
સામે દોર્યા ગુરુવારે અને શુદ કાછડેના શુક્રવારે દિવસ રાત સુદ
ચાલ્યું ઇસ્ટરના સુપ્રભાતે દેવગોના ઘટના સાથે પરદેશી ધૂમ
રીમાથી મોર્તેડે મુક્ત મેળવી. વૉરસોનો પ્રથમ ઘેરો નિષ્ક્રમ
જતા વધારે લશ્કર સાથે સુવારોવને મોકલવામાં આવ્યો મેકિનો

વિચિત્રતા યુદ્ધમાં પોલૅન્ડના સૈન્યનો પરાજય થયો. ક્રૅશિયુરકોને દેહ પકડવામાં આવ્યો. વૉરસૉની નજીકમાં પ્રાહા આગળ મુવાશેવે ભયાનક ખૂનરેણ ચલાવી હજારો શહેરીઓની હત્યા કરી.

પ્રુશિયા તથા ઑસ્ટ્રિયાએ પણ ચડાઈ કરી અને ૧૭૯૫માં પોલૅન્ડના ત્રીજા વખત વિભાગ પડ્યા. દેશવટો ભોગવતા ક્રૅશિયુરકોનું ક્રાન્સમાં (૧૮૧૭) અવસાન થયું. પરાજયનાં એ વર્ષોમાં જ નવાં પોલૅન્ડનું ઘડતર થતું હતું. એ પછીનાં સ્વાધીનતાના બધા પ્રયત્નોમાં ક્રૅશિયુરકોની મૂર્તિ પ્રગ્ન સમક્ષ નિઃસ્વાર્થ દેશપ્રેમનો અચૂક પૂરાવો હતો. બંધારણના રાજદોમાં જ નહિ પણ સમાજના છવંત પ્રય્નો ઉપર એના એકેએક કારોબારી અને મહેંમુલી સુધારા ધડાએલા હતા. એણે બનાવ્યું હતું કે દરેક વિચાર સરણી ઉપર જમાનાને અનુસરીને ચોગ્ય અને વાજબી શોધશાસનનો અમલ કરવાની પોલૅન્ડવાસીઓમાં શક્તિ હતી, અને આંતર ક્ષણ અને અવ્યવસ્થાને બહાને પોનાતી સત્તા જાળવી રાખવાના વિદેશી સત્તાના પ્રયત્નો જ્યારે સારે નિષ્ફળ થવાના જ હતા.

પોલૅન્ડના ત્રીજા વખત વિભાગ થયા પછી ૧૯મી સદીના મુરોપના નકશામાં પોલૅન્ડનું અસ્તિત્વ નથી. ફ્રેંચ વિપ્લવની અસર તળે આવેલાં એ સો વર્ષોમાં મુરોપભરમાં સ્વાતંત્ર્યની ભાવનાએ મોટી પ્રગતિ કરી છે. આ સદીમાં જ રશિયા જેવા પ્રગતિ-વિરોધી સત્તાના ધામમાં ૧૮૬૧માં યુક્લામ ખેડૂતોના છુટકારાની જાહેરાત (Emancipation of Serfs) કરવામાં આવે છે. રાજદારણમાં અસ્તિત્વનો નાશ થતાંની સાથે જે પ્રગ્નના સામાજિક ઉત્કર્ષની રાહ્યાત થઈ છે તેનો આપણે વિચાર કરવાનો છે. નૂતન પોલૅન્ડના ઇતિહાસકારો અમાનુષી

અત્યાચારો અને નિષ્ફળ ક્રાન્તિના આ દુ ખદ નાંની કયા તરફ નજર નાખ્યા વિના મૈકાઓ પહેવાના અતન પોતેના આત્મરાષ્ટ્રીય પ્રશ્નો તરફ જુએ છે, કાગળ કે એ જ પ્રશ્નો નવઅર્જિત પોતેનું એક અથવા બીજી રીતે ધ્યાન ખેંચે છે ૭

૧૯મી મદીની શરૂઆતમા જઈ સ્વભાષા રાષ્ટ્રજનમા નિષ્ક્રિય પ્રેરણાનું સ્થાન છોડીને, દેશની ગાંધીય અગ્નિતાનું એક માત્ર પ્રેરક બગ ચર્ષ રહે છે પોતેના નવસર્જન માટેના એએક પ્રયત્નોમા રાષ્ટ્રભાષા જ અર્વચેષ્ઠ માધન અને રાષ્ટ્રની ભગ્યતિના પ્રતીકરૂપ રહી છે પોતે એક ગાંઢ થાય એ પહેલા પ્રગ્નજનમા એકરૂપ ચએરી મસ્કૃતિ ઊભી કરવાની હતી, અને રાષ્ટ્રભાષા વિના રાષ્ટ્રીય અસ્કૃતિ જીવી શકે નહિ

માનમો વર્ષ સુધી પુરોપના રાજકારણમા પોતેડે બાગ લીધા હતો, એટલે પુરોપના નકશા ઉપરથી પોતેડની સીમાઓ જૂસાર્ધ ગઈ તો એ રાજકારણી સખધો સહેનાઇથી તૂટે એવું નહોતું ૧૯૪૫ના ઉત્થાનની નિષ્ફળતા પછી કોસિયુકેડો અને એની સાથે સ્વાતંત્ર્યના મુદ્દમા લડનારા સેનાનીઓ ક્રાન્સમા જઈને રચ્યા હતા વર્ષોની ગળસત્તા ફેકી દઈ સ્વતંત્ર ચએલુ ક્રાન્સ પુરોપને પ્રાધીનતાના પાર શીખવવા નીકળ્યું હતું એ ઉદ્દેશથી નેપોલિયને પુરોપની વિજય માત્રા શરૂ કરી હતી એમ તે વખતનું પુરોપ માનતું હતું એટલે પોતેડ જેવા પ્રાધીન રાષ્ટ્રના દિગ્વરતીઓ નેપોલિયનના પુરોપી વિમલમા સાથ આપતા હતા એના સેનાનીઓમા ડેપ્રેવોવજી જેવા પોતેડના અમળી સેનાનીઓ હતા

પોલૅંડવાસીઓને આશા હતી કે એમની સ્વાધીનતા અપાવવામાં નેપોલિયન મદદ કરશે. ૧૮૦૬માં પ્રુશિયાને હરાવ્યા પછી વૅરસાની નજીકનો પ્રદેશ જુદો પાડી નેપોલિયને ‘ડચી ઑફ વારસા’ નામે સ્વતંત્ર પ્રાંત બિભો કર્યો, અને ડાન્ઝીગને આંતરરાષ્ટ્રીય વ્યવસ્થા હેઠળનું બાફે હરાવ્યું. ૧૮૧૨માં મોસ્કોના આક્રમણમાં પાછા ફરતાં પરાજીત નેપોલિયનની પીછેહઠ સાથવતાં એ જમાનાનો પોલૅંડનો સર્વશ્રેષ્ઠ નાગરિક-જેસેફ પોનિયાટોવસ્કી માર્યો ગયો. નેપોલિયનના નાશ સાથે ‘ડચી ઑફ વૅરસા’નો અંત આવ્યો. નેપોલિયનના છેવટના વર્ષોમાં ઑસ્ટ્રિયા અને રશિયાએ પોલૅંડની પ્રજાનો સાથ મેળવવા પ્રયત્ન કર્યો હતો. વિયેનાની કૉંગ્રેસમાં (૧૮૧૫) પોલૅંડના પ્રશ્ને જુદું જ રૂપ લીધું. નવેસરથી પોલૅંડની વ્યવસ્થિત વહેંચણી થઈ. પોલૅંડના થોડા ભાગને-જે વિભાગ ‘કૉંગ્રેસ કિંગડમ’ તરીકે ઓળખાયો-ઝારની સત્તા નીચે બંધારણ મુજબની પાર્લામેન્ટ, લશ્કર તથા નાણાંખાતું મળ્યું. ઑસ્ટ્રિયા તથા પ્રુશિયાએ પણ પોતાની પોલીશ પ્રજાને વેપારના તથા શહેરી છુટાપણાના થોડા હક્કો આપ્યા. પાર્લામેન્ટની સત્તા સલાહ આપવા પૂરતી જ હતી. રશિયન પોલૅંડમાં ગ્રાન્ડ ડ્યુક કૉન્સ્ટેન્ટાઈન ગવર્નર હતો અને બધી સત્તા એના હાથમાં હતી. દેશને પગભર કરવાના થોડાઘણા પ્રયત્નો થયા હતા. પરંતુ રાજકારણમાં કૉન્સ્ટેન્ટાઈનની ફરતા અને સખ્તાઈથી સ્વાધીનતાની તમન્નાવાળા જુવાનો વિદ્યાર્થીમંડળો અને છૂપાં પ્રચારક્ષેત્રોમાં એકત્ર થવા માંડ્યા. એલેક્ઝાન્ડર પહેલા પછી નિકોલાસ રશિયાની ગાદીએ આવ્યો. રાંબ્યારોહણના દિવસે -૧૪મી ડિસેમ્બર ૧૮૨૫-રશિયામાં ઇતિહાસપ્રસિદ્ધ ‘ડિસેમ્બીર’ કાવતરું રચાયું હતું. રશિયા અને પોલૅંડના ક્રાન્તિવાદી

એને મનઘ હોવાનો નિઝનામને વહેમ દનો, તેમાં વળી નવાક પોલૅન્ડવાસીઓને એણે કરેલી ફાસીની મળને પાવોમેન્ટે બહાવી આપી નહિ એટલે એનો રાપ વધ્યો.

કામના ૧૮૩૦ની જીવાધના વિધવ તરફ પોલૅન્ડવાસીઓની મહાનુભૂતિ હતી. વળી 'આહિન્યપ્રવૃત્તિ પર મૂકાએલો અંકુશ, શહેરી જીવનમાં અવિધામને લીધે કારોબારમાં પોલીમને મોપાલી અનિયત્રિત સત્તા તથા બધામાગ્જો થતા પાવોમેન્ટના કામકાજને લીધે બધી પ્રવૃત્તિઓ દૂષા મડ્જો તરફ ધમકાતી હતી.'^૬ કાશિ યુરોપના જીવ્યત દેશત્રેમથી રાષ્ટ્રની સ્વાધીનતાના પ્રપતન માટે લાકોએ દેશને એક થએલો જોયો હતો. નેપોલિયનની વિજય યાત્રામાં યુરોપભરમાં લડેલા સેનાનીઓના યુરોને મુદ્દબૂમિ પર લશ્કરને મોખરે રહી મરવાના કોડ જગ્યા હતા. ક્રાન્સ અને બેશ્ચઅમમાં સ્વાધીનતાની પ્રવૃત્તિ દાખી દેવા નિકોવાસની ઈચ્છા રશિયન મેન્ય સાથે પોલૅન્ડમાંથી લશ્કર મોકલવાની હતી. લશ્કરના સૈનિકોને આ વાતની જાણ થતા ૧૮૩૦ના નવેમ્બરની આખરે વૉરસૉના રમ્તાઓમાં કાન્નિની જ્વાલા સળગી.

રાષ્ટ્રધ્વજ પરના ગરુડને સખોધીને વૉરસૉના રમ્તામાં મૈનિકો ગાતા હતા.

'ગરુડ, હાથે લેડ ! વિજયી થઈ તારા પોલૅન્ડનું ધોર જમત ને કહે જીવતો રહેશે તેને સ્વાધીનતા મળવાની ઊ, યુધ્ધમાં ખપી જશે એને તે સ્વાધીનતા મળી ચૂકી છે.'^૭

* આદામ લેવાક

- 1 Soar, our eagle, rise in glory
Tell the world thy Poland's story

૧૮૩૦ના ૨૬મી નવેમ્બરની રાત્રે ગ્રાન્ડ ડુગ્લુ કૉન્સ્ટેન્ટાઇનને વૉરસૌ છોડવું પડ્યું. વૉરસૌમાંથી રશિયનોને હાલ્યા પછી શહેરની દિવાલો પર ચોડેલા જાહેરનામામાં મિટ્સકિએ વિચના 'Ode to Youth' માંની નીચેની લીટીઓ જાપેલી હતી:

‘સ્વાધીનતાની હયા! મુક્તિનો સૂર્ય તારી પાછળ છે’^૨

સ્વાધીનતા માટે, કુરબાની માટે પ્રજા તૈયાર હતી તે વખતે યુદ્ધવિદ્યામાં અગ્નેડ ગણાતા સેનાનીઓને પ્રજામાં વિશ્વાસ નહોતો. અજાણત યુદ્ધને વખતે એ સેનાનીઓએ ભારે શૌર્ય બતાવ્યું છે. એવી જ રીતે ૧૯મી સદીના રાજકારણમાં પ્રથમ પંક્તિમાંના પ્રિન્સ આડામ જારટોરસ્કી, અને ઇતિહાસકાર લેલેવેલ્કને (Lelwel) સ્વાધીનતાના માર્ગમાં પુરોહિત થવા પ્રજાએ નોતપાં ત્યારે એમને પણ પ્રજાની ચેતના અને શહેરમાં વિશ્વાસ નહોતો. છતાં એ દેશની જરૂરને વખતે એમણે સ્વાધીનતાની લડતને જ સાથ આપ્યો. આ કાન્તિ દોઢ વર્ષ ચાલુ રહી. રશિયાના કાન્તિવાદીઓને ધાંસી આપવામાં આવી હતી. તેની સંવત્સરી ઉજવના વૉરસૌના શહેરનીઓએ વાવટા ફરકાવ્યા હતા—‘અમારી તથા તમારી સ્વાધીનતાને માટે.’ સરખાતમા કાન્તિનું ધ્યેય સ્પષ્ટ નહોતું, પરંતુ એ મહિના પછી રોમાનેક્કને પોલૅંડની ગાદી પરથી પદઞ્છ દરવાજા પાલ્કામેન્ટે ફરાવ કર્યો. પ્રિન્સ આડામ જારટોરસ્કીને કાન્તિવાદીઓએ પોલૅંડની સરકારનો પ્રમુખ બનાવ્યો.

He who liveth free shall be

He who dieth is now free.

મોનીકા માર્ડનર

૨ ‘Hail, Dawn of Freedom, Sun of salvation is behind thee.’

મોટું લશ્કર મોટી નિકોવાએ આ ક્રાન્તિને તાલી દીધી
 પ્રશિયાએ નિકોવાએ મદદ કરી હતી રશિયાની વધતી જતી
 મત્તા તરફ ઑગ્રિટ્યા હમેશા ચડાથી જોતુ આવ્યું છે ઑગ્રિટ
 યાએ ક્રાન્તિવાદીઓને થોડી ઘણી મદદ કરી હતી આધીન
 તાના પ્રયત્નો તરફ યુરોપનો લોકમન મહાનુશ્રુતિમયો હતો ૧૦
 પોર્નહની ક્રાન્તિ તરફ ક્રામની પ્રજા ઉત્પાદથી જોતી હતી અને
 દેશોને ઘણા વખતથી ગળકારણી અને સમ્કાર મન્ય હતો
 પેરિસના રમ્મા પર ચોમ્ આ ક્રાન્તિની ચર્ચા કરતા હતા
 નવનકથા લેખક એલેક્ઝાન્ડર ડુમા તથા કવિઓ અને લેખકોએ
 પોર્નહને મદદ કરવા જવામાં જોડાયા હતા છાપાઓ અને હોટલો
 મા પોર્નહને મદદ કરવા ફોડો ઉધગાવવામાં આવ્યા હતા ૧૮૩૧ના
 મધ્યેમગમાં ક્રાન્તિ નિષ્ફળ થવાના સમાચાર પેરિસમાં આવ્યા,
 તે દિવસ ક્રામનાસીઓ માટે શોખનો નિમ્ન હતો ટાળા લીગી
 માથે છાપાઓ અમિદ થયા, નાટકગાગાઓ નધ ન્દી, ગેર
 બત્તરમાં ફ્રેન્ચ મિક્યુરિટિના ભાવ મેમી ગયા, અને વિદેશ
 મત્રીએ ચેમ્બરમાં પૂછાએતા પ્રશ્નના જવાબમાં 'વૉન્મોમાં મધુ
 શાત છે' એવું કહ્યું ત્યારે મોની ધાધવ ધધ ગદી પેરિસમાં
 લોખને જાત થતા થોડા દિવસ થયા એ પછી તરત જ પોર્નહના
 દિગ્ગજનીઓ ક્રામમાં આવ્યા

ક્રાન્તિની નિષ્ફળતા પછી લગભગને માઇમીરિયા મોમ્મવામાં
 આવ્યા, ઘણાઓની મિનકત જસ કરવામાં આવી શાળા અને
 આદાનનમાં રશિયન ભાષા દાખલ ગામાં નારી દિગ્ગજનીઓ
 અને દેશવટો ભોગવતા દેશવામીઓ નામાન્ય પ્રમળને મ

‘ગિરિશૃંગ પર ઊભેલા માનવી જેવા’ (‘Like men standing on an elevation’—Slowaki) હતા. એમના નરક મૂળી પ્રગ્ન આદેશ મારે નેર્ષ રહી હતી. એ દિગ્ગરતી-ઓમાં પોલૅન્ડને “પાન ટાડયુસ” (Pan Tadeuss) નામે મહાકાવ્ય આપનાર મિટ્સકિએવિચ હતો. મીટ્સકિએવિચ, રસા-વાદરૂપી અને ‘અચ્ચાત કવિ’ને નામે ઓળખાએલો કાપિત્સરૂપી પોલૅન્ડના ‘રોમાન્ડીક’ સાહિત્યના સર્વશ્રેષ્ઠ કવિઓ “પવિત્ર ત્રિ-મૂર્તિ” Holy Trinityને નામે ઓળખાયા છે. દમનનીનિના એ વર્ષોમાં એમણે દેશવાસીઓને સ્થન કરવાની તાકાત આપી છે. પોલીશ રોમાન્ડીસીઝમનો આદર્શ એ હતો કે જગતના પાપ-નો ભાર મ્હુએ લઇને ક્રૂસ ઉપર પોતાનું અલિદાન આપું તેમ સ્વાધીન પ્રગ્નઓના લોકશાસનમાં સર્વશ્રેષ્ઠ આવિધકાર મારે પોલૅન્ડે બક્ષિદાન થવાનું છે.

મિટ્સકિએવિચનો કોનરાડ વાલ્લેનરોડ કહે છે, ‘સ્વદેશમાં દુઃખ અને શોક હતાં ત્યારે એના ઘરમાં આનંદ ક્યાંથી હોય? ૧૧ પોલૅન્ડના રોમાન્ડીસીઝમનો આદર્શ આવેલો હતો. મિટ્સકિએ-વીચના જમાનાની રાજકારણી ફિલસૂફી એ શબ્દોમાં રૂપા-ચાય છે. મિટ્સકિએવીચ એની આ કૃતિમાં જ (Conrad Wallenrod) એવા નિર્ણય ઉપર આવે છે કે ‘રીખાતી પ્રગ્નના અગ્રણીઓએ કશોય વિકલ્પ રાખ્યા વિના દેશને મારે જ જીવન આપી દેવું જોઈએ પછી બલે એમને પોતાના નૈનિક સિદ્ધાંતો

11 ‘Joy did not dwell in his house, when his fatherland knew only sorrow’

હોડી દેવા પડે.' ('Mickiewicz there arrived at the conclusion that the representative of an oppressed nation had no other choice but to devote himself to its cause entirely, even if he abandoned his moral principles' P.193.) દેશના રાજકારણને અભિપ્રેત ગણીને કાપિન્સ્કીએ પ્રાચીન ગ્રીક કથા હિપ્પોલિટી 'ફરીડમ' નામે નાટક લખ્યું છે એમાં મિટ્રા-ક્રિમેચિયના કથનને એ દ્રિવસુદીનો રંગ આપે છે. કાપિન્સ્કી નેમા એવું નિધાન ગ્યુ કહે છે કે

'માનિત પ્રલના રાજકારણમાં આધિપત્ય બોનવતી પલની નખતારીનું મૂળ સર્વ અસત્તા સનાતન કંદમાં છે: રાજકારણની વિકૃતિ ૫૨ પ્રકારે સમાકાલીન પ્રલયવતી અવનતિમાં માનનીયી ગાય એવા અમાય પ્રવલો નિષ્ફળ થઈ આંતરિક પરિસ્થિતિને વધારે અમાય કહે છે.' According to this, the political oppression exercised by the one nation over the other, is rooted in the eternal strife of evil against good. Accordingly, the best human efforts, if made among the rotten conditions of contemporary life which is based on political perversion, must end in interior calamity'. P 193)

૧૨ કાપિન્સ્કીને મુઠિ અંગે અમાય અમાય અમાયનો કૃત્તે નેતો

12 'Art to me no more contras

Thou art now my Truth, my lie

Who betrays thee, who thou was truth

Truth he against his God'

tr Monica M Gardner p 204 1871 0 0 0

‘હવે મારો દેશ તું નથી, મારો ધર્મ અને મારી સ્મૃતિ તું છે. તને દગો દઈ ધાત કરનાર કૃતઘી, એના પ્રજા સમક્ષ જૂઠો છે. અને હેવરે કાપિન્ડ્રી માગે છે: ‘મારાં ગીતોનો નાશ થાઓ, મારાં કાર્યોનો ઉદ્ધામ થાઓ.’ (Perish my songs, arise my deeds).

૧૮૩૧માં પોલૅંડવાસીઓને આશા હતી કે યુરોપનાં બીજાં રાજ્યો એમનો પ્રશ્ન ઉપાડી લેશે. ક્રાન્તિની નિષ્ફળતા પછી મિડ્સકિએવિચ અને સ્લોવાકીઓએ વિશ્વબંધુત્વના આદર્શ પ્રગ્ન આગળ મૂક્યા હતા. એનાથી પ્રેરાઈને અને ઉદ્ધામવાદીઓ સંખ્યાબળમાં પણ વધારે દતા એટલે છૂપી પ્રવૃત્તિઓ તો ચાલુ જ હતી. સ્વાધીનતાની સગર પ્રવૃત્તિઓમાં એમને હજી વિશ્વાસ હતો. દેગનઃ મોટા ભાગને ઉત્સાદી કરીને ક્રાન્તિની તૈયારી કરવા પ્રુશિયન પોલૅંડમાં માણસો મોકલવામાં આવ્યા. પ્રુશિયન પોલૅંડમાં ક્રાન્તિ શરૂ થાય એ પહેલાં કાર્યકરો પકડાઈ ગયા. પરંતુ ઓસ્ટ્રિયન પોલૅંડની ક્રાન્તિનો (૧૮૪૬) અંત બહુ કરુણ આવ્યો. ‘શહેરીઓ સામે લડવાને મેટરનીએ (ઓસ્ટ્રિયા) ખેડૂતોને દથીઆરો આપીને સંહાર કરાવ્યો એ પ્રમંગ ઉજ્જેન્ડ્રીએ પોતાના એક ગીતમાં ચિરંજીવ કહ્યો છે.

૧૮૪૮માં જર્મનીમાં ક્રાન્તિ થઈ એમાં જર્મન પોલૅંડે સાથ આપ્યો હતો. પરંતુ રશિયન મરકારના ધણ્યે પ્રયત્નો છતાં ખેડૂતોએ પોતાના દેશવાસીની સામા (ઓસ્ટ્રિયાની જેમ) દથીઆરો લીધાં નહિ. જર્મન ક્રાન્તિ પણ નિષ્ફળ ગઈ. રશિયન પોલૅંડમાં આ ક્રાન્તિની અસર થઈ નહોતી. યુરોપમાં ફેલાતા ઉદાર વિચારો સામે આર નિકોલાસ પહેલાએ જોહાદ પોકારી દોય એમ લાગતું હતું. ૧૮૪૯માં ગોળે લશ્કર મોકલીને

ઓઝિટ્યન ક્રાન્તિને દાખી દીધી. વૉરમાં અને વિસ્ત્રોમાં છૂપા મંડળોમાં જે કોઈ આગળ પડતો ભાગ લેતું જણાય તેને સાર્ધ-બીરિયા મોકલી દેવામાં આવતો. ૧૮૫૭માં ટર્કી માથેના ક્રીમિયન વિગ્રહની શરૂઆત થઈ. એ વખતે ટર્કીને માથ આપી પોલીશ લશ્કર ડેલું કરવાના મિડ્સકિએવીએ પ્રયત્ન કરેલા, પરંતુ કૉન્સ્ટેન્ટીનોપલમાં (૨૬-૧૧-૧૮૫૫) એનું મૃત્યુ થતાં કશું થઈ શક્ય નહોતું. નિકોલામ પછી એલેક્ઝાન્ડર બીન્ને (૧૮૫૫-૧૮૮૧) રશિયાની ગાદીએ આવ્યો. તેણે નવા જમાનાને અનુકૂળ થવા પ્રયત્ન કરવા માડ્યા. ક્રાન્સની ગાદીએ આવેલો નેપોલિયન ત્રીજો ઇટાલીના રાષ્ટ્રવાદને મદદ કરતો હતો. ગેરિબાલ્ડીનું નામ દરેક પોસ્ટવાસીને હૈથે હતું એ વખતે પ્રિન્સ મિસ્માર્ક રશિયામાં યુરોપિયન મરકાન્નો પ્રતિનિધિ હતો, પોર્લેન્ડને વહેંચી લેનારાં ગળ્યેની પોપડ વિષેની રાજનીતિ એકસરખી રહે એ માટે એણે પ્રયત્ન કર્યો.

પશ્ચિમ યુરોપમાં રાષ્ટ્રવાદની પ્રગતિને મળતા વિજય તથા રશિયાની રાષ્ટ્રવાદી અગ્રવળથી લોકોમાં નવો ઉત્સાહ આવતો હતો. નનીગ્રથપાએવી 'ફૃપિસબા' (Agricultural Society) માં પ્રજાના બધા વર્ગો જોડાતા હતા. લોકો રાજકારણ છોડીને આર્થિક સુધારણા તરફ જતા હતા. જુવાનોને આવી મંડળોમાં ઉત્સાહ નહોતો. રશિયાનો સહકાર મેળવી રાજકારણ તથા વેપારી સંબંધમાં સ્વાધીનતાનો અંશ મેળવવા ઇચ્છા રાખનારો એક વર્ગ હતો. મદકારી રાજકારણીઓમાં વિએલોપોલ્કો આગળ પડતો હતો. કેળવણી તથા રાજકારણમાં એણે રશિયા માથે સહકારથી પાછું મેળવ્યું, પરંતુ ખેડૂતોના પ્રશ્ન વિષે એણે કશું કર્યું નહિ ૧૮૬૧ના રશિયાના જાહેરનામા ઉપરથી પોર્લેન્ડમાં

નહિ જેવા સુધારા દાખલ થયા. ‘કૃપિસલા’એ એનો વિરોધ કર્યો. એમાં કૌશલિક ધર્મગુરુઓનો પણ સાથ હતો. ‘કૃપિસલા’ સરકારે બંધ કરી. વિરોધ બતાવવા બેમાં થએલાં લોકોનાં ટોળાં પર ગોળીચાર કરવામાં આવ્યા. ઉદામ વિચારવાળાઓ આ વિરોધને ઉગ્ર રૂપ આપતા હતા. રશિયાના લશ્કર માટે ખેડૂતોમાંથી સરકાર ભરતી કરવાનો વિચાર કરતી હતી અને એમ થતાં ખેડૂતોની સહાયથી સફળ ક્રાન્તિ થઈ શકશે એમ લોકોનું માનવું હતું. ઉદામ વિચારવાળાઓની આ મણુગ્રી ખોટી પાડવા શહેરના જુવાનોની ભરતી માટે જાહેરાત કરવામાં આવી. પ્રજાને આ યોજનાની થોડીઘણી ખબર હતી એટલે ઘણાખરા તે નજીકનાં જંગલોમાં સંતાઈ ગયા અને થોડાંને પકડવામાં આવ્યા.

૧૮૬૩ની ૨૨મી જાન્યુઆરીએ રેવોલ્યુશનરી કમિટીએ રશિયા સામે ક્રાન્તિની જાહેરાત કરી. આ ઉત્થાન વખતે કારાખારી વકીલદની થોડી તૈયારી ક્રાન્તિવાદીઓએ કરી હતી. મધ્યસ્થ કમિટી(Central Committee)એ રથાપેલી રાષ્ટ્રીય સરકારનું દપાલ, પોલીસ તથા મહેસુલીખાતું છૂપી રીતે કામ કરતું હતું. પરંતુ ૧૮૭૦-૭૧ની જેમ આ વખતે એમની પાસે લશ્કર નહોતું. ૧૮૬૩ની ક્રાન્તિમાં નિયમિત મુદ્દો નથી, પરંતુ શિકારની બંદૂક હાથમાં લઈ નીકળી પડેલા તમજાવાળા જુવાનોની આઝાદીની કથા છે શહેરના મધ્યમ વર્ગના લોકોજ આ ઉત્થાનના સૈનિકો હતા. આ ક્રાન્તિમાં ભૌગોલિક દૃષ્ટિબિંદુ પણ હતું. કોશિયુસ્કો તથા મિટ્ત્મકિએવિચ જેવા પુરુષો આપનાર સિયુ-આનિયાને તથા સીમાડાના ખીજા પ્રાંતોને પણ સાથ આપવા નોનરવામાં આવ્યા હતા. સિયુઆનિયામાં ખેડૂતોનો માથા હતો; અને એ પ્રદેશમાં વધારે વખત ક્રાન્તિ દટી રહી નિર્દયતાથી

આ ક્રાન્તિને ઘણી દેવામાં આવી ।વલ્નોમાના રશિયન ગવર્નર
જનરલ મુરાવિયેવે હજારોને શાસીની સખ કરી તેથી એને
'શાસીખોર' (Hangman)નું નામ મળ્યું મિલકતની જમી
અને સાઈમીરિયામાં દેશપારી જીવનનો સામાન્ય પ્રસંગ થઈ પડ્યો
એ પછી પોલૅડના સામાજિક જીવનમાં ધીમેધીમે પરિવર્તન
થતું જાય છે ૧૮૬૪ની જાહેરાતથી ખેડૂતોને ગુલામીમાંથી મુક્તિ
મળે છે ક્રાન્તિમાં સાથ આપનારા ભદ્ર લોકોની મિનમત જામ
થવાથી એમના જીવાનિયાઓ શહેરી જીવન માગવા માંડે છે
ધરોહના રાજકારણમાં પોલૅડ સદતર જૂનાઈ જાય છે આ
પોલૅડના લોકો પણ એ ગિયતિ મૂકે મોટે સદન કરી રે છે
સ્વાધીનતાના પ્રયત્નોમાં સરસ્વ ઉત્થાન દોષ શરૂ એ વાન જ
જુતાઈ જાય છે વેપાર ઉદ્યોગની ખીલવણી કરવા તરફ પ્રગતિ
આપી વધે છે વહેંચી મેનારા રાજ્યોની-સાસકપ્રજાની વિચાર
સંજ્ઞા તરફ ત્રણે વિભાગની પ્રજા દગલી જાય છે અને
માત્રાજ્યોના નિદામમાં રાષ્ટ્રીય તત્વ લોપાઈ જાય છે આમ
માર્કસી "પ્રત્યક્ષવાદની (Positive Philosophy) અમરવા:
વૈજ્ઞાનિક દષ્ટિગિંદુ સાપ્તારિક જીવનમાં પ્રેરણાનું બળ થાય છે માલ
જાને નિદામને દાદ વિનાના અભ્યાસને વધારે અગત્ય મળે
ઐતિહાસિક તત્વ જુની જવાતા રાષ્ટ્રીય અસ્મિતા ઝાખી થયા
માંડે છે અને એ પછી વીમે વહેં નોમેય પારિતોષિક વિજ્ઞેતા
નિકિએવીચ (Sićkiewicz)ની પોલૅડના ઐતિહાસિક
પ્રનગોની પ્રજાદ્દમિ પર નવી નવલખાઓ તથા માર્કો
મ (Marcjko)ના દલિદાસ નિકેપચુના ગિરો પછી પ્રજા
જીવનમાં ફરી પા રાષ્ટ્રીય એકતા તત્વ નવજીવે મેળવે છે
નવામાં ગિયતિ અને માનિત્ય પગધીન રાષ્ટ્ર ના જીવમાં

એકતા આણે છે. રશિયા તથા પ્રુશિયાએ આ નેયું હતું. શાળાના અભ્યાસમાં એમણે પોનાની ભાષા દાખલ કરી. અદાલતોના વડીલમાં અને રશિયામાં તો વેપારી પત્રવહેવારમાં યે પોલીશ ભાષા વાપરવાની મનાઈ હતી. શહેરી છુટાપછાટ પર તથા સમાજોંધી અને છાપાંઓ પર અંકુશ મૂકવામાં આવ્યા હતા. એ જાને વિભાગમાં પ્રજાનું સામાજિક જીવન જૂંસાઈ ગયું હતું. રશિયન પોલૅંડમાં પોલીસનું જોર હતું અને કેદખાનાં રાજદારી ફેદીઓથી ઉભરાતાં હતાં. એકૂતો સમૃદ્ધ થતા હતા. રશિયા સાથે વેપારી સંબંધ વધતો હતો. એ અરસામાં (૧૮૬૨) “પોલીશ સોશિયાલીસ્ટ પાર્ટી”(P.P.S.) સ્થપાઈ. દેશના રાજકારણમાં ક્રાન્તિવાદી દૃષ્ટિબિંદુ પોલીશ સોશિયાલીસ્ટ પાર્ટીએ ફેળવ્યું છે. એ સંસ્થાની પ્રવૃત્તિ પિલ્સુદસ્કીના શરૂઆતના જહેર જીવન સાથે એકજૂથ છે. એ વિચારસરણી સામે રોમન ડમોવસ્કી (Roman Dmowski)નો વિનીત પક્ષ સહકારી રાજકારણથી અવાધીનતાના પ્રયત્નો કરતો હતો. *

૧૮૭૦ના ક્રાન્કા-પ્રુશિયન ત્રિઅઢ મધ્ધી જર્મન રાજકારણમાં લશ્કરી દૃષ્ટિબિંદુ અગત્યનું સ્થાન લે છે. એ વિભાગમાં પોલૅંડવાસીઓ સહકારી મંડળોથી શરૂાઈ અને ઔદ્યોગિક ઉત્પત્તિમાં ખંતથી આગળ આવે છે. ત્યાંની સમૃદ્ધ સ્થિતિ જોઈ પ્રિન્સ બિસ્માર્ક તથા જર્મનીના ખીજા વિદેશમંત્રીઓ જર્મન વસાહતીઓને એ વિભાગમાં મોકલવા માંડે છે. એમને જર્મન ખર્દીદાર જર્મન સરકાર મદદ કરે છે. એક જ કાયદાથી વર્ષોથી ઘર કરી રહેલા રશિયન તથા ઑસ્ટ્રિયન વિજાગના ત્રીસહજાર માણસોને પ્રુશિયન પોલૅંડ છોડ્યું પડે છે. જર્મન વસાહતીઓને ૧૮૯૮-૧૯૦૮ના દસ વર્ષના ગાળામાં વેચેલી જમીન કરતાં

આદ્યગણી વધારે જમીન એ વિભાગના ચોટ્ટે એ સદસ્યરી પ્રવૃત્તિથી જર્મન વમાદતીઓ પામેથી પાછી મેળવી હતી જમીન મેળવવાના પ્રયત્નમાં નિઃશ્વજતા પુશિયાની સરકાર નવો કાયદો (૧૯૦૪) જાહેર કરી જેડૂતોને એમની પોતાની માલિકીની જમીન ઉપર નવા ધર બાધવાની મનાઈ કરે છે એની મામે એક જેડૂત ગાડામાં ફરતું ધર બાધીને કાયદાનો ઉપહાસ કરે છે પ્રાયશ્ચિ સાળામાં ધાર્મિક શિક્ષણ જર્મન ભાષામાં અપાતુ હતું એ સામે પ્રયત્નો ધણો વિરોધ હતો, અને એમાં નાના બાળકોને એક વખત સખત શિક્ષા કરવામાં આવી હતી ૧૯૦૬માં આખા પુશિયાન પોર્તુગીશ શાળાઓમાં વિરોધની હડતાન પાડવામાં આવી હતી આ સંજ્ઞાઈ મામે પુશિયાને ઇતિહાસનો પાઠ તાલો કરાવવા - ૧૪૧૦માં ટાનેનમર્ગના સુદમાં લાડીસ્વામચાગેરીઓએ જર્મનોને હરાવેના એના સ્મરણમાં પેડેરવસ્કી ક્રેમરને (૧૯૧૦માં) યાગે લીઓનું સ્મારક બેટ આપે છે ત્રણે વિભાગમાં ઑસ્ટ્રિયાન પોર્તુગીશ રાજકારણ તેમજ સામાજિક જીવનમાં અકુસ નથી વિલક્ત પોર્તુગીશ જીજ ભાગેભાથી નાસી છૂટેના રાજદારીઓ અને રાષ્ટ્રચેતનાના કાર્યકરોનુચાલું ઑસ્ટ્રિયાન પોર્તુગીશ છે સાહિત્ય અને કલાસ્વામીઓનું ધામ કેકોવ-ઇતિહાસના વર્ણોની જેમ સાપ્તકારિક અસ્મિતાનું ટેન્દ્ર થઈ રહે છે ઑસ્ટ્રિયાના રાજકારણમાં પોર્તુગીશ રાજદારીઓનો કીમતી ફાળો છે એ દેશમાં વર્ષો સુધી નાણાખાતાનું પ્રધાનપદ પોર્તુગીશવાસીએ જાલાવ્યું ત્રણે વિભાગમાં ઑસ્ટ્રિયાન પોર્તુગીશ વેપારઉદ્યોગનો વિકાસ ઓછો હતો

૧૮૩૦-૩૧ પછી સાહિત્યકારોએજ એકતાનો પ્રવાહ વહાવ્યો હતો તેમ ૧૮૬૩ પછી પોર્તુગીશ સ્વાધીન થયુ ત્યાસુધી સાહિત્યકારોએ અદેશની અખૂટ સેવા કરી છે નોબેલ પારિતોષિક

વેન્જેતા સિંકિએવીએ ઐતિહાસિક પ્રસંગો આલેખતી નવલકથા-
ઓ લખી દેશને મશ્વરે રાખ્યો છે.

‘ફાયર એન્ડ સ્વોર્ડ’(Fire & sword)માં યુક્રેનિયાની સરહદ ઉપર રખડુ કોસાકોના ઝંડ સામે પોલૅંડના બચાવની “ધી ફ્લડ”(The Flood)માં સ્વીડનની રાજસત્તાનો આંધીમાંથી સ્વર્ત્ર થતા પોલૅંડની અને મિ. વોલોડિયોવસ્કી (Mr. Wolodyjowski)ના ટર્કોના આક્રમણ સામે માતૃભૂમિનું રક્ષણ કરતા વીરોની કથા છે. મૃત્યુ પહેલાંનાં વર્ષોમાં લખેલાં “નાઇટ્સ ઓફ ધી ક્રોસ”(Knights of the Cross)માં પંદરમી સદીમાં લિથુઆનિયા તથા પોલૅંડે જર્મની ઉપર મેળવેલા વિજયની ઐતિહાસિક ભૂમિકા પર વસ્તુનું આકલન છે.

“એશિશ”(Ashes)માં ઝેરામરફીએ નેપોલિયનના યુરોપી વિપ્રલંબની કથામાં પોલીશ સૈન્યની બહાદુરી વર્ણવી છે. ૧૮૬૩ની પચાસમી સંવત્સરીના સ્મરણમાં “ફેથફુલ રીવર”(Faithful River) નવલકથા લખી (૧૯૧૦) પોતાના કુટુંબનાં એ વર્ષોનાં સ્મરણો આલેખ્યાં છે.

માઇકલ એન્જેલોના જેવી પ્રતિભાવાળો કવિ, ચિત્રકાર અને અને કારીગર વિરપીઆન્સ્કી પોલૅંડના નાટ્યલેખકોમાં સર્વશ્રેષ્ઠ છે. ૧૮૩૦-૩૧ના ઉત્થાનની ભૂમિકા ઉપર રચેલાં નાટકોમાં પ્રજાના માનસનું મૃદુલરણ કરી ક્રાન્તિની નિષ્ફળતાનાં તરવોની ચર્ચા કરી સ્વાધીનતાના ભૂજાતા પ્રશ્નોને એ જનતાસમક્ષ મૂકે છે.

એ નાટકોમાં બમકભરી શૌર્ય કથા અને આપભોગના લત્સાદ-ભર્યા આરેમાની સાદસની નિરાશા, ગરુડના પ્રતીકથી અંકિત રાષ્ટ્રધ્વજ સામે રમુગીતો ગાતા માતૃભૂમિના સૈનિકો-બધુ થ કષ્ટનાબળે વિરપીઆન્સ્કી મૂર્તિમંત્ર કરે છે. વિખ્યાત ઇતિહાસ

લખ-ના નામ ઉપરથી લખાઅથવા 'લેવેલમા' (લેવેલ ૧૮૭૦-૭૧ની ક્રાન્તિમા અથવાએવી ક્રાન્તિવાદીઓની સાસન સમિતિમા હતો) મહત્વાગ્રાસના પ્રવાહોની અથડામણ અને વિ-
ગેધી કાર્યક્રમથી નેતાઓમા થતા વિત્તવાદને ધણી મુંઝેર રીતે
જાણુ કરી બતાવે છે કે ક્રાન્તિની નિષ્ફળતાનું મૂળ આ વિરસવાદમા
હતું જેથી કવિ ડેલાવીનના (Delavigne) 'લે વાસોવિયેન'
(La vasovienne)ની પ્રેરણાથી લખાએલા નાટકમા *It has
risen, here is the bloody day* માતામાતા મૃત્યુમુખમા
હોમાતા યુવાનોની સરકારોસીની ગરવી કયા છે રાષ્ટ્રની મુન્નિ
માટે બલિદાન થવામા જ નવજીવનનો પાયો છે એવો આ કવિ
નો શીઘ્ર પરંતુ ઘડાપૂર્વકનો અભિપ્રાય હતો 'રાષ્ટ્રના મર્વેએ
ખોને હોમી દેવામા—સર્વએકતા આપા નાશમાજ નવજનન અને
વિજય રહેલા છે "એવો સહેસહવાનની ભૂમિકા પર રચાએલા
ત્રણ નાટકોમા મેક સમા "નવેમ્બર રાત્રીઓ" (November
Nights)માં સહેસરે છે ચારસામાં વત્યાનના પદેલા દિવસની
રહ્યા સમયના જ્વલત દરયો એમા આલેખાયા છે નિહર અને
વિધિનિયત કાર્યની રાશઆત કરવા યુવાન ક્રાન્તિવાદીઓ વિરાજ
ઉપવનના છાયામાં ભેગા મળેલા હોય છે એ જખતે સ્વખભેમ
જેવા બીક યુવામુકયાના એક દરવમાં અદ્ભુત વરત બતાવ્યું
છે જૂગતના અધારમા સ્વેચ્છાએ સમાઈ એના પતિ બનતકાલ
(Ruler of khadw) પાસે જવા પદેલા ખાતા ડીખીકરની
વિદાય સેતી પરસેફાનને આપણે એકએ છાએ આપા જે
નાટકની પ્રજાજાવના અને સહેસો આ દરવમાં વેધક રાખે
માં કવિએ આપ્યા છે

"જીવવાની તમનામાં મરવાની તેવારી દોની નેહએ."

૩ But it was to a more recent past, and in particular to the tragedy of Poland's national insurrection of

આ બધાં વર્ષોમાં પિલસુદ્સ્કીનું જીવન રાજકારણના પ્રવાહો સાથે જ વહેતું હતું. એના જ પ્રયત્નોથી નિરુત્સાહના અસહાય વાનાવરણમાં સ્વાધીનતાનો કળ્પના ગએલો અગ્નિ ચિનગારી મૂકે છે. મહા વિગ્રહમાં (૧૯૧૪-૧૮) મધ્યસ્થ સરકાર (Central Powers-જર્મની અને ઑસ્ટ્રિયા) અને મિત્રરાજ્યોના લશ્કર-માં પોલૅન્ડવાસીઓને પોતાના જ ભાઈઓ સામે લડવાનું હતું.

1831, that Wyspianski's dramatic Muse turned with even more passionate eagerness. The splendour of its bravery and sacrifice, the hopelessness of its romantic temerity, and the beauty of its vision of an actual Polish Army in the field with Polish emblem and Polish war-song, repeatedly possessed his poetic imagination. In a play in prose, called after the great polish historian "Lelewel", who was a member of the insurrectionary government, he showed with magnificent dramatic power the interaction of the ambitious and conflicting policies which unceasingly disturbed the counsels of the leaders and did much to wreck the cause. In a one-act dramatic poem, the then new song from the French of Delavigne, "La Varsoviennne", . . . inspires the poet to glorify the reckless devotion of the young fighters who, with this song on their lips, went to a certain death in the unequal combat. That in this self-immolation lay promise and foundation of the nation's further life, was the poet's grim but confident belief, and this watchword of Life and Victory through Death and Defeat of the 'Nation's Best'

વિગ્નઓ જાણી કરી રાખ્યા મામે લડનાને એલો મધ્યસ્થ
મરકારનો પક્ષ લીધો ગણિયા હારી જતા મધ્યસ્થ સરકારને
માથ આપવો છોડી દમ્ન જર્મની અને ઑસ્ટ્રિયાને પોર્વૅન્ની
સ્વાધીનતા જાહેર કરનાની દરજ્જા પાડી પિલમુદ્સકીએ લશ્કરી
કુનેહથી મેળવેલી સ્વાધીનતાનો પેડેરેવસ્કી તથા ક્રોમ્વેકીએ
પેરિસમાં મેળેલી મિત્રરાત્ર્યોની પરિપક્વતા (૧૯૧૮) પ્રેમિડેન્ડ
વિસ્મનના ચોદ મુદ્દામાં સ્વીકાર કરાવ્યો. સ્વાધીનતા માગતી
જાગૃત તૈયારીથી જ આતંત્રરાષ્ટ્રીય પરિસ્થિતિએ આપેલી તકનો
લાભ પોર્વૅન્ન લઈ શક્ય એ માન મદજ્જ પણ બુનારી જોઈતી નથી

is sounded still more emphatically in the greatest of the three plays based on the insurrection. In a series of titanic scenes called "The November Nights" the poet brings vividly before our eyes the memorable happenings of the evening of the outbreak in Warsaw of the insurrection. When the young conspirators are gathered in the shadows of a park to begin their wild and fateful work, we witness the striking contrast of a visionary pageant a scene from Greek mythology, the parting of Persephone from her mother Demeter before her willing descent into the dark underworld to the side of her husband the Ruler of Shades. It symbolizes the same dominant idea, which is here most clearly expressed in the poignant words:

'All that is to live must die'

P 97-98 'Modern Polish Literature,' by Roman Dydoski Ph D 1924 Oxford

મહાપુદ્ધ પછી નવસર્જિત રાષ્ટ્રોમાં પોલૅન્ડે સૌથી વધારે સદન કર્યું છે. પ્રલયના સર્વનાશમાંથી એક રાષ્ટ્રનું નવસર્જન કરવાનું હતું. મહા વિગ્રહમાં ઘણી વખત પૂર્વ યુરોપની પુદ્ગભૂમિ પોલૅન્ડ હતું.^{૧૩} દેશના વિસ્તારના ૮૭ ટકા જેટલા ભાગમાં પુદ્ગ-ભૂમિ હતી. મકાનો, શાળાઓ અને ખેડૂતોનાં રહેઠાણો મળી ૧૮ લાખ મકાનોનો નાશ થયો હતો. ખેતરો પડતર જમીન જેવાં થઇ ગયાં હતાં. ઢોરો વસુકી ગયાં હતાં. ૬૩ ટકા રેલવે સ્ટેશનો, શહેરોને પાણી પૂરું પાડવાનાં બાંધકામોનો ૮૧ ટકા જેટલો ભાગ તથા ૨૪૦૦ રેલવેના પૂલોનો નાશ થયો હતો. દેશને લશ્કર નહોતું, કેળવણીખાતું નહોતું, કારોબારી વહીવટની એકે સંસ્થા નહોતી.

નવરચનાનું કામ થઇ શકે એ પહેલા પોલૅન્ડને સોવિયેટ રશિયા સાથે લડવું પડ્યું. વૉરસૉના વિગ્રહમાં (૧૯૨૦) રશિયાનો પરાજય થયો. વર્ષોની શુભામી ભોગવતી પ્રજાને સ્વાધીનતા મળી એટલે આંતરકલહ અને વિખવાદ વધી પડ્યો. રિપબ્લીકના પ્રમુખનું ખૂન થયું અને પિલસુદ્સ્કીએ રાજકારણમાંથી નિવૃત્તિ (૧૯૨૩) લીધી.

વિલક્ત પોલૅન્ડના ત્રણે વિભાગના સામાજિક જીવનમાં એકતા નહોતી. લોકશાસન પર રચાએલાં બંધારણમાં પ્રમુખને નામની જ સત્તા હતી. દેશને સ્થિર રાજતંત્રની જરૂર હતી એ વખતે રાજકારણમાં પક્ષભેદે તીવ્રરૂપ લીધું. એક પછી એક પ્રધાનમંડળો બદલાતાં ગયાં. ૧૯૨૬માં પોલૅન્ડના ચલણની કીમત ઘટી ગઈ આંતરરાષ્ટ્રીય સંબંધમાં પોલૅન્ડની આંટ જતી રહી. લશ્કરની

વ્યવસ્થામાં અણુચળતા દેરકાર ન્યૂનાતા હતા. રાજની લગભગ પિયસુદન્દીને સોંપવા પ્રગનનો મોટોભાગ ઉત્સુક હતો. પિયસુદન્દીએ નિષ્પત્તિ હવન છાડી લશ્કરની મદદથી રાજધાનીનો કબજો લઈ પાર્લામેન્ટને રાજીનામું આપવાની ફરજ પાડી. મગ મુખત્યાર થવાને બદલે પાર્લામેન્ટની નવેમરથી સુધી કચેરી એ પછી પોલેન્ડનું રાજકારણ પિયસુદન્દીએ દોરવ્યું છે. દેશના અરના વહીવટમાં મુડીવાદીઓ પ્રતા અમલીઓ તરફ એ વધારે દબોલો હતો. આ વર્ષોમાં રાજની મદદથી દેશની ઔદ્યોગિક પ્રગતિને વેગ મળે છે. રેલવેની નવેસરથી રચના કરવામાં આવે છે. રોડે કચેલી ખેતીની નવરચના (Agricultural Reforms) થઈ અગત્યની છે. ગ્રામીન રામમાં ગ્રામીના (Grachi) ખેતીના સુધારાની યોજનાની જેમ એ માનિષીની જમીનનો વિસ્તાર નક્કી કરવામાં આવે છે તેમજ ખેડૂતોની માલિકીની જમીનના ખર્ચા નાના ટૂંકકા થઈ નળથ એવા કાયદા ધકાય છે. વધારાની જમીન રાજ્ય તરફથી નક્કી કરેના ફરે ખેડૂતોને વહેંચી આપવામાં આવે છે. પૂર્વ યુગોપના બીજા દેશોમાં પોલેન્ડના ખેતીના સુધારા જેવા સુધારા દાખલ થયા છે. નવા બધારણમાં માફદીઓ અને અન્ય ધર્મોએને મમાન દેક છે.

બહારના જગત સાથે વેપાર માટે ડાન્ઝીમનું આનરરાષ્ટ્રીય બાર્ પોલેન્ડનું મુખ્ય બંદર હતું, પરંતુ પડોશના રાજ્યો સાથે એને લીવેજ અથગમણુ નોતરવાના પ્રસંગો બિલા થવાની બીક રહતી હોવાથી બાર્ટિકને કિનારે બાધેતુ ગડિનીયા (Gdynia)નું નવું બાર્ અર્વાચીન ઔદ્યોગિક વિકાસનો સુર પુરાવો છે. ૧૯૨૪માં માછીમારોના થો. ૧૦૫૩ઓથી વસાએતુ નાનું ગામડું હતું ત્યાં ૧૯૩૫માં પચાસ હજારની વસ્તીવાળું બધી મગવડોવાળું બાર્ છે.

ઝોગણીસમા સદીમાં અને વીસમી સદીની શરૂઆતમાં પાર્લામેન્ટની રાજ્યપદ્ધતિને લોકશાસનની શ્રેષ્ઠ સંસ્થા ગણવામાં આવતી હતી. ઇંગ્લેંડનું બંધારણ ખ્રિષ્ટિય પ્રગ્ન અને સામાજિકની જરૂરિયાતો ઉપરથી ધરાયું છે, ભારે યુરોપની પાર્લામેન્ટરી પદ્ધતિનું ધડતરક્રેન્ચ બંધારણ ઉપરથી થયું છે. યુરોપમાં સામાજિક સંબંધોનું ધોરણ ઇંગ્લેંડ કરતાં જુદું જ છે. એટલે અદારગી સદીના ક્રેન્ચ વિપ્લવના જમાનાના આદર્શો ઉપર રચાયેલું બંધારણ યુરોપમાં શ્રાવી શક્યું નહિ. મહાવિપ્લવ પછી પાર્લામેન્ટની પદ્ધતિ દરેક દેશને ત્વરિત અને સર્વદેશીય પ્રગતિમાં વિઘ્નરૂપ લાગવા માંડી અને યુરોપમાં સરમુખત્યારનો જમાનો શરૂ થયો. પોલૅંડના બંધારણમાં એ બંને પરિસ્થિતિમાં મધ્યમાર્ગ લેતું, લોક-શાસનના પ્રમુખમાં કેન્દ્રિત થતી સત્તાનું સ્વરૂપ બેઠેલું છે. પિત્ત સુદરકીની પ્રેરણાથી તૈયાર થયેલું બંધારણ એનું સાચું સ્મારક છે.

૧૯૩૫ની ૨૩મી એપ્રિલે પિત્તસુદરકીની લિજઅનોના રણ-ગીતો ગાતાં ગાતાં ભારે ઉત્સાહ અને આનંદમાં પાર્લામેન્ટ એ બંધારણ પસાર કર્યું. એ બંધારણના પહેલા પ્રસ્તાવની બીજી કલમ રાષ્ટ્રની ઐતિહાસિક એકતાની સૂચક છે:

પ્રજના હિતમોક્ષમ પુત્રાના ચત્ત અને કુરબાનીથી પુનર્જિવિત થયેલું આ રાષ્ટ્ર ઐતિહાસિક વારસા રૂપે પેઢી દર પેઢી મેંપવાનું છે.૪

બર્કના હિદા.રાષ્ટ્રોમાં કહીએ તો રાષ્ટ્રને ભાગીદારી ગણવામ

૪ Art. 1. No. 2. Resurrected by the efforts and sacrifice of its worthiest sons it is to be bequeathed as a historical heritage from generation to generation (Constitution of the Republic of Poland)

આવી છે—સમકાલીન પ્રજાની જ નહિ પરંતુ સાંપ્રતની ઇતિહાસ સાથેની અને સાંપ્રતની ભવિષ્યની પ્રજા સાથેની.

પોલૅંડની કવિત્રિપુટ્રીએ મહાપ્રજાઓનો નવસર્જનમાં ઈશ્વરી શઢાદતનો આદર્શ પ્રજા સમક્ષ રાખ્યો હતો. એ કદાચ વધારે પડતું હોય તો યે સ્ત્રોવાદ્સકીના સાબ્દો યાદ કરીને આ સમા લોચના પૂરી કરીશું:

પ્રજાઓ શઢાદતમાંથી જન્મે છે. શઢેરની ફરસખંધી મુરદાં-
ઓથી રચાય છે. અંતે તો પ્રજાનો જ જય છે.^૫

^૫ "Lo! The Nations rise from the dead. Lo! of corpses are pavements of Cities. Lo! the people prevail."

From Anelli by Slowcki

જોસેફ પિલસુદ્દસ્ટી

જોએફ પિલ્લુક-ક્રીની માતા
 માદાન રિવનુદ્ધા—મેડી-૧૧ બિરેવિસ્ટ

પ્રકરણ ૧ લું

૧૮૬૨નું યુરોપ—જુદામાં સૌરાવ—વિલ્નો—કેદી

એ વખતના ઉત્થાનમાં (૧૭૬૪ અને ૧૮૩૦-૩૧) નિષ્કાળ થયા પછી પશ્ચિમ યુરોપ પોલૅન્ડનું અસ્તિત્વ બૂલી ગયું હતું. ક્રીમિયન વિગ્રહ (૧૮૫૪) પછી એલેક્ઝાન્ડર પહેલા અને બીજાના સમયમાં રશિયામાં પ્રગ્તને અનુકૂળ થવાના પ્રયત્ન થતા હતા. રશિયામાં આબાદીના ચિહ્ન જણાતાં હતા. ૧૮૬૧માં યુક્લોમી નામુદ કરવાની જાહેરાત (Emancipation of serfs)થી રશિયાની અંદરનું વાતાવરણ પણ શાંત હતું. ૧૮૬૨ માં પ્રિન્સ બિસ્માર્ક પ્રુશિયાનો મિનિસ્ટર પ્રેસિડન્ટ થયા પછી જર્મન રાજ્યપ્રકરણમાં લશ્કરી દૃષ્ટિબિંદુ વધતું જતું હતું. ફ્રાન્સમાં ત્રીજો નેપોલિયન ઇટલીના રાષ્ટ્રવાદીઓને લશ્કરી મદદ મોકલતો હતો. પરંતુ પ્રુશિયા, રશિયા અને ઑસ્ટ્રિયા વચ્ચે વહેંચાએલા પોલૅન્ડને માટે કોઈ કશું કરી શકે એમ નહોતું. ઇંગ્લંડમાં પાર્લમેન્ટ વિદેશમંત્રી હતો, અને એ વખતે યુરોપના રાજ્યપ્રકરણમાં ઇંગ્લંડ આગેવાની લેતું નહોતું.

છતાં યે પોલૅન્ડવાસીઓ પોતાનું અસ્તિત્વ બૂલ્યા નહોતા. બોનાપાર્ટના સૈન્યમાં યુરોપના અનેક યુદ્ધોમાં લડી આવેલા પોલૅન્ડવાસીઓનું પ્રિય ગીત હતું:

અમે છવીએ છાએ ત્યાં સુધી તો પોલૅન્ડ પરાજિત નથી. વિદેશ-

જોએ આક્રમણે લઈ લીધું છે તે અમે તપવારથી પાછું લઈશું.^૧

ગણતંત્રતાવાદી પ્રેરણા એકતા મેળવવાના પ્રયત્નો તમ્કાં આગું પોલીસખાતું નજર રાખી રહેતું. પ્રજાના અગ્રણીઓને પકડવાની તક જવા દેવામાં આવતી નહોતી. વૉરસોમાં દરોજ પાડી હથિયારો વગેરે જપ્ત કરવામાં આવતા. ૧૮૬૨માં પેન્નિમાં હથીઆરો ખરીદવાની વાતો આવી. ઘણાં માણસો પકડાયા. ક્રાન્તિની તૈયારી થઈ ગઈ એ પરેશા જ લોકોને ઉત્તેજિત કરવાનો આરંભ કરીએ નિશ્ચય કર્યો. ૧૭૬૪ના ઉત્થાનના પ્રતેના ટ્રિશિયુઝોને અગ્રણી આપવાને વૉરસોના નાગરિકો ભેગા થયા હતા. એ વખતે મે હજાર નાગરિકોને પકડવામાં આવ્યા. ગણતંત્રતાની ભદ્ર સોંઠના પુત્રોને લશ્કરમાં જોડાવાની ફરજ પાવવામાં આવી.

૧૮૬૩ની પોન્ડની ક્રાન્તિમાં અવગ્રહિત સુદો નહોતા. શહેરોએને ખેડૂતોનો પૂતો સાથ મળ્યો નહિ. હથિયારો નહોતા. લશ્કરી તાલીમનાળા મેનિંગ અને મેનાનીઓ નહોતા. એમને તો આત્મવિશ્વાસથી જ પોન્ડને સ્વાધીન કરવું હતું. રશિયા, પ્રુશિયા અને ઑસ્ટ્રિયાના લશ્કરોએ ટોલ વરસ લખાએવી ક્રાન્તિને શમાવી દીધી એ પછી આરની સરકારે પોન્ડમાં ભારે હમનનીતિ આવું રાખી રશિયન પોન્ડના 'કોએમ કિંગ્ડમ' નામે એ જ

^૧ Poland is not yet vanquished

While we are still living

That which foreign violence from us grasped

We shall regain by the sword

જોનેક્ વાલ્કિઝીએ (૧૭૪૭-૧૮૨૨) લખેલા ગણતંત્રતાની પ્રથમની પંક્તિઓ

નાના વિભાગમાં સેક્ટોને ફાંસી અપાઇ, હમરોને સાધબીરિયા મોકલવામાં આવ્યા.

૧૮૬૩ તો એક સ્વપ્ન થઇ ગયું. રાષ્ટ્રકવિ મિટ્સકિએવિચે ૧૮૩૦-૩૧ પછી લખ્યું હતું તેથી ચેવધારે અસહાય રિયનિ હતી.

માતૃભક્તિ પોલેન્ડ! હજી હમણાં જ તને હજરમાં મુકાડેલી છે. તારી પ્રશસ્તિ આવતી ચે કાઈનામાં તાકાત નથી.^૨

પોલેન્ડની સ્વાધીનતા, કવિઓના તર્ક, માતાઓનાં આંસુ જ હતાં. ૧૮૬૩ પછી રાષ્ટ્રશોકના વાતાવરણમાં પિલસુદ્દકીનો જન્મ થયો.

૧૮૬૩ની ૫ મી ડિસેમ્બરે જુલુઈની જાગીરમાં જોસેફ પિલસુદ્દકીનો જન્મ થયો. તોફાનવાળા એ દંડી રાતે બરફ જોશબેર પડતું હતું, મોડી રાત સુધી ઘરમાં દીવા સળગતા જોષ હેમ્પમાંથી પાછા ફરતા રશિયન સૈનિકોને કાવત્રાંખોરો ભેગા થયા હોવાની શંકા થઈ. નજીક આવીને એમણે બારણું ઠોક્યું. એમની પૂછપરછના જવાબમાં ઘરના માલિકે કહ્યું, 'હમણાં જ મારે ત્યાં પુત્રનો જન્મ થયો છે. અહીં કોઈ કાવત્રાંખોર નથી.'

એ ઘરમાં કાવત્રાંખોર તો હતો જ પણ ધણાં વર્ષો પછી ઝારશાહીને એની અંતર પડી.

માદામ પિલસુદ્દકીને (મેરીઆ બીલેવિટ્સ) એના પિતા તરફથી વારસામાં મળેલા જમીનદારીના ગામમાં જોસેફના પિતાએ વાસ કર્યો હતો. પિલસુદ્દકીઓ તથા બીલેવિટ્સ લિયુઆનિયાના

૨ "O mother Poland! Thou wast so lately laid in the grave. No man has the strength to speak of thee!"

રાજકુટુંબની શાખાના પ્રતિષ્ઠિત વંશજો છે. જેસેકના પિતાએ વિદ્યાપીઠની કેળવણી લીધી હતી. કૃષિવિદ્યાનો એણે અભ્યાસ કર્યો હતો; અને પોતાની જાગીરની ખેતીમાં એ વિધવના જ્ઞાનનો ઉપયોગ કરવાની એની યોજનાઓ હતી. જમીનદારીના ગામમાં ઘણા કારખાનાં એણે શરૂ કર્યાં. ઈંટ બનાવવાની ભઠ્ઠી, ટરપેન્ટાઇન ફેક્ટરી, દારૂ ગાળવાની ભઠ્ઠી અને અનાજની મીક્ષો ખાંધી. નવી યોજનાઓ લડવામાં આગળના પ્રયત્નો તરફ ઓછું લક્ષ્ય રહેતું એટલે એમાંથી પૈસા મળી શક્યા નહિ અને દેવામાં ઊતરવું પડ્યું.

૧૮૬૩ની ક્રાન્તિમાં એના કુટુંબીઓએ પણ ભાગ લીધો હતો. એમનો એક પિતૃર્થ સાર્ધબીરિયામાં કેદી હતો, બીજો એક સ્વાધીનતાની લડતમાં જ માર્યો ગયેલો, અને બીજાની મિલકત પણ જપ્ત થયેલી. આંખે જોઈ શકતી નહોતી એવી જહ દાદીએ અને કુટુંબની સ્ત્રીઓએ પણ જોડા નિવાસ ભોગવ્યો હતો. એ ક્રાન્તિની નિષ્ફળતાથી માદામ પિલમુદ્દરકાને ધણું દુઃખ થતું. એ સ્મરણો એની આંખમાં આંસુ લાવતાં અને ના. પિલમુદ્દરકીનું કપાળ કરચલીઓથી શોકમગ્ન થતું.

૧૮૭૪માં એમની બધી મિલકત, ચૂનો પકવવાની ભઠ્ઠી, કારખાનાં અને મકાન વગેરે આગથી નાશ પામ્યાં. ગરીબ અને દેવાંદાર પિલમુદ્દરકીઓ વિલ્નો જઈને રહ્યા. ત્યાં ઝીબુક (જેસેક) અને એનો મોટા ભાઈ ધ્રોનિસ્લાવ રશિયન શાળામાં દાખલ થયા.

ફરેક પરાધીન રાષ્ટ્રનું યાચ છે એમ, ૧૮૬૩ની ક્રાન્તિ નિષ્ફળ થયા પછી ઝારનું શાસન વધારે મખન થતું ગયું. એ ક્રાન્તિને દાગી દેનાર રશિયન જર્નલ મુરાવિયેવ રશિયન પોલીસનો ગવર્નર હતો. પ્રજા ઉપર એણે ભારે દંડ નાખ્યા હતા. અને રાષ્ટ્રભાવના કચડી નાખવા એણે જે ભારે સિસ્ટા કરેલી તેથી

જોસેફ પિલસુફ્ફીના પિતા

એને “ફાંસીખોર”નું બિરુદ મળેલું. માતૃભાષાનું શિક્ષણ આપવાની પણ મનાઈ હતી. બીજા વિષયો રશિયન ભાષા મારફત શીખવવામાં આવતા. વિનયમંદિર અને વિદ્યાપીઠોમાં સામાન્ય વાર્તાલાપમાં પણ પોલ ભાષા વાપરવાની મનાઈ હતી. બાર વર્ષના એક નિશાળાઆને વર્ગમાંથી બહાર નીકળતાં પોતાના ગોઠીઆને “ચાલ આપણે સાથે ઘેર જઈએ” એટલા શબ્દો સ્વભાષામાં કહેવા માટે ચોવીસ કલાક અંધારી કેટડીમાં પૂરવા માં આવ્યો હતો.

નાનપણથી જ જેસેફનો સ્વભાવ આક્રોહનો. ભાઈબહેન અને નિશાળના મિત્રોમાં પોતાનું જ ધાર્યું કરવાની એને ટેવ હતી; અને એ પ્રયત્નમાં પોતાની બધી શક્તિઓનો એ ઉપયોગ કરતો. નીડરતા કેળવવા માટે અંધારી ઓરડીઓમાંથી વસ્તુઓ લાવવાની રમતો ગોઠવતો.

પોલૅન્ડના સ્વાતંત્ર્ય માટે જીવન આપનાર વીરપુરુષોને રશિયન શાળામાં વિદ્રોહી તરીકે ઓળખાવવામાં આવતા. જેની સ્મૃતિ બાલમાનસમાં શૌર્ય અને એતન પ્રેરતી તે કાન્તિને મુકીલર આદર્શવાદીઓના બળવા તરીકે ઓળખાવવામાં આવતી. ગૂંગળાવી નાખે એવા પ્રજાજીવનમાં કલ્પનાને પ્રેરણા આપે એવું કર્યું જ નહોતું. રમતો સિવાયના ઘણાંતમાં ચોપડીઓમાં એ દટાઈ રહેતો. લડાઈનાં વર્ણનનાં પુસ્તકો એને ખૂબ ગમતાં. ઝીક અને રોમન ઇતિહાસમાંની વીરકથાઓ અને નેપોલિયનના ભભકભયાં વ્યક્તિત્વથી અંકાએલી નવલકથાઓ તે વાચતો. નેપોલિયનનું જીવન એક મહાકાવ્ય જેવું એને લાગતું.

માદામ પિલસુદ્સ્કા વાત્સલ્યના અમી સાથે દેશપ્રેમનું અમી પણ સીંચતી હતી. રાષ્ટ્રભાવનાનો દીપક જ્વલંત રાખનાર

પોલૅન્ડના કવિઓ અને લેખકોનાં પુસ્તકો ઘરમાં રાખવાની મનાઈ હતી; એ વખતે માદામ પિલ્લુદ્દસ્કાએ જાણકારને પોલૅન્ડના ઇતિહાસ અને પોલૅન્ડના કવિઓનો મારો અભ્યાસ કરાવ્યો હતો. માદામ પિલ્લુદ્દસ્કાને કવિઓમાં કાપિન્સ્કી ઘણો પ્રિય હતો. એના સમયનું અસહાય પ્રજાજીવન અભિપ્રેત રાખીને, પ્રાચીન કાળની ગ્રીક કથામાં મૂચી એણે “હરીડિયન” નામે નાટક લખેલું છે. પરંતુ ગ્રીકને તો બાઈબલના જેવી સરળ ગંભીર શૈલીમાં લખાએલાં, બહુત્વ અને સમાનતાની ભાવનાવાળાં રસોવાદુરુષી કાવ્યો શ્રમતા.

“હું છું જન્મ ચિરંજીવિત રાષ્ટ્ર તારો, ૧”

એ લીટી એને ઘણી ગમતી.

“પાન ટાડ્યુસ” નામનું મહાકાવ્ય પોલૅન્ડને આપનાર મિલ્સ-ક્રિએવિચ અને રસોવાદુરુષી જે વિદ્યાપીઠમાં ભણ્યા તે વિદ્વાનો શાળામાં એ તથા એનો મોટોભાઈ ઓનિસ્લાવ લખેલ થયા. ભણવામાં એ બહુ હોશિયાર નિશાળીઓ નહોતો, પરંતુ દરેક વરસ મત્રાંત પરીક્ષામાં એ મફત નીવડતો હતો. રાજતંત્રની વધતી જતી સખાઈ અટકાવી શકતી નહોતી એ જ્ઞેષ્ઠ એનું અંતર બળી જતું. દેશવાસીઓનું માનભંગ એનાથી સહન થતું નહોતું. ઘણી વખત ક્રોધથી એનું મોં રાતુઓળ થઈ જતું. “કંઈ નાખતી દમનનીતિ અને શાસિત પ્રજાને પામર જંતુની જેમ છુંદી શકાય છે એ વસ્તુસ્થિતિ ધંટીના પડની જેમ એનું હૈયું દબાવી રહેતી.”

આખો વખત ક્રાન્તિના જ વિચારો એને આવના. રશિયામાં ઝારશાહીની સામે “નર્સોડના વોલા” (Peoples Will) - પ્રજામત-નામની મંદ્યાની પ્રજ્વલિઓ બધે જાણીતી હતી. વિદ્વાનો

પને પોલેડના ખીજ શહેરોમાં એના પડધા સંલગ્નાતા હતા. તથાસાય રશિયામાંથી જ સમાજવાદી વિચારો બધે ફેલાતા. વારસોની સમાજવાદી સંસ્થા “ત્રાસેટેરીઆટ”નું જોરે નખણું પડી હતું અને એના સૂર વિદ્નો સુધી પહોંચે એમ નહોતું. વળી એ પ્રયત્નના વારસોના સમાજવાદીઓમાં પ્રબળ રાષ્ટ્રભાવના નહોતી. રાષ્ટ્રભાવના વિનાના સમાજવાદમાં એને ખાસ આકર્ષણ નહોતું. અદ્વારમે વર્ષે માધ્યમિક શાળાનો અભ્યાસ પૂરો કરી રહેતાં, રસોવાદુરુદ્ધીનાં કાવ્યોનું અમી સૌથી “સ્વાધીનતા” અને “સ્વદેશ” એ શબ્દો પાછળ રહેલી ભાવના જોણે પ્રકટાવી તે માતાનું (૧૮૮૪માં) અવસાન થયું.

પહેલાં તે સેંટ પિટર્સબર્ગમાં વિજ્ઞાનનો અભ્યાસ કરવાનો એને વિચાર હતો. પરંતુ પોલેડના વિદ્યાર્થીઓને દાખલ થવાની ત્યાં ઘણી મુશ્કેલી હતી, એટલે દાકતરીનો અભ્યાસ કરવા માટે ૧૮૮૫માં એ ખારકોવ ગયો. ત્યાંનાં પોલીશ વિદ્યાર્થીઓનું માનસ રશિયાના ક્રાન્તિવાદીઓની વિચારસરણી તરફ ઢળેલું હતું. તે વિદ્યાર્થીઓ એને “નારોડના વોલા” જેવાં છૂપાં મંડળોમાં લેવા પ્રયત્ન કરતા પરંતુ એમના સમાજવાદી અભ્યાસક્રમની બેઠકોમાં ભાગ લેવા સિવાય એને વધારે આકર્ષણ નહોતું. વારસોની સમાજવાદી સંસ્થા “ત્રાસેટેરીઆટ”ની પ્રવૃત્તિ અવ્યવસ્થિત થઈ ગઈ હતી. એમાંના કેટલાક સભ્યો પર મુકદ્દમે ચાલતો હતો. એના થોડા સમાચાર એને મળ્યા હતા. આ બધું જોયા પછી સમાજવાદી કાર્યક્રમના પ્રચાર માટે એકાદ સંસ્થા સ્થાપવાની એને ઘણી અગત્ય જણાઈ.

રમના દિવસોમાં વિદ્નો આવતાં પિટર્સબર્ગથી આવેલા કેટલાક વિદ્યાર્થીઓ અને વિદ્નોની શાળામાંના સહાધ્યાયીઓને

મળીને એક પત્રિકા કાઢવાનો એણે નિર્ણય કર્યો અને દેશને અનુકૂળ કાર્યક્રમ તૈયાર કર્યો. બીજે વર્ષે દાખલ થવાના પત્રકમાં નજીવી વિગતો બરાબર ન હોવાથી ખારકોવની વિદ્યાર્થીકે એને સેવાની ના પાડી એટલે થોડો વખત વિસ્તોભા ગાળી વધુ અભ્યાસ માટે વિદેશ જવાનો એણે નિર્ણય કર્યો એ દિવસોમાં એણે સમાજવાદી પત્રિકાઓ તથા વિજનેશ્નું 'In Defence of Truth' (સત્યના બચાવમાં) તથા મ્વેટ (molt) વાંચ્યા, તથા માર્ક્સના 'કૅપીટલ'નો અભ્યાસ કર્યો. મનુષ્ય કરતાં યે એને હાલે થતી વસ્તુઓને માર્ક્સે આપેલું પ્રાધાન્ય એને રમ્યુ નહિ પણ માર્ક્સના વાચનથી સામાજિક પ્રશ્નો વિષેનું એનું દૃષ્ટિબિંદુ વિશાળ થતા મમાજવાદમાં ઊંડો ઊતર્યો, અને અગ્નિપરણે માર્ક્સની વિચાર પદ્ધતિ એને અમર કરવા માડી વિસ્તોના કામદાર અને મજૂર વર્ગ સાથે એનો પરિચય વધતો હતો. એમની પામે નિર્ણયાત્મક કાર્યક્રમ હતો નહિ એટલે રાષ્ટ્રીય અસ્થિતાના વિધાતક રશિયન તત્ત્વમાં પ્રગ્નજીવન કેમ જીવવું રહ્યું તેવા પ્રયત્નો કરવા તરફ તેઓ લક્ષ રાખતા.

૧૮૮૭ની શરૂઆતમાં રશિયાના ઝાર એસેકઝ્કન્ડર ત્રીજાને મારી નાખવાનું કાવત્રું રચાયું એમાં સંમત હોવાના અકસ્માતથી ઓનિશ્વાવને પિટર્સબર્ગમાં પકડવામાં આવ્યો અને એને સાખાલી નના પીનલ એટલમેન્ટમાં ૧૫ વરસ રહેવાની સજા થઈ જેસેફને વિસ્તોમાં પકડવામાં આવ્યો. આ કાવત્રા સાથે એને સંમત નહોતો છતાં પણ પોલેન્ડની રાષ્ટ્ર લાવના જાજીત કરવાના એના પ્રયત્ન ઝારના પોલીસ ખાતાની જાણમાં હતા અને તેઓ આવી તક શુભાવે એણે નહોતું પૂર્વ સાર્ધમીરિયામાં પાંચ વર્ષની દેશનિકાવની એને સજા થઈ.

પ્રકરણ ૨ જી

ધર્મદ્રુષ્ટ જોલમાં બળવો-સાધખીરિયા-કોમરેઠ વિકાર

કેદીઓની દુકડીને સાધખીરિયા પહોંચતાં લગભગ ત્રણ મહિના થતા. દેશ અને સંબંધીઓથી લાંબા વખત માટે છૂટા પડેલા કેદીઓમાં અસંતોષ સહેજે રહેતો; અને અધિકારીઓ સાથે તકરાર થવાના પ્રસંગો અવારનવાર થયા કરતા.

માર્શલ પિલસુદ્રસ્કી એમનાં સ્મરણોમાં લખે છે:

‘મારે કબુલ કરવું જોઈએ કે ધણી તકરારો માટે અમે જવાબદાર હતા. કેદીઓને આપવામાં નહિ આવતી વસ્તુઓની અમે માગણી કરતા. કેટલાક સારા અધિકારીઓ ખુશીથી અમારી માગણીઓ સંતોષતા. અમારા તરફ “નમ્ર પરંતુ સખત” (polite but severe) થવાની સૂચનાના પાછલા રાખ્દનું પાલન કરવાને જામણખરા અધિકારીઓ ટેવાએલા હતા. અધિકારીઓને મોકલવામાં આવતાં લાંબા નિવેદનથી અમારી બધી તકરારોનો અંત આવતો.’

ધર્મદ્રુષ્ટ આવ્યા પછી એ દુકડીમાંના થોડા કેદીઓને સાધખીરિયાના દૂરના ભાગમાં મોકલવાના હતા. એ માટે લેનાના પાણી થીજીને બરફ થાય એવા શીઆગાના દિવસોની રાહ જોવી પડતી. પિલસુદ્રસ્કીને તો ઘણે દૂર આવેલા કિરેન્સ્કમાં જવાનું હતું. એ વિભાગ માટે જીજ્ઞાસુ કેદીઓનો જથ્થો આવે ત્યાં સુધી એમની દુકડીને ચોલવું પડ્યું. પુરુષ કેદીઓ ઉપરાંત, એમની સાથે સ્ત્રી કેદીઓ પણ હતી. દિવસના વખતમાં કેદીઓને

જેલમાં હરવાહરવાની છૂટ હતી. ચોપડીઓ વાંચવામાં કે શેતરંજ, રમવામાં કેદીઓને વખત પસાર થતો. કાંઈ વખત ઉપરી અધિકારીઓ કે પૂર્વસાઈબીરિયાનો ગવર્નર જનરલ કાઉન્ટ ઇઆર્શીએવ પણ આવી જતો. આને પરિણામે કેદીઓને મળતી છૂટ ઉપર કાપ મૂકવામાં આવતો. અધિકારીઓ આવે તે વખતે કેદીઓ પશુ ફરિયાદો લઈ હાજર થઈ જતા. સગાંસનેહીઓના પત્રોની આતુરતાથી રાહ જોવાતી તે પત્રો પ્રોક્યુરેટરની ઓફિસમાં દિવસો સુધી પડ્યા જ રહેતા. વિરોધ બતાવવા કેદીઓએ સખત શબ્દોમાં એક અરજી લખી મોકલી. પ્રોક્યુરેટર આથી વધારે ગુસ્સે થયો અને કેદીઓને મળતી બંધી છૂટ બંધ કરવા પ્રયત્ન કરવા લાગ્યો.

તેમનામાંના એક કેદી સિટેલીકને સ્ત્રી કેદીઓમાંથી એકની સાથે પ્રેમબંધ થયો. એ બેઉને કસાકેસ મળવા દેવામાં આવતાં. એક દિવસ સિટેલીક અને પેલી સ્ત્રીકેદી વાતોમાં હતા, એવામાં દારોગો આવી પહોંચ્યો. સિટેલીકનું ધ્યાન નહોતું એટલે સલામ કરી નહિ અને એને બોલાવ્યો પણ નહિ. દારોગાએ ગાળો આપવી શરૂ કરી. સિટેલીક પણ એનાથી જનરે એમ નહોતો. વાત વધી જતાં એને ત્રણ દિવસની એકાંત જેલની સજા થઈ. સિટેલીકે ઓરડામાં દોડી આવીને બંધી દડીકત કેદી. કેદીઓએ બેગા થઈને આ સજાનો અમલ નહિ થવા દેવાનો નિશ્ચય કર્યો. એને લઈ જવા માટે સૈનિકોને લઈને વૉર્ડર આવી પહોંચ્યો. બળજબરી વાપરવાની જવાબદારી લેવાની વૉર્ડરની અને બીજા નાના અધિકારીની હિંમત ચાલી નહિ. કેદીઓની તોફાની વર્તણૂકનું તહોમતનામું થડીને એ દિવસે એ લોકો ચાલ્યા ગયા. નિયમ પ્રમાણેની અરદા કસાકની રજા સિવાય અધાને આખો

દિવસે ઝોરડીમાં પૂરી રાખવાનો હુકમ નીકળ્યો. બીજે દિવસે વહેલી સવારે આ હુકમનો અમલ થવા માંડ્યો એટલે બારણાં તોડીને ફેદીઓ બહાર નીકળી આવ્યા. સહેલાઈથી મળેલા આ વિજયથી ફેદીઓ આનંદમાં હતા. સાંજ સુધી જેલના અધિકારીઓ દેખાયા નહિ. અંધારૂં થવા આવ્યું એવામાં સૈનિકો આવી પહોંચ્યા. પોલીસ કમાન્ડન્ટ તથા જેલના અધિકારીઓ પણ આવ્યા. બધા ફેદીઓને બીજી જેલમાં લઈ જવાના છે એમ જણાવવામાં આવ્યું. ફેદીઓને તો અધિકારીઓ પાસેથી કબુલાત નેઈતી હતી કે એમના ઉપર સજાઈ કરવામાં નહિ આવે.

દોષપણ જાતની કબુલાત આપવાને જેલર બંધાતો નહોતો. આ રકઝકમાં જેલરનો મીઝગ ગયો. સૈનિકોને હુકમ થતાં તેઓ ફેદીઓ પર તૂટી પડ્યા. ઝોરડાના ખૂણામાં ફેદીઓ ભરાતા હતા. સૌથી પહેલી હારમાં પિલસુદરકી હતો. રામદલના કુંદાની ઝડી વરસતી હતી. એક હાથ ઊંચો કરી બંદૂકનો ધા ચુકાવવા જતાં બીજી બાજુએથી ધા પડવા લાગ્યા. આંખોમાંથી લોહી વહેવા માંડ્યું. બીજી ફાલે એ બેશુદ્ધ થઈ નીચે પડ્યો. તેર ફેદીઓમાંથી છેવટ સુધી ત્રણ જણા ટકી શક્યા. એમને બહાર ઘસડી લઈ ગયાં. બે સીપાઈઓના ટેકાથી અર્ધજગૃત અવસ્થામાં પિલસુદરકી ખેંચાતો હતો. બાન આવતાં એમના હાથમાંથી છૂટીને એ બારણા તરફ દોડ્યો; પણ રસ્તામાં જ પડી ગયો. એક સૈનિકે એના મોં પર બંદૂક મારી. મોં અને નાકમાંથી લોહીની ધારા વહેવા માંડી. આ જોઈને એક અધિકારીને દયા આવી. એણે પેલા સૈનિકને ઠપકો આપ્યો. એ જરા શરમાયો, અને લોહીથી ખરડાએલું પિલસુદરકીનું મોં લૂછવા લાગ્યો.

ખીજે દિવસે એમને ખબર પડી કે ત્રણ કેદીઓને છૂટા પાડવામા આવ્યા હતા. એમને પાછા લાવવામા ન આવે ત્યાં સુધી બધા કેદીઓએ અપવામ શરૂ કર્યા. ત્રીજે દિવસે એ કેદીઓને લાવવામા આવ્યા. બળવાનો એવી રીતે અંત આવ્યો.

થોડા દિવસ પછી ૨૦મી ઑક્ટોબરના એ બળવા માટે કામ ચલાવવામાં આવ્યું. 'સરજ્જ બળવા'નો આરોપ એમના ઉપર મૂકાયો હતો. જમે એવા ખોટા પુરાવા રજૂ થયા હોય તો એ કોર્ટેના કામકાજમા કેદીઓએ ભાગ લીધો નહિ દરેક કેદીની સગમ વધારો કરવામા આવ્યો.

અઢવાડીયા પછી લેનાના પાણી થીન્યા અને કેદીઓની દુકડીને કિરેન્ડક લઈ જવામાં આવી. ધર્કુદ્દકના બનાવોથી પિલસુદ્દકીને ઘણો ફોલ થયો. સુક્રીભર અસજ્જ કેદીઓ પર તૂટી પડેલા હથીઆરમધ સૈનિકોનું ચિત્ર આખ મામે આવના વર્ષો પછી એ એને ક્યારી આવતી

કિરેન્ડકમા વરસનો મોટો ભાગ સખત ઠંડી પડતી. પિલસુદ્દકીની તબિયત નરમ રહેવા લાગી. એ વરસ પછી એને ચીનની સરહદની થોડે દૂર આવેલા દુન્કામા ખમેડવામા આવ્યો. આ વિશાળ પ્રદેશની વનભૂમિ અને મોટા મેદાનોમા પિલસુદ્દકી અતર (space)નું પ્રમાણ જોતા શીખ્યો, એ જ્ઞાન એને સેનાની તરીકે ભવિષ્યમા ઉપયોગી થયું. આ વર્ષોમા એણે ઘણા પુસ્તકો વાંચ્યા. દેશવર્ગે ભોગવતા ૧૮૬૩ની ક્રાન્તિના રાજદારી કેદીઓ સાથે એને મેળાપ થયો. રશિયન રાજતત્ત્વ અને પ્રજાજીવન તરફ એનો તિરસ્કાર વધતો હતો વિન્નો અને ખારકોવના વમવાટમાં એણે જોયું હતું કે કામદારોની ચળવળ અને પોલીસની સ્વાધીનતાના પ્રયાસ એકજીભના પૂરક

શે છે; અને એ બધાયનું પોલિંડની સ્વાધીનતા જ એક માત્ર બચે હોવું જોઈએ.

સાધ્વીરિયામાંથી છટી ૧૮૯૨ની પાનખરમાં પિલસુ-દરકી વિલ્નો આવ્યો. જૂના સંબંધો તાજ કરતાં નવી સ્થપાએલી પોલીશ સોશિયાલિસ્ટ પાર્ટીનો પરિચય થયો; અને શરૂઆતથી જ એની નવસ્યનામાં ભાગ લઈ શક્યો. પોલીશ સોશિયાલિસ્ટ પાર્ટીએ (પી.પી.એસ.) ૧૮૯૩ના પહેલા અધિ-વેશનમાં 'મજદૂર' (Robotnik-Worker) પત્ર કાઢવાનો નિર્ણય કર્યો હતો. શરૂઆતમાં તો એની કાર્યવાહી બીજા સભ્યો-ના હાથમાં હતી. એ સભ્યો પકડાયા પછી એની બધી જવાબ-દારી પિલસુદરકીને માથે આવી.

સમાજવાદી મિત્રોમાં એ 'કોમરેડ વિક્ટર'ને નામે ઓળખાતો. સમાજવાદી કાર્યક્રમને વેગ આપવા પોલિંડના દરેક વિભાગમાં તેમજ લંડનની શાખામાં વખતોવખત જતો. સ્ત્રી કાર્યકરોમાં માર્યા કોપ્લેવસ્કા એને ખૂબ મદદ કરતી અને એની જ સાથે એનાં પહેલી વારનાં લગ્ન થયા.

પ્રકરણ ૩ નું પત્રિકા-‘મઝહૂર’ પ્રેસ

૬ રેક ક્રાન્તિકારી ચળવળમાં પત્રિકાએ ચેતન અને પ્રેરણા રેડ્યા છે. છાપાઓમાં જે મમાચાર આપી શકતા નથી અને જે પ્રશ્નોની ચર્ચા છૂટથી થઈ શકતી નથી તે આ પત્રિકાથી ઘેરઘેર પહોંચે છે. પત્રિકા માટે કાગળો વગેરે મેળવવું, છાપીને વ્યવસ્થિત રીતે પકડાયા વગર નિયમિત પહોંચાડવી એ બધું ય મોઢ અદ્ભુત સાહસકથા જેવું લાગે છે. મમાજવાદી સાહિત્ય અને કાર્યક્રમ ઉપગત ૧૯૩૦-૩૧ના ઉત્થાનની ભૂમિકા પર રચેલા વિપ્લીઆનસ્કીના નાટકો, સ્વેચ્છાદમ્કી અને મિદ્મકિ એવિયના કાવ્યો અને વિજ્ઞાનની વાનો નાની મોટી પત્રિકાએ પ્રમિદ થવું માદામ પિનસુદ્સકાએ મારને ચે ખખગ નહિ હોય એવા બડારીઆમાથી આવી પત્રિકાઓ કાઢીને માતૃભૂમિના નર્વશ્રેષ્ઠ કવિઓના કાવ્યો અને કલિહામની કથાઓ છોકરાઓને મજાળાવેલા. રશિયન તંત્રના સમયમાં દર વર્ષે અઢીથી ત્રણ લાખ ગેંગકાયટેસર પત્રિકાઓ પોલેંડમાં નીકળતી હતી

સમાજવાદીઓએ પત્રિકાનું નામ બિબુલાદ (Bibula) પાડ્યું હતું પોલીસ સોશિયાલિસ્ટ પાર્ટીના કાર્ય વિશે પિય-સુદ્મકીએ કેટલાક લેખોમાં આવી પત્રિકાઓ વિશે પોતાનો અનુભવ રજુ કરેલો

હત્તરોત્તર મજાળત થતા ચળકીય પક્ષ માટે પત્રિકા ધળી
નરની છે જેમાં જતા નેવાએની વૃદ્ધી સાંકળને ભેડી

જુવાન બેસેફ
રંગિયાની ડાઘરફલમા બહુનો તે વેળા

રાખવા પત્રિકાના સંચાલકો પ્રબળ માનસ કેળવે છે. જે સંસ્થાનું ધ્યેય પ્રબળમાં છિદ્રું ભરતું છે તેને માટે આ એક મોટો પ્રશ્ન નથી; નહિ તો થોડા વખત પછી ગણતર સભ્યોનો એકનિવાસ થતાં સાંકળના અંકોડાની માનવકડી મળી શકતી નથી. જારના લેખકો તંત્રને વીંધીને છાપેલા શબ્દ તથા મૂકી શકે છે. મંડળો, સભાઓ અને લાપછોની બંધીના વખતમાં છાપેલું પુરતક અથવા પત્રિકા નેતાને રથાને છે. નવરચનાનું કામ શરૂ કરતાં પહેલાં કાર્યકર્તાને માટે પત્રિકા હેતુ તૈયાર કરી મૂકે છે.

વાંધાભરેલા સાહિત્યનો ફેલાવો અટકાવવા જારની સરકારે ત્રણત્રણ લાઇનદોરી રાખી હતી. સરહદ ઉપર અને રેલ્વે સ્ટેશનો પર બધે ચોકીપહેરો રહેતો. જંગલોને રસ્તે અરધી રાતે ઘોડેસવાર સિપાઇઓ ગોળીબાર કરતા ફરી વળતા. આ કામગીરી બદલ સિપાઇઓને ધનામ પણ સાફ મળતું. પત્રિકા સિવાય જકાત-માંથી છટકી જવા દાણચોરી પણ થતી. આવી લાઇનદોરીમાંથી કીમિયો અજમાવનારા ઘણા પડ્યા હતા.

એક વખત રમના દિવસોમાં પિલસુદ્ધકી એને ગામ ગયો હતો. એના ગયા પછી એતરમાંનું સાંચાકામ અટકી પડ્યું. કારણ તો નજીવું હતું. એકાદ રૂ તૂટી ગયો હતો, પણ ગામડાનો મુદ્દાર સમો કરી શકે એવું નહોતું. પ્રશિયન સરહદ ઉપરના શહેરમાં માણસ મોકલવા એના પિતાએ વિચાર કર્યો. ધરની ગાડીમાં ફરવા જવાનું મગશે એ બધી પિલસુદ્ધકી રાજ ધર્મ થયો. એણે એના પિતાને પાસપોર્ટ તૈયાર કરવાનું કહ્યું.

‘એ ચાર રૂ માટે પાસપોર્ટ લેવાની મહેનત કરીએ એ પહેલાં તો રૂ આવી પહોંચશે.’ પિલસુદ્ધકીના પિતાએ કહ્યું-‘એટલા માટે તે કસ્ટમ ઓફિસમાં જવાનું હોય? એ લોકો વંળા એ રૂને માટે ચાર પાનાનો કાગળ લખશે એના કરતાં આપણો

પડોશી લાઇનદોરીમાંથી રોજ દારૂ લઇ આવે છે તે માથે સાથે આપણા મૂં પણુ લઇ આવજો’

પિલસુદ્ધનીને ઘઁની ગાડીમાં ફરવા જવાનું મળ્યું નહિ, પણ પીએ ફિવસે અટકી પડેલું કામ શરૂ થઈ ગયું.

મરદદ પરથી પત્રિકાઓ લાવવા માટે જુદી જુદી યુક્તિઓ અજમાવતી પડતી. પિલસુદ્ધનીના જાત્રીજનને રસિયન અફમરમાંથી પિછાન હતી એ બેઉ ધણી વખત સાથે શિકાર કરવા જતા એ અફસરને મરદદની નજીક આવેલા મુસિયન શહેરના ખીરની લહેજત આખવાનો અને એની જર્મન પ્રિયતમાને મળવાનો પણ કોખ થતો. એક વખતે એને ફરવા લઇ જઈ ગાડીની ગાડી નીચે પત્રિકાનો મોટો જથ્થો લઇ જવામાં આવ્યો.

એક વખત પિલસુદ્ધનીની પત્નીએ પત્રિકાનો મોટો જથ્થો શરીર પર વીંટાળી ઉપર કપડા પહેરી ધણે દૂર પહોંચાડ્યો હતો. દોઢ બે મણુ પત્રિકા એકી વખતે જાંચકી વીધેલી અને એમ કરતા પત્રિકાને બાધતા તાગથી એનું શરીર વિધાઈ ગયું છતાં ટ્રેનમાં સુસાફરી કરી આખું એશન ચાલીને થોડા દેકાણે પત્રિકાઓ પહોંચાડેલી.

પહેલાં તો પી. પી. એમ ની લડનની શાખામાંથી પ્રચાર માટેનું સાહિત્ય અને પત્રિકાઓ આવતી ધણે દૂરથી છપાઈ આવતી પત્રિકાઓની માહિતી જૂની યઈ જાય અને લાઇનદોરીમાંથી પત્રિકાનો જથ્થો નિયમિત આવે નહિ દેકડોમાં ઉપર જાપેલી પત્રિકાઓ ઝાખી હોય અને લખતા વાચતા ઓછું આવડતું હોય એવા કીમાન અને કામદાર સમૂહને પણ એ પહોંચાડવાની હોવાથી રાજકારણી મરદાઓને પોતાના પ્રેમ

હોય એ જરૂરનું છે. રશિયામાં 'નાર્થોડના વોલા' અને પોલૅંડમાં 'પ્રોસેટેરીઆટ' પાસે છૂપાં ગ્રેસ હતાં.

૧૨મી જુલાઈ ૧૮૬૪ને દિવસે પી. પી. એસ. ના છાપખાના-એ 'મઝદૂર'નો પહેલો અંક પ્રસિદ્ધ કર્યો અને છેક ૧૯૦૩ સુધી એમ ચાલુ રહ્યું. આવી બીજી સંસ્થાઓની પત્રિકાઓ થોડા અંકો કાઢી પોલીસને હાથે પકડાઈ જતાં બંધ થએલી એટલે સ્વાભાવિક છે કે જનતામાં 'મઝદૂર' ઘણું પ્રિય થઈ પડ્યું હતું. પોલૅંડના કોષ્ટ શહેરમાં ઝાર આવવાનો હોય અથવા સામુદાયિક હડતાળ અને એવા પ્રસંગો જિલા થતાં 'મઝદૂર'નો અભિપ્રાય જાણવા લોકો આગુર રહેતા. પોલીસની નજર ચૂકાવીને નીકળતા અંદાથી ઝારશાહીની સામે લડવા માટે લોકોમાં ઉત્સાહ ભર્યો રહેતો.

ઘણા વખતના નિષ્ફળ પ્રયત્નો પછી ૧૯૦૦ના ફેબ્રુઆરીમાં પોલીસે 'મઝદૂર' ગ્રેસ શોધી કાઢ્યું ત્યારે એમની ખુશાલીનો પાર નહોતો. આખી ચળવળ સફળવારમાં બંધ થઈ જશે એવું લાગતું હતું, ત્યાં તો જામ થએલો અંક લંડનમાંથી છપાઈને પ્રસિદ્ધ થયો હતો.

લોડઝ (Lodz)માં 'મઝદૂર'નું છાપખાનું બીજાં છૂપાં ગ્રેસોની જેમ ભોંયરામાં કે ખૂણેખાંચરેના ગોડાજિનમાં રાખેલું નહોતું. મોટાં શહેરોની સેંકડો ઑદિસોની જેમ તંત્રીની ઑદિસ અને ગ્રેસ પહેલે માળે એક સામાન્ય ઓરડામાં હતાં. દીવાન-ખાનાની પાછળના ઓરડામાં ગ્રેસ ગોઠવેલું હતું. તંત્રીનું ટેબલ, કાગળાઆંધી ખીચોખીચ ભરેલાં ખાનાં અને દગલાબંધ ચોપડી-ઓ પડી રહેતી. આરામ લેવા માટે રાખેલા ગાદીવાળા બાંકડામાં કાગળનો જથ્થો ભરી રાખવામાં આવતો. ઘડી વાળા શકાય

એવા કપાટના ઉપરના ખાનામા પ્રેસ રેલું અને નીચેના ખાના મા ખીચા રહેતા.

પિન્નુદ્દી સાથે કેરોલ રોજનોવ્સ્કી કામ કરતો. મોઝો વિદ્યાપીઠમા એ અભ્યાસ કરતો હતો પણ હવે તે ઇપમામનો નિપજાત હતો. મેંટર તૈયાર કરવાનું, ખીચા મોઢવવાનું અને પ્રેસમા ઇપવાનું એ બધું કામ એમણે કરવાનું હતું. મેંટર તૈયાર કરવાનું કામ પિન્નુદ્દીનું હતું. ખીચી કામ રોજનોવ્સ્કીનું અને ત્રીજામા એક જણા માથે હતા. કામની એવી રીતે વહેંચણી કરી હતી કે આખો અઠક તૈયાર થાય ત્યાંસુધી એમી રહેવું પડે નહિ. ખાર પાનના અઠક તૈયાર થતા પછી મોઢ દિવસ થતા રોજના ૯ થી ૧૨ કલાક સખત મજૂરી કરવી પડતી. પ્રેસ એમણે નાનું હતું કે એકીમાથે એક જ પાનું છાપી શકાય અને અવાજ થયા વગર બધું સમેતી લેવાનું હોય એટલે વખત પણ ઘણો જતો.

ઝારની છૂપી પોલીસ અને જેન્ડાર્મ્સને હકાવતુ આ મશીન એની દાઢમાથી મેંકડો આકો ઇપતુ હતું, જેનું દીર્ઘાયુષ્ય ઝાર ની સત્તાની મસ્કરી કરી ગયું હતું. એના ઉપર ફેલુઆરીની એક રાત્રે જેન્ડાર્મ્સ ધસી આવ્યા ત્યારે ૩૬ મોઢ અઠક તૈયાર થતો હતો. ઇપેલુ પાનું બાણુમા જ પડ્યું હતું. લેફ્ટેનન્ટ કર્નલ બોઠ્ઠકાએ ધીમે અવાજે વાચવું શરૂ કર્યું.

‘મજદૂર’નો ૩૬મો અઠક ફેલુઆરી ૩૫મી મુખ્ય લેખ પ્રેસના ત્વાત્ત્વનો વિજય’ યુરોપના સર્વોપરી જેન્ડાર્મ્સ ઝાર નિદેનામ પહેનાના જેન્ડાર્મ્સનો નાયક એનો કોઈ મિત્ર પર દેશ જતો હતો તેને વિદાય આપવા ગયો, અને પોતાનું એ કામ કરતા આવવાનું કહ્યું—‘તું નરેમ્મગી બાય ત્યારે મન

બર્ગ (પ્રિન્ટિંગ પ્રેસના શોધક)ના પૂતળાં પર થૂંકી આવજો.
આ દુનિયાનું સત્યાનાશ એણે જ વાળ્યું છે.

‘તું અને ગટનબર્ગ!’ લેફ્ટેનન્ટ કર્નલ કટાક્ષથી બોલ્યો અને
પિલ્લસુદ્દસ્ટી તથા તેની પત્નીને ઘેરી વગતાં સ્થિપાત્રઓ તરફ
નજર કરીને કહ્યું: ‘દુનિયાની સત્યાનાશીનું કારણ અહીંથી આવે છે.’

પાંચ વર્ષથી સમાજવાદીઓમાં પ્રેરણા રેડનાં આ પ્રેસને
સીધા મરાપાં, ત્યારે પિલ્લસુદ્દસ્ટી જેવા પીઠ કાર્યકર્તાને એ દુઃખ
થયું, જણે કોઈ સંબંધીને દેવનાવવામાં ન આવતું હોય. થોડો
વખત લોજમાં રાખી એને વૉરસ્ટા ખસેડવામાં આવ્યો.

એક દિવસ જેલના અમલદારના ટેબલ ઉપર જાસીમાં
આવેલી પત્રિકા બેતાં એને વિચાર આવ્યો કે આ પત્રિકામાં
વાચા હોય તો જરૂર કહે:

હમણાં તો તારું રાજ્ય છે, પણ ભવિષ્ય મારું છે અને
મૃત્યુની પેલી પારનો વિજય મારો જ છે.^૧

૧ Now you're the master, but future is mine,
And mine the victory beyond the grave.

પ્રકરણ ૪ થું

વૉરસૌ સિટાડલ-ગાંડો કેદી-સૅટ નિકોલાસની દીવાના-
શાળામાંથી છુટકારો

એ મહિના લોન્(Lond)માં રાખીને પિત્તસુદરકીને વૉર-
સૌના કિલામાંના 'ટેન્થ પેવિલીયન' (Tenth Pavilion)
નામે વિભાગમાં લઈ જવામાં આવ્યો. પોસ્ટની સ્વાધીનતા
માટે લડનારા ઘણાથે રાજદ્વારી પુરવેલાં રમરખો વૉરસૌ
સિટાડલના કેદખાના સાથે જોડાયેલાં છે. લોન્ની જેલમાં
પિત્તસુદરકીને કોઈ પણ જાતની સગવડ આપવામાં આવી નહોતી.
ગંદી જગાને વધારે ધૂણાજનક બનાવે એવું વાતાવરણ હતું.
એ વિષે એ લખે છે કે: 'નવી જગ્યામાં કેવાક અનુભવ
થવાના દરો એવા કેવૂંહલથી હું ઊત્સાહી હતો. કેદખાનાનો
વડો અધિકારી ફરસ્ટન્ડા અને જોતાં વેંત મળવા ઊભો થયો,
અને જોસવા માટે ખુરશી આપી. કેદીઓને પૂછવાના સામાન્ય
પ્રશ્નોના મારા જવાબ લખી સેવા માંડ્યા. આ બધું થયા પછી
સહેજ હસીને એણે કહ્યું: 'દિલગીર છું, થોડું બાકી છે. કપડાં
કાઢી નાખો, મારે તપાસ કરવી જોઈએ.' એ તો તરત કપડાં
કાઢીને ફેંક્યા માંડ્યાં પણ એવામાં યાદ આવ્યું. 'કેપ્ટન, આ
બધું વધારે પડતું નથી? મને પકડ્યા પછી આમ ચોથી વખત
તપાસવાની જરૂર ખરી?'

'ઓ, મને એની ખબર નહિ, હવે દશી જરૂર નથી.
તમારી નેકટાઈ કાઢી નાખો એટલે થયું.'

જેન્ડર્મ્સ ફરમુન્ડા ઉમદા દિલનો હતો. પિલસુદ્દસ્કીને એણે ર્નાં કપડાં પહેરવાની, પોતાનું ખાવાનું મગાવી લેવાની અને નીડી પીવાની છૂટ આપી હતી.

ધણાં વર્ષો પછી—૧૯૨૫માં પહેલાંના જમાનાના રાજ-દારી કેદીઓના લાભાર્થે પિલસુદ્દસ્કીએ ‘કેદી માનસ’ વિષે લા-પણુ આપેલું. એના એ જલનિવાસના સ્મરણોમાં લખે છે:

“દોઢસો વર્ષના ઇતિહાસે એને (જલનિવાસને) પ્રભુજીવનનું એક અંગ બનાવી મૂક્યું છે. પોર્સેડવાસીના સંસ્કારીજીવનનો એ એક ભાગ છે. પેટી દર પેટી, એક પછી બીજી જગી આવતી પ્રભુ કારાવાસથી ટવાઈ જએલી હતી. અન્યદેશોમાં માન-વીના ધડતરમાં બીજા જ પ્રશ્નો પ્રભુજીવનને વીંછી વળતા હોય તે વખતે અહાંઆ તો જીવનવિકાસના સામાન્ય પ્રસ-ંગોમાં જલનિવાસને ગણી લેવાનો હતો.”

“સાહિત્ય એ જીવનનું પ્રતિબિંબ છે, અને કાગળ પર લખેલા કીણા કાળા અક્ષરો સેંકડો માણસોની જીવનકથા ગ્રેરે છે. આપણા ટ્રેષ્ઠ દલિઓમાં એક (મિદ્સકિએવિચ) પોલીસ માતાને ઉદેશીને લખેલાં મુંદર કાવ્યમાં કહે છે:

પહેલેથી મા તુજ શિશુતણા કંઠમાં સંખલાઓ

દેને બીડી, વળી શિખવને બ્દાલસોયા શિશુને

ગંદી બીની અપ્રુનિત હવા સંધવાનું મુખેથી”^૧

“બીજે કયાંય આને અસંભવિત માનવામાં આવે, પણ પોર્સ-ડમાં તો બાળકોના બલિધ્યનો વિચાર કરતી દરેક માતાના વત્સલ હૃદયમાં આ વિચારો આવતા.”

જેલનિવાસમાં રાજદારી કેદીઓ ભાગ્યે શીખી લેવાની તક

૧ “Twine from the first your infant's neck in chains,
Teach it to breathe foul and damp air.”

મેળવે છે. એની સાથેના કેદીઓમાં એક વખતે મૉ. લુકાસીએ-
વિટ્સ નામે વનસ્પતિશાસ્ત્રનો વિદ્યાર્થી હતો. કેદખાનાની દીવાલો
વચ્ચેની જમીન પર જોગેલાં ઘાસનું વનસ્પતિશાસ્ત્રની દૃષ્ટિએ એ
નિરીક્ષણ કરતો. પાછળથી એણે વિદ્યોની યુનિવર્સિટીમાં વન-
સ્પતિશાસ્ત્રના અધ્યાપક તરીકે ખ્યાતિ મેળવેલી. પિલ્સબર્ગને
ભાગ્ય શીખવાનો કંટાળો આવ્યો. જોગેલી દીવાસળીનાં મહોરો
ખનાવી એકસો જ રોનરંજ રમતો અથવા તો ખીજત કેદીઓ
અને વૉર્ડરોનું માનસશાસ્ત્રની દૃષ્ટિએ અવલોકન કરતો.

પોલેંડના સમાજવાદીઓના મંડળમાં કેદીઓને મદદ કર-
વાનો એક વિભાગ હતો. એ વિભાગનું કામ કેદીઓને બાનખી
પહોંચાડવાનું અને એમને નસાડવાના પ્રયત્ન કરવાનું હતું. 'ટેન્થ
પેવિલીઅન'માં કોઇ પણ સમાચાર પહોંચાડવા એ બહુ મુશ્કેલ
કામ હતું. ઍસિસ્ટન્ટ વૉર્ડર સિડેલનિકૉફ ઘણાં વર્ષોથી વૉર્ડર
હતો અને રાજદ્વારી કેદીઓ તરફ મહાનુશ્ચિત રાખતો હતો.
કેદીની ઓરડીમાં જઈ સિગારેટ ચેનાવીને દીવાસળીની પેડી
ત્યાં જ બૂલી આવી, કેદીઓને માટે એવી રીત એ મંદિશો
મૂકી જતો. થોડા વખત પછી બૂલાએલી પેડી 'લેવા માટે
આવી, કેદીએ લખેલી ચિઠ્ઠી એના મિત્રોને એ પહોંચાડતો.

સમાજવાદી મંડળના એક સભ્ય મારીઆ પારકોફસ્કાએ
વિક્ટરને સંદેશો પહોંચાડ્યો, 'Pretend madness'—'દીવાના
હોવાનો ઢોંગ કરો.' ડૉ. રાફાલ રાડઝીવિયોવિચ નામના માનવ
સ્વભાવના અભ્યાસી ડૉક્ટરની સાથે મળીને એને વારંવાર
સૂચનાઓ મોકલવામાં આવતી. ૩૬ નંબરની ઓરડીનો કેદી
દીવાના જેવો લાગતો હતો. જેન્ડાર્મ્સને જોઇને એ ખીતો હતો.
દુશ્મનોએ આજેહું ખાવાનું લેવાનું પણ એણે બંધ કર્યું હતું,

અને મરજીમાં આવે તે ખાવાનું મગાવતો હતો. આવા મોટા રાજદારી કેદીને ચોખ્ખા ખાવાનું મળતું નહોતું એ બાબત ખી-ચારા સિડેલનિકૉફને ઉપરી અધિકારીઓ તરફથી કપકો મળ્યો. સિડેલનિકૉફની પત્ની વિક્ટરને લાવતી વાનીઓ કરીને મોકલતી. પિલસુદ્દરકી કથાને હાથ લગાડતો નહિ. અધિકારીઓ આપતી તપાસ રાખતા હતા. નાસી જવાનું કાવતું તે નહોતું રચાતું ? માદામ પારકોફરકા માનસિક દર્દોના જાણીતા રશિયન ડૉ. ધવાન સાબાશનિકૉફ પાસે ગઇ. ડૉક્ટરને કહ્યું કે એના બાળ-પણના સ્નેહી પિલસુદ્દરકીનું મગજ નબળું પડી ગયું હતું અને બધાંને ચિંતા થતી હતી કે એ દીવાનો થઇ જશે કે શું ? વળી કેદખાનાનો ડૉ-ક્ટર કંઈ આવા રોગોમાં નિષ્ણાત નહોતો ને અધિકારીઓ પોલીસ ડૉક્ટરને તપાસવાની રજા આપે નહિ, એટલે ડૉ. સાબાશનિકૉફ જઇ શકે તો સાફ. સ્ટીફાના લેપમેન-પિલસુદ્દરકાની કાકીએ અધિકારીઓને જણાવ્યું કે ડૉ. સાબાશનિકૉફ સેન્ટપીટર્સબર્ગમાં વિદ્યાર્થી હતા ત્યારથી એને ઓળખે છે. એટલે જ્નેસફને તપાસવા માટે એમને પરવાનગી આપવી. મોટી શીરાળા જાણીતા ડૉક્ટરને બધી સગવડ કરી આપવામાં આવી. જેલના ડૉક્ટરની હાજરી-માં આ કેદી ખૂબ જ ઉસ્કેરાઈ ગયો. આખરે મળવા આવનાર ડૉક્ટર અને કેદી એકસા પડ્યા. એ તરત પારખી ગયો કે કેદી પાગલ નહેતો. ડૉ. સાબાશનિકૉફ સાક્રિબીરિયાના વતની હતા અને પિલસુદ્દરકીએ પાંચ વર્ષ ત્યાં ગાળ્યાં હતાં. થોડા જ વખતમાં એ બેઠે મિત્રો થઇ પડ્યા. મોટા લેડીન સબ્કોમા લખેલા રીપોર્ટમાં ડૉક્ટરે જણાવ્યું કે ‘ટેન્થ પેવિલીઅન’નું વાતાવરણ કેદીને માટે હાનિકારક હતું અને અનુકૂળ વાતાવરણમાં કેદીને ખસેડવાની જરૂર હતી. થોડા વખતમાં જ્નેસફને પિટર્સબર્ગમાં સેન્ટનિકૉલાસની

દિવાનાશાળામાં ખસેડવામાં આવ્યો.

જે ટ્રેનમાં પિલસુદ્દરીએ મુસાફરી કરી એ જ ટ્રેનમાં એ નસાડવાની યોજના નક્કી કરવા ઍલેક્ઝાન્ડર સહકર્મીઓ પિટર્સબર્ગ જતો હતો. પિટર્સબર્ગ વિદ્યાપીઠમાં દાકતરીનો અભ્યાસ કરતો વિદ્યાર્થી માત્રુરકિએવિચ પી. પી. એસ.નો મભમ હતો. આમડીનાં દરદોમાં નિષ્ણાત થઈ એનો વિચાર લોજમાં ધણ કરવાનો હતો, પણ મંડળની સૂચનાઓ મળતાં માનસિક રોગોના અભ્યાસ કરવાના વિભાગમાં એણે કામ કરવા માંડ્યું. એના પિતાની લાગવગથી ૧૯૦૧ના એપ્રિલમાં એને સેંટ નિકોલામની હોસ્પિટલના હાઉસ સર્જનની જગા મળી.

લાખો વખત દિવાનાપણું બનાવવામાં પિલસુદ્દરીના મગજ ઉપર ધણી અસર થઈ હતી. એ ધણો નબળો થઈ ગયો હતો. એને નસાડવાની યોજના છેવટનું રૂપ લેતી હતી. ૧ લી મેને દિવસે માત્રુરકિએવિચને રાતપાળી હતી. તહેવારનો દિવસ હોવાથી હોસ્પિટલમાં થોડાં જ માણસો હતાં. માત્રુરકિએવિચને પોતાના માથી વિશ્વાસ જાડી જતો હતો. એકાદ પિલસુદ્દરી માટે શા માટે પોતાની 'કરીબર'નો ભોગ આપવો પડે? પરંતુ છેવટની ધડીએ ફરજબરદારીનું જ્ઞાન એને થયું અને હિંમતથી આખી રો યોજના એણે પાર ઉતારી. જઠાતખાતાના અમયદારનો પોશાક નેસેફને માટે મંતાડી રાખેલો હતો. હોસ્પિટલના કંપાઉડ-માથી ધીમેધીમે ચાવીને દરવાનની સલામી ત્રીલતા બહાર જઈ રાખેલી ગાડીમાં એ બે જણા શહેરમાં પહોંચ્યાં. સેંટ પિટર્સબર્ગ-માથી રેલ અને રિંગા થઈ પિલસુદ્દરી તથા માત્રુરકિએવિચ ખીવ પહોંચ્યા. 'મજદૂર'ના અંકો ખીવમાં છપાતા હતા ત્યાં રાત-વાસો રહી, તે અહવાડિયાનો અંક તૈયાર કરવામાં પિલસુદ્દરીએ

મદદ કરી. ઝીમેસ્કમાં એની પત્ની સાથે મેળાપ થયો. સરહદ ઉપર આવેલી ઝીમેથીસ્કીની જંગીરમાં છુપાઈને પિલસુહસ્કી તથા એની પત્ની ઝેલીશિઆ (ઑસ્ટ્રિયન પોલેંડ) આવ્યાં. થોડા મહિના ફેકોવમાં રહી પિલસુહસ્કી ૧૯૦૧માં લંડન ગયો. વિદેશમાં રહીને પ્રચારકામ કરવા માટે પી. પી. એસ.ની એક શાખા લંડનમાં ખોલવામાં આવી હતી. પોલેંડવાસીઓને એમના ધ્યેય તરફ એકાગ્ર રાખવા માટે પિલસુહસ્કીને દેશમાં રહેવાની જરૂર હતી. આ પછીનાં બાર વર્ષ પિલસુહસ્કી ઑસ્ટ્રિયન પોલેંડમાં રહ્યો.

પ્રકરણ ૫ મું

રૂસો-જાપાની વિગ્રહ-તૈયારી-આક્રમણકારી

મંડળ (બોયોફ્ફા)-બેઝડાની

વિલક્ષ પોલૅડના તથા વિલાગમાંના ઑરિટ્યન પોલૅડમાં સપ્તાષ ઓછી હતી. ચળવળ માટે રશિયન પોલૅડની સરહદ પણ કેટલાવની નજીક હતી. પી.પી.એસ. મિવાયનીબીજ કોષ રાજકીય સંસ્થાઓ સ્વાધીનતાની ચળવળને ઉત્તર આપવા ઇચ્છતી નહોતી. રશિયાના રક્ષણ હેઠળનું લોકપ્રતિનિધિત્વવાળું બંધારણ સહકારી પ્રયત્નોથી મેળવવાની નેશનલ ડેમોક્રેટિક્સની ઇચ્છા હતી.

૧૯૦૪ના ફેબ્રુઆરીમાં રૂસો-જાપાની વિગ્રહ શરૂ થયો; અને રશિયાના ક્રાન્તિવાદીઓને એક ઉત્તમ તક મળી. એનો લાભ તે વખતે એ લોકો લઈ શક્યા નહિ. એ વખતે પોલૅડના ક્રાન્તિવાદી મંડળોમાં પી.પી.એસ.માં સૌથી વધારે સભ્યો હતા, અને આખા પોલૅડમાં આ મંડળોની બહોળી અસર હતી. દરેક અગત્યના પ્રસંગે આ મંડળોને અભિપ્રાય મળવા લોકો આગ્રહ હતા. પિલસુદ્સ્કીને ચુંકે આ વિગ્રહમાં પોલૅડના વિરોધીઓની સામ્રાજ્યવાદી મહત્વાકાંક્ષા પોપવા માટે પોલૅડવાસીઓનું લોહી શા માટે રેડાવું જોઈએ? એ પછી, લસ્કરની ભરતી વિશે ખાતમી મેળવવા પિલસુદ્સ્કી સેન્ટ પિટર્સબર્ગ ગયો.

૧૮૬૩ની પુનરાવૃત્તિ કરવાનો આ યોગ્ય સમય હતો એમ

એને લાગ્યું પરંતુ ખીજ કાર્યકરોમાં ઉત્સાહ નહોતો. એ વખતે એના એક મિત્રને લખેલા કાગળમાં એની વ્યથા જણાય છે:

‘ઇતિહાસના પ્રશસ્તિ ગીતોના પોલ્ડવાસીઓ ક્યાં ગયા? શંખનાદ થતાં વેંત સ્વાધીનતાની લડત માટે હથીઆર લેનારા અગ્નિથી બરેલા હૈયાવાળા સૈનિકો અને વીરપુરુષો ક્યાં છે?’

અભાર સુધી પિંલસુદરકી પોતાના નામનો ઉપયોગ જવલ્લે જ કરતો પણ હવે તો ચળવળને વેગ આપવા પોતાના નામનો એ છૂટથી ઉપયોગ કરતો હતો એટલે પોલીસની એના ઉપર નજર રહેવા લાગી. પોલ્ડમાં બળવો જગાડવાના પ્રત્યેનો પિંલસુદરકી કરે છે એ ખાતમી ઉપર એને પકડવાના હુકમો આપાયા હતા.

૧૮૬૩ના ઇતિહાસે એના પર ભારે અસર કરેલી. એ આખા ઇતિહાસનો એણે જુદા જુદા દૃષ્ટિબિંદુથી અભ્યાસ કર્યો હતો. એણે જોયું હતું કે લશ્કરની ભરતીને સમયે પ્રજામત ઉશ્કેરાએલો હોય છે. ૧૮૩૦ની બેલ્જીઅન ક્રાન્તિ દાખી દેવા માટે પોલીસ લશ્કરનો ઉપયોગ કરવાની ઝાર નિકોલાસ પહેલાની ઇચ્છા હતી. એનાથી ૧૮૩૦-૩૧ના ઉત્થાનના પગરણ મેડાર્યા. ૧૮૬૩માં પણ એવું જ થયું. ક્રાન્તિને દાખી દેવા માટે, જે શહેરીઓમાં ચળવળનો અંશમાત્ર હતો નહિ એવા શહેરીઓની ભરતી કરવામાં આવી; પણ એજ શહેરીઓ ફરી ખેડ અને સ્વાધીનતાના સૈનિકો સાથે જોડાઈ ગયા. ૧૮૬૩ની પુનરાવૃત્તિ કરવાની દેશમાં તાકાત નહોતી. રશિયાએ પોલ્ડના કેટલાક ભાગમાં ભરતીનાં મથકો ખોલ્યાં હતાં. પોલીસ સોશિયાલીસ્ટ પાર્ટીએ સશસ્ત્ર દેખાવો કરી વિરોધ જાહેર કરવાનો નિશ્ચય કર્યો.

‘રવિવાર ૧૩મી નવેમ્બર ૧૯૦૪ને દિવસે ગપોરે વૉરસામાં

પ્લામ ગેશ્મોદગ્રી આગળ કામદારો અને વિદ્યાર્થીઓ ભેગા થવા લાગ્યા દેવગમાથી બહાર નીકળતાં લોકોનું ટોળું ચોગા-નની એક બાલુએ આવ્યું એટલે પી.પી.એમ ની સહી સાથેના ‘અમે ઝારના સૈનિકો થશું નહિ’ લખેલા વાવટાઓ દેખાવા લા-ગ્યા રૈયકવિ ટવાવિને લખેલું અને ખેરેન્ગરે મંગીતમા ઉનારેલું, ‘લ વન્મેરીએન’^૧ ગાતુંગાતું એ ટોળું મરધમરૂપે આગળ જવા માડ્યું મરધમની આમપામ પોલીસ ફરી વળ્યા. મરધમની પહેલી દારમાથી રીવોલ્વરથી જવામ મળ્યો. સીપાઇઓ વિખેરાઈ ગયા. એમની પાછળ રહેલા ઘોડેપાર લશ્કરે દોડી આરી મરધમને વિખેરી નાખ્યું.’

વૉરમૉના મડળના હથીઆરખદ દેખાવોથી ભરતીનું કામ ઓછું થઈ ગયું પી.પી.એમ ના દેખાવો નેશનલ ડેમોક્રેટ જેવા વિનીત પક્ષને રૂચ્યા નહિ અને પોલૅડના રાજકારણમાં જે પક્ષો વચ્ચેનું અંતર વધવા લાગ્યું.

રશિયા મામે લડવા માટે પોલૅડવાસીઓનું લશ્કર જનું કરવા આ પ્રસંગનો લાભ લેવાનો પિનસુદ્ગ્રીએ નિર્ણય કર્યો. ૧૯૦૫ની શરૂઆતમાં એ ટોકીઓ ગયો, જાપાનની સરકાર પાસે કાન્તિની તૈયારી માટે તથા પોલીશ લિજીઅન જાબી કરવા એણે નાણાની મદદ માગી, અને રશિયન લશ્કરમાંના પોલીશ કેદીઓને સારી રીતે રાખવામાં આવે એવી પણ સૂચના કરી. જાપાનની સરકારે છેલ્લી માગણી કબૂલ રાખી. રશિયન લશ્કર-માંના પોલીશ સૈનિકો પી પી.એસ.ની સૂચના મુજબ પહેલી તકે

^૧ La Varsoviennની પહેલી લીટી.

‘It has risen Here is the bloody day’

શરણે થતા; અને તેમને અમેરિકા અથવા બીજી સગવડ ભરેલી જગ્યાએ મોકલી દેવામાં આવતા. પિલસુદ્સ્કી જાપાન ગયો એ વખતે વિનીત પક્ષનો નેતા ડેમોફ્રસ્કી પણ ટોકીઓ ગયેલો અને પિલસુદ્સ્કીની યોજનાથી જાપાનને કશો લાભ થવાનો નથી એવું પ્રચારકાર્ય કરેલું. યુરોપનાં બીજાં રાજ્યોને નાખુશ કરવા જાપાનની ઈચ્છા નહોતી. વળી એક પક્ષી એક લડાઈમાં જાપાની સૈન્યની જીત થતી હતી, એટલે પિલસુદ્સ્કીનું ધારેલું કામ થઈ શક્યું નહિ.

પિલસુદ્સ્કીએ યુરોપ આવીને પી.પી.એસ.માં પોતાનું નાનું મંડળ ‘મિલીટન્ટ બોયોવ્કા’ (Boyowka બોયોવ્કા)—આફમલુકારી મંડળ—તૈયાર કરવા માંડ્યું. એનો ઉદ્દેશ કામદારોને એકત્ર કરી હડતાળ પડાવવાનો, સશસ્ત્ર દેખાવો કરવાનો, તપાસ હેઠળના કેદીઓને મુક્તિથી અથવા શસ્ત્રબળે છોડવી લાવવાનો, સમાજવાદી પક્ષની હીલચાલ, પ્રચાર અને હથિયારો માટે જોઈતાં નાણાં રશિયન પોલીસની ટપાલ ઑફિસ, અને સરકારી તીજેરી પર ધાડ પાડીને મેળવવાનો હતો.

ઝારની પોલીસ એને પકડવાના પ્રયત્નો કરતી હતી પરંતુ દેખાવો કરવામાં એ જીતે ભાગ લેતો નહોતો. જુદાજુદાં શહેરોમાં ફરીને બધી યોજનાઓ પિલસુદ્સ્કી દોરવતો હતો. પ્રવૃત્તિના સંચાલન માટે એમની પાસે નાણાં ખૂટ્યાં હતાં. ત્રાસકારી પ્રવૃત્તિ વખતેવખત અજમાવવા કરતાં એકાદ મોટી ધાડ પડવા તૈયારી કરવા માંડી. ૨૬મી ઑગસ્ટ ૧૯૦૮ની રાત્રે બેઝાની રેશને મેલ્ટ્રેન થોભાવી રશિયન સરકારની તીજેરી લૂંટી મોટી રકમ મેળવી. છેવટની આ ધાડ માટે ધણા દિવસથી તૈયારી કરવા મોકલી અને એમાં એણે આગેવાની બધો ભાગ લીધો હતો.

એ વર્ષોમા જ પિલસુદ્દસી એક વખતે રશિયન પોલીસ ખાતાના અધિકારીનો વેશ પહેરીને રાજદ્વારી ટ્રેડિંગોને બીજો ખમેડવાનો હુકમ બતાવી પોલીસખાતાની મોટરમા મેમાડી કાર્યકરોને છોડાવી આવ્યો હતો.

મિલીટન્ટ ઓર્ગેનીઝેશન (દેકુ નામ બોયોદ્ધમ)ના મળ્યોને રશિયન લશ્કર સામે આક્રમણ કરવાનું (guerilla warfare) શિક્ષણ આપવામા આવતું, અને પિલસુદ્દસી તથા બીજા પરીક્ષેની મુક પરીક્ષામા પમાડ થયા પછી જ એમાના મળ્યને ફોલપણ આક્રમણમા ભાગ લેવા દેવામા આવતો. બોયોદ્ધકાની પ્રવૃત્તિ પી પી એમ ના ધણા સભ્યોને પમ પડી નહિ ૧૯૦૬ મા મતબેદ વધારે તીવ્ર થતા બે વિભાગ પાયા—એક સમાજવાદી અને બીજો આક્રમણકારી અમાજવાદી.

૧૮૭૦ના ક્રાન્તિ-જર્મન વિગ્રહ પછી યુરોપમા હથીઆ બધીની સવામતી ચાતુ રહી છે, પરંતુ પોલૅન્ડવાસીઓ તો ધણા વર્ષોથી શાંતિના વાતાવરણથી દેવાએના હતા. ઉત્થાનની વાતો કન્નારને આદર્શવાદી ગણી હમી કાઢવામા આવતો એ વખતે બોયોદ્ધકોનો ઉદ્દેશ પ્રજાના મોટા મમૂદ માથે પરિચય દેવાની નવુ વાતાવરણ ઉત્પન્ન કરવાનો હતો.

પિલસુદ્દસીએ ૧૯૦૬ પડી મુદ્દવિધાનો શાસ્ત્રીય અભ્યાસ શરૂ થયો નેપોલિયનના વિગ્રહો તથા રસો-જાપાની વિગ્રહનો વફરી દષ્ટિએ અભ્યાસ કર્યો, અને ઓગણીસમી સદીમા ઊભા થએલા વોલગીઆ લશ્કરો વિશે ધણું આહિત્ય વાચ્યુ શરીવા લગાઈના અભ્યાસ અને ઉત્થાનની બુનિમ માટે ૧૮૬૩નો પ્રયત્ન જોઈ ગયો. પોલૅન્ડનું ક્ષાત્રતેજ પરનાર્ણ હતું એ વખતે એણે લખ્યું છે ‘જાણી ગએલી ગાખ ફૂડી તળખો મૂખાનો’ હતો.

પ્રકરણ ૬૬

બંદૂકધારી શહેરીઓ—વિગ્રહસંચાલનનો અભ્યાસ

૧૯૦૮માં પોલૅંડની અંદરનું વાતાવરણ સ્વાધીનતાની પ્રગતિ માટે જરા જે અનુકૂળ નહોતું. રશિયન પોલૅંડમાં ઔદ્યોગિક પ્રગતિ થઈ હતી. એ વિભાગનો વાણિજ્ય મંબંધ રશિયા સાથે વધતો હતો એટલે એ પ્રદેશના લોકો આવી પ્રવૃત્તિ તરફ વિમુખ રહેતા. પ્રુશિયન વિભાગમાં પોલૅંડવાસીને રહેવું પણ મુશ્કેલ થઈ પડે એવા કાયદા થયા હતા, એટલે જમીન માટે લડવા સિવાય ત્યાંની પ્રજા રાષ્ટ્રના એકીકરણના પ્રયત્નમાં સાથ આપે એવું નહોતું. ઑસ્ટ્રિયન પોલૅંડના રહેવાસીઓ રશિયા અને પ્રુશિયા એ બેમાં કોને સાથ આપવો એની મૂંઝવણમાં હતા.

દેશની અંદરનું વાતાવરણ કોઈપણ પ્રવૃત્તિને વેગ આપે એવું નહોતું, પરંતુ એ વખતનું આંતરરાષ્ટ્રીય વાતાવરણ અનુકૂળ હતું. ૧૮૭૦-૭૧ના ક્રાન્કો-જર્મન વિગ્રહ પછી ૧૯૦૪-૫માં થએલો રૂસો-જાપાની વિગ્રહ મોટાં રાજ્યો વચ્ચેની પહેલી જ અથડામણ હતી. જાપાન સાથેની લડાઈમાં રશિયાની નબળી બાજુ ઉઘાડી પડી આવી હતી. પોલૅંડવાસીઓએ રાજકારણમાં દીર્ઘદષ્ટિ કેળવવાની જરૂર હતી. ‘શૂતકાળના દુઃખદ અનુભવો પછી લાવિખની આશ્વતોની તૈયારી કરતાં શીખવું જરૂરનું હતું.’

પિલસુદરકીએ જોયું કે યુરોપના રાજકારણમાં પોલૅંડને ભાગ લેવો હોય તો પોતાનું લશ્કર તેને હોવું જોઈએ. સાધળીરિયામાં દેશપારીના વખતમાં રશિયન પ્રજાના સ્વભાવનું અને ઝારના

માટે અમારે તૈયાર રહેવું જોઈએ એમાં જ અમારી સલામતી છે.
... ૧૮૧૩ના ઉત્થાનની નિષ્ફળતા પછી પોર્ટુગલે પ્રત્યક્ષ બુલાવ
મયો છે. આંતરરાષ્ટ્રીય રાજકારણમાં અમને બહી જવાની
ટેવ પડી છે અમારુ લશ્કર તૈયાર થતાં યુરોપના રાજકારણ-
ની ચતરજળાશમાં પોર્ટુગલની ઘોડાગાંઠ કેમ ઊડવી એનેવારો'

૧૯૧૪-૧૮ના મહાયુદ્ધનું ધમિયુમ દટાની વેધક નજરે
પિલ્લુદ્ધીએ જોયું હોય એવું લાગે છે

'પોર્ટુગલની સ્વાધીનતાના પ્રશ્નને આખરી નિર્ણય જમંને
રશિયાને છોડે અને જર્મનીને ક્રાન્સ છોડે એ વખતે થશે. હશે
એ ક્યેયને નજરમાં રાખવાનું કામ અમારું છે, નહિ તો અમારે
થજો લાજો રહેતો લઈ મરણીઆ થવાનો પ્રસન્ન આવશે'

૧૮૭૦-૭૧થી આસ્પાસ વોરેન યુરોપના રાજકારણમાં જોડો
જખમ હતો. ૧૯૧૪ના મારાજીવેના કરણ બનાવે એને વહેતો
કયો. મૃત્યુની શાંતિ કરતા વિમદમાથી સ્વાધીનતા મળવાની
હતી એવી પોર્ટુગલનીઓની હૃદ માન્યતા હતી એમની એક જ
પ્રાર્થના હતી.

હે પ્રભો દયા કરી તું એક જન્મ,
નેક આખરી અક્ષાટ શ્રુતિ જગ,
તોડવા શુભામી બંધ
ગઝ દે, સ્વદેશનું પ્રતીક દે,
હે મીઠી સ્વતંત્રતા
મૃત્યુ દે ગ્લામિતે
અને અમારી પિતૃભોમમાં રૂડી તું કલ્પ દે.
દે પરતુ રાષ્ટ્રની સ્વતંત્રતાનું ટાણું રમ્ય દે પ્રભો!
અમારી પિતૃભોમને તું દે અમોઘ ઐક્ય આ!

પ્રકરણ ૭ મું

૧૯૧૪ના મહાવિગ્રહની શરૂઆત-પોલૅન્ડને માટે

દેહસે-નોવીકોરઝીન

મહાવિગ્રહમાં વિલક્ત પોલૅન્ડને પોતાના જ દેશવાસીઓ સામે લડવાનું હતું. મધ્યસ્થ સરકાર-જર્મની અને ઑસ્ટ્રિયા-મિત્રરાજ્યો સામે લડતા હતા. રશિયા મિત્રરાજ્યો સાથે હતું. એ લશ્કરોમા જોડાતા પોલૅન્ડવાસીઓ દેશની સ્વાધીનતા માટે લડતા નહોતા. પિલ્સુદ્ઝકીએ જોયું કે પોતાના ધ્યેય માટે, લડાઈમાં ઊતરેલા પોલૅન્ડના શાસકોમાથી ધ્રુષ્ટને પણ સાથ આપવો જરૂરનો હતો. ત્રણેમાં ઑસ્ટ્રિયા એકલું નખળું હતું અને ત્યાં જ લિજ્ઞઓને અંશતઃ માનભેર ઊભા રહેવાની જગા હતી.

૩૭ ઑગસ્ટે (૧૯૧૪) એની પાસે ચાર હજાર સૈનિક તૈયાર હતા. એમની પાસે હથીઆરો નહોતાં અને ઑસ્ટ્રિયન જનરલ રુડોલ્ફ પાસેથી પૂરતાં હથીઆર મળે એવું નહોતું. ઑસ્ટ્રિયન જનરલ રુડોલ્ફ સાથે લિજ્ઞઓનો સંબંધ કેવો રહેશે એ પણ સ્પષ્ટ થયું નહોતું. રશિયન પોલૅન્ડની સરહદમાં દાખલ થવાની

Arms, our Nation's symbol, Liberty,
Death in battle, if the grave will be
In our Fatherland . . . But let us see
Freedom for our country—UNTTY
Give us, Lord.

રમ પિલસુદ્ગરીને મળા હતી. રશિયન પોલીસમાં આગળ વધવાનો એને દુકમ નહોતો. તો એ દેકાવધી એકમો પચીસ કીલોમીટર દૂર, કેલ્મે સુધી એ પહોંચ્યો. પોલીસને માટે જે વખતે કાઠ્ઠી લડવા તૈયાર નહોતું ત્યારે પિલસુદ્ગરી અને સિલ્ડાનોએ દેશવામીઓને બતાવવું હતું કે બીજાઓ માટે લડવા કરતાં દેશ માટે લડવું એ હજી ગાંડપણ નહોતું. એ ધ્યેય સ્પષ્ટ કરવા માટે જ ઑસ્ટ્રિયન જનગણ સ્લાવના દુકમનો એણે અનાદર કર્યો.

કેલ્મે તરફ પિલસુદ્ગરીના સરકારની કૃત્ય અને એ આખું પ્રકરણ સરકારી દૃષ્ટિએ માલમ જેવું હતું એ મારી રીતે જાણતો હતો કે વર્ગોની તાલીમ લીધેલા મ્યાથી લન્ડરના જર્મન અને ઑસ્ટ્રિયન મૈનિકોમાં, સ્વયમેવક જેવા સામના એના મીપામ્પ્ઓને સરકારી દૃષ્ટિએ શંકાજરી નજરે જોવામાં આવે. એને એટલી જ બીક હતી કે દેશને માટે લડવાને તૈયાર થએલા આ મૈનિકોને પહેલા જ પગલામાં બાગે શિક્ષત મળે તો એમની મહત્વાકાંક્ષા ઘવાય એ તો મીક, પણ મૈનિકોમાં આત્મવિશ્વાસ રહે નહિ અને એમના સેનાનીમાંથી વિશ્વાસ ગ્રાપી જાય. સરકારી દીનચાપના જરૂરી સાધનો, જેવાકે ટેલીફોન અને રમોડની મગવડ એની પામે નહોતા. હાન્તુમે બીમામાં જ મૂકવાના અને તે પણ ખૂરી જતા એમની બૂટકા માવ નકામી થઈ પડે એવી પરિસ્થિતિ હતી.

કેલ્મેમાં જ થોડા દિવસ રોકાઈ સરકારને સાધન મામમીથી બની શકે એટલું તૈયાર કરવા એણે પ્રયત્ન કર્યો. સૈનિકો માટે કપડા તૈયાર કરવા અને થોડેભવાર સરકારને જોઈતા માધનો માટે કારીગરો એમાડીદીધા હતા કેકાવની 'ચીફ નૅશનલ કમીટી'એ (દિક નામ N K. N) બરતીનુ કામ શરૂ કરી દીધું હતું

પિલસુદ્દકીનું કામ નવા આવતા સૈનિકોમાં પોલ્ક માટે લડવાની ધગશ ફૂંકવાનું હતું.

એના બાતમીદારોનું કામ સ્ત્રી સ્વયંસેવકોએ ઉપાડી લીધું હતું. ગાડામાં અને પગપાળા દૂર સુધી મુસાફરી કરીને રશિયન લશ્કરની હીલચાલની અને તેમની વ્યવસ્થાની માહિતી આ બાતમીદારો લાવતાં હતાં.

શરૂઆતમાં ઑસ્ટ્રિયન લશ્કરે લુબ્લીન અને શેસ્મ લેવાની ઇચ્છાથી વિસ્લાના પ્રદેશમાં સામી લડાઈ આપેલી. પહેલાં તો એમનો વિજય થયો, પણ પાછળથી રશિયાએ એ આખું લશ્કર લેન્બુર્ગ સુધી હઠાવી કાઢેલું. જર્મન અને ઑસ્ટ્રિયન જનરલ સ્ટાફ કરતાં એના બાતમીદારો પાસેથી એ પ્રદેશના રશિયન લશ્કરની હીલચાલની એને વધારે માહિતી મળતી હતી. રશિયનો નજીક આવે છે એવી ખબરોથી લોકોમાં ગભરાટ વધતો હતો. કેલ્સેથી પીછેહઠ કરવી પડે તોયે આ લિજીઅનો '૬૩ના અવશેષ જેવા રખડુ આદર્શવાદીઓ માત્ર છે એવી જાપ ત્યાંના વતનીઓ પર પાડવાની પિલસુદ્દકીની ઇચ્છા નહોતી.

રુશિયન અને ઑસ્ટ્રિયન લશ્કર સાથે કેકાવ જવાની સૂચના મળી તો યે એને રશિયનો સાથે લડવાની ઘણી ઇચ્છા હતી. દુસ્મનના મોટા લશ્કર સાથે લડવામાં પરિસ્થિતિની અસમાનતા દૂર થાય અને દૂર સુધી પહોંચતી ઝડપી ગોલંદાજીને જંગલમાં અવકાશ મળે નહિ એથી કેલ્સે નજીકના જંગલમાં પડાવ નાખવાનો એણે વિચાર કર્યો. પરંતુ પહેલા જ પ્રસંગમાં જનરલ સ્ટાફના નિર્ણય મુજબ વર્તવું ડહાપણ ભર્યું ગણી, ચોતાની ઍટલી-અનો એણે પાછી વાળી.

લુબ્લીનથી પાછા આવતા જનરલ ડાનકીઅલના લશ્કરની

વ્યવસ્થિત પીઝેદ્દ સાચવવા માટે બોલેરલાવથી હુનાગેક (નદી) સુધીનો વિસ્તારનો પ્રદેશ સાચવીને પિલસુદ્દરકીએ પાંખરૂપે રહેવાનું હતું. એ વિશે મળેલા દુકમમાં સ્પષ્ટ સૂચના નહોતી, એટલે પોતાની સાલખાજી અજમાવવાનો એણે આ પ્રયત્ન જોયો. વિસ્તાર ઓગાંંગીને નોવી કોરચીન (Nowy Korczyn) લેવાનો દુકમ થયો. (Korczyn) કોરચીનની ઉત્તરે રશિયન સૈન્ય સાથે બેસા થયો. સાંજ સુધીમાં રશિયનો પાછા દડયા. આસપાસના ગામોમાં વાતો ફેલાવા લાગી કે પિલસુદ્દરકીની કિજીયને રશિયન લશ્કરના એક ભાગને હરાવ્યું. ઘણાઓ એને આ યુદ્ધની વ્યૂહરચના પૂજના હતા. ખરી રીતે તો રશિયન પાયદળ લશ્કરની થોડી ટૂંકડીઓ સાથે જ એને લડ્યું પડેલું. રશિયનો પાસે મશીનગનો હતો એ સાચી વાત, જ્યારે પિલસુદ્દરકી પાસે રાયફલોનું જોર કીક હતું એમ કહેવું જોઈએ. પહેલા મળેલા આ વિગતથી પીઝેદ્દ કરવાનો પ્રયત્ન આવ્યો ત્યારે એના સૈનિકોનું ગૌરવ ઘણું નહિ.

રશિયન લશ્કરે વધારે ઝેડલીઅનો સાથે ફરીથી આક્રમણ શરૂ કર્યું. વિસ્તાર ઓગાંંગી પાછા ફરવાની વ્યવસ્થિત તૈયારી પર આખી રાત નજર રાખી રહેનાં પિલસુદ્દરકી તાવમાં સપડાયો. ઘણીએ ના મરજી છતાં ડોક્ટરોના આગ્રહથી એને હેઠોવની હોસ્પિટલમાં મોકલવામાં આવ્યો.

પ્રકરણ ૮ મું

ઉલીનામાલા—લીમાનોવા. મારસીન્કોવીસ

૨ શિયન લશ્કર સાથેની પહેલી અથડામણમાં ઑસ્ટ્રિયનોની હાર થઇ હતી. ઑક્ટોબર (૧૯૧૪)માં જર્મનોની સહાયથી ખીન્તુ આક્રમણ શરૂ થતું હતું. હિન્ડનબર્ગ તથા ફ્યુડેનર્ગોફ એ વિગ્રહની દોરવણી કરતા હતા. માઇલોના વિસ્તાર પર વિખેરાએલાં જર્મન અને ઑસ્ટ્રિયન લશ્કરો આગળ વધ્યા વિના ધણે વખત એક જગ્યાએ પડી રહ્યાં. ઑસ્ટ્રિયનો વિસ્લાના કિનારાથી રશિયનોને દૂર હઠાવી શક્યા નહિ અને ડેમ્બીની (અથવા ઇવાનોગોરોડ)ના વિગ્રહમાં હારી ગયા. ઑસ્ટ્રિયન અને જર્મન સૈન્યની પીછેહઠ અનિવાર્ય હતી. આ યુદ્ધમાં પોલીશ લિથુઅનોએ બહાદુરીભર્યો ટકાવ કર્યો હતો. રશિયન પોલૅંડના આક્રમણમાં લિથુઅનોને સાથે રાખવામાં ઑસ્ટ્રિયનોની માન્યતા હતી કે એ વિભાગની પ્રજા ઑસ્ટ્રિયાની તરફેણમાં જળવે જમાવશે.

એ વિભાગમાં રશિયાની સરકાર સામે બળવો થયો નહિ અને ઑસ્ટ્રિયાના પરાજયથી સંબેગો બદલાતા લિથુઅનના સૈનિકો ને અમલદારોનું પોલૅંડવિષેનું રાજકારણી દષ્ટિબિંદુ ઑસ્ટ્રિયન જનરલ રટ્કને આખા લશ્કરની એકતા સાચવવામાં પ્રતિકૂળ લાગ્યું. ઑસ્ટ્રિયન સૈન્યને ગેલીશિયા (ઑસ્ટ્રિયન પોલૅંડ) છોડી દેતું પડે તો હવે પછીનું યુદ્ધ પોલૅંડની સરહદની બહાર થાય એ દેખીતું હતું. સ્વદેશ છોડીને વીએના અથવા પ્રોગનું રક્ષણ કરવા લિથુઅનોને

ખપી જતું પડે એ પિત્રસુદરશીને ગમ્યું નહિ. એના દરતાં તેા પોણેડમાં જ રહી સ્વદેશનું રક્ષણ કરતાં મરતાં સુધી રશિયન સૈન્ય માથે લડી લેવું પિત્રસુદરશીને યોગ્ય લાગ્યું. ઑઝિટ્રિયન લશ્કર પાણું દહીને કંઇ જગ્યાએ જતું હતું એ મમજનનું નદોનું અને પાછા ફરવાની ઉનાવળમાં રશિયન લશ્કર અને એમની વચ્ચેનું અંતર વધતું હતું.

પિત્રસુદરશીને મેનાની યનાં અને જોખમ એટલાં આવડતુ હતુ. રશિયન સૈન્ય કેટલું દૂર હતું એની ચોક્કસ માહિતી કોઇને નહોતી. પિત્રસુદરશીની ગણતરી હતી કે ઑઝિટ્રિયન અને રશિયન સૈન્ય વચ્ચે નાનામરખા લશ્કરની સાયબાણ માટે માર્ગ રહેતો હતો. એના પ્રિય સાથીદાર એમ-એવગ્ગી માથે મમજન કરી થોડુ લશ્કર ઑઝિટ્રિયન સૈન્ય માથે રાખીને બાકીના માણસો પિત્રસુદરશીએ પોતાની માથે લીધાં. કૃત્ય કરતી આ દુકડીઓની પાખ ઉપર પડદાડપે રહેવા થોડેમવાર ચોકીદારો મોકલના રહી એમના દિશાસૂચન અનુસાર રશિયન અને ઑઝિટ્રિયન લશ્કર વચ્ચેની ગતીમાથી કેકોવ પહોંચવાનો એનો નિર્ધાર હતો. આખી યોજનાની સૈનિકોને જરા યે ખબર નહોતી. આ સાયબાણની રશિયન લશ્કરને ખબર પડે તો એકે માણસ જીવતો રહે એમ નહોતું. પિત્રસુદરશીએ લીધેલું પગલું રાજકારણી દષ્ટિએ જ મહત્ત્વનું હતું. લશ્કરી દષ્ટિએ તો ગાંડપણ જ કહેવાય એવું જોખમ એ લેતો હતો. એની પાસેનો ઑઝિટ્રિયન જનરલ સ્ટાફનો માર્ગદર્શનનો લશ્કરી નકશો તદ્દન નકામો નીવડ્યો. ત્રીસથી ત્રીસ વર્ષ પહેલાંની માપણી મુજબના એ નકશામાં બનાવેલા ગામો અને માર્ગમાં ઘણો ફેરફાર થયો હતો. ઉક્તિનામાસાના જંગલમાથી માર્ગ કાઢી, ખેતરોની વચ્ચે થઇ એમણે કેકોવનો

જનરલ ગિંત્ર ગિમગ્લી (પાનેટના હાથના માર્શલ)
મહાયુદ્ધના વખતમાં માર્શલ પિયુદ્ગ્લી સાથે સુઝ્યર્ચામાં

રસ્તો લીધો. બાળુનાં મોઢાં લશ્કરોની હીલચાલથી અજાણ અને આસ્ત્રિયન લશ્કરનો સહારો છોડી

‘બખ્ષેની હારમાં ચંદ્રના ઝાંખા પ્રકાશમાં, કાદવમાંથી સાવચેતી અને સુપકીદીથી લિજ્જત આજળ વધતી હતી. એ દિશાન્તરાશમાં ભૂત જેવા અમે જતા હતા. ક્યારેક કરતી હરોળમાં આમરણાન્ત લડી લેવાનો સંકલ્પ હતું જોતો હતો. વાતાવરણની લયાનક્તા દરેક સૈનિકને જણાઈ મઈ હતી. ઓછી કલ્પનાશક્તિવાળા સૈનિકોએ પણ પોતાના મોં પર મૃત્યુ અને વિનાશની ધીમા ફૂંકની અસર જણી લીધી હતી.

એ આખી કૂચમાં એમના નિયમનમાં રજમાવ સંકોચ નહોતો, શિસ્તમાં ખામી નહોતી કે સત્વજ્વલ યથા નહોતા. શાંતિથી અને ફરિયાદના ઉકારા વિના હુકમનો અમલ થતો હતો. તાલીમવાળાં લશ્કરને થકવી નાખે એવી મજબૂતીથી એક સૈનિક લિજ્જત છોડીને નાસી ગયા નથી. મજબૂતો મોઢા ભાગ કઠણ રસ્તા પર નહોતો, પરંતુ ચાસેલાં ખેતર-માંથી ઘસડાવાનું હતું. સારામાં સારી દુકડીને માટે પણ આ કાંઈ નાનીસરખી પરીક્ષા નહોતી.’

કેટલાં પહોંચતાં સુધી રસ્તામાં રશિયન લશ્કરની ક્રાસેક દુકડીના થોડા માણસો કેદ પકડાયા હતા. રશિયન લશ્કરની ચોકીદારીની ખામી અને એ પ્રદેશનાં ગામડાંના રહેવાસીઓએ પિલસુદ્સ્કીને રસ્તો બતાવવામાં કરેલી મદદ તથા લિજ્જતની દરજબરદારીથી આખું એ પ્રકરણ સલામતીથી પાર ઊનવું. રાજકારણી દષ્ટિએ ખેડેલા આ સાહસથી પિલસુદ્સ્કીનું સેનાની તરીકેનું માન વધ્યું.

‘ઉડીના પ્રકરણ તરફ ચર્ચ અને ઉત્સાહથી હું જોઉં છું. વિગ્રહમાં આવા અનુભવમાંથી ક્વચિતજ પસાર થયું પડ્યું છે. મને એટલો જ ઉત્સાહ હતો કે આ પહેલાં મારું લક્ષ્ય

સાધના એક જ ચાલ ઉપર બનેા થ દાવ મેં કરી મૂકેા નહોતો. જેખમ વદોરી લેવાની, જેખમમાં જ આનંદ લેવાની આવડત નથી. સુદ્ધ અને સુદ્ધસંચાલનમાં જેખમ તો આવવાનું જ. મૃત્યુનું જેખમ ટેનિકને માટે નિર્માયું છે એ નહિ, પરંતુ બાઇ દારી જવાનું, ધારેલું લક્ષ્ય મેળવવામાં નિષ્ફળ થવાનું જેખમ—એ જેખમ રોનાનીનું છે. મારી શક્તિ અને સુદ્ધ-સંચાલનના મારા જ્ઞાન ઉપર, મારી અંતઃ જવાબદારી ઉપર જે ક્યેયને માટે મેં આ સાદસ કર્યું હતું એ માટે, મને સીધી પ્રિય હતું તે—સ્વાધીન પોર્ટલના ટેનિકોની આ નાનીસરખી શરૂઆતને હોમી દેવા હું તેવાર થયેા હતો.'

આ અરસામાં જર્મન લશ્કરે લોડઝ(Lodz)નરફ આક્રમણ શરૂ કરવાથી રશિયન લશ્કર આગળ વધતું અટક્યું. દક્ષિણમાં ઑસ્ટ્રિયન લશ્કર કેકોવ ટકાવી રહ્યું હતું. એ પછી લીમાનોવા નજીકના સુદ્ધમાં લિજ્ઞઅનોએ ઑસ્ટ્રો-જર્મન લશ્કરની પાંખરૂપે રહેવાનું હતું. રશિયા તથા મધ્યસ્થ સરકારનાં લશ્કરો એક બીજા સાથે મોટી અથડામણમાં આવ્યા વિના આગળ વધવાના પ્રયત્નો કરતાં હતાં. પરંતુ એ ચાલબાજમાં છેવટે લીમાનોવા અને નોવીસોદ્સ્ક આગળ રશિયનોનો પરાજય થયો.

૬ ફી નવેમ્બરે (૧૯૧૪) મારસીન્કોવીક્સની નજીકના પ્રમંગમાં લિજ્ઞઅનનાં શોડાં માણસોએ દિમતથી રશિયન લશ્કરનાં એક વિભાગને ક્રેદ કર્યો. લીમાનોવા વિભાગના સુદ્ધ-મંચાલક ઑસ્ટ્રિયન જનરલ નેગીએ આ સમગ્રચાર જાણી પિલસુદરકીનાં વખાણ કર્યાં. પિલસુદરકી તથા એની લિજ્ઞઅનો તરફ એને માન હતું. આત્માર મુધી પિલસુદરકીની મદદમાં ટેલીફોન કે થોડેસવાર દુકડીઓ તથા મશીનગનો નહોતાં તે મોકલવા એણે સૂચના આપી. જનરલ નેગીએ મોકલેલા અમલદારોએ

લશ્કરી શાળાઓમાં યુદ્ધવિદ્યાનું શિક્ષણ લીધું હતું. એમની અને પિલસુદ્ધસ્કીની લશ્કરની વ્યવસ્થાની દબ જુદી જ હતી. જરા એ આરામ આપ્યા વિના સૈનિકોને અને ઘોડાઓને ચોવીસે કલાક સજીને તૈયાર રાખી ચૂકવા પિલસુદ્ધસ્કીને પસંદ નહોતું. દલ્લો આવશે એવો ભય રાખ્યા કરવાથી સૈનિકોમાં બીક પેસી જાય છે એ પિલસુદ્ધસ્કીને ગમતું નહિ. ચાલખાજીની દક્ષતામાં જ નહિ પણ લડતાં પહેલાં સૈનિકોને આરામ મળે છે કે નહિ એ પણ જોવાની અમલદારોની ફરજ છે એગ એ કહેતો. એના સહવાસમાં અઠવાડિયું રજા પછી એ અમલદારો પિલસુદ્ધસ્કીની જેમ આરામનું મહત્ત્વ શીખ્યા.

એ પ્રદેશનો જનસમૂહ પણ ભારે સહકાર આપતો હતો. જનતાને જ્ઞાન હતું કે સૈનિકો એમના હિતને મારે લડતા હતા. અને તેથી તેઓ સૈનિકોને બધી સગવડ આપતા હતા.

લીમાનોવા મારસીન્કોવીટ્સના પહાડી અને વિશાળ પ્રદેશમાં સિજીઅનોની ચાલખાજીથી રશિયન સૈન્ય આગળ વધતું અટક્યું હતું. થોડું પાછા હટી નોવીસોલ્ડસમાં એકત્ર થઈને રશિયન લશ્કર આગળ વધવાની તૈયારી કરતું હતું. એ હીલચાલ દ્વરથી જોઈ શકાતી હતી. પિલસુદ્ધસ્કીનું અનુમાન હતું કે રશિયન લશ્કર એ પ્રદેશ છોડી જવાની તૈયારી કરે છે. એ અનુમાન ઉપર આગળ વધવામાં પિલસુદ્ધસ્કીની ટુકડીને મોટા રશિયન લશ્કરે ત્રણે બાજુએથી ઘેરી લીધી. મશીનગનો સામે આખી ટુકડીની એક જ કબ્જે થાય એવા અણીના વખતે વ્યવસ્થિત રીતે પાછા ફરવામાં થોડી મદદ મળી ગઈ. મારસીન્કોવીટ્સ આગળથી પાછા હટી, પિલસુદ્ધસ્કીએ એના લશ્કરને લીમાનોવા-મારસીન્કોવીટ્સના રસ્તા પર પાથરી દીધું.

એ પત્રી ૮ થી ૧૧મી ઝિમ્મર (૧૯૧૪) સુધી ઑ
રિયનોની જમણી પાળ પર ગદી, લીમનોવાના યુદ્ધમાં લિજી
અનોએ જે લોચ બનાવ્યું એની ઑરિયન અમલદારોએ પ્રશંસા
કરી છે આ યુદ્ધમાં રશિયનોને હુનાજેક નદીને બીજે પાર
જતા રહેવું પડ્યું હતું

૧૯૧૫માં મધ્યમ્ય સરકારના લશ્કરો માથે ઘણા યુદ્ધોમાં
લિજીઅનોએ ભાગ લીધો ૧૯૧૫ની ૪ થી ઑગસ્ટે રશિયનોને
પૌરમાં ડાહ્યું પડ્યું જર્મન સેનાની ફોન બેમેવરે ૨૮મી ઑગસ્ટે
વિગ્નાના કિનારા પરનો મોડલીન કિલ્લો (અથવા નોવો ન્યોઈ
એન્સ્ક) — રશિયાની એ સરહદ પરનો છેલ્લો ચાણુ જેણે ગણ્યો
હિતો — લીધો એ પ્રમાણે અત્યારના સ્વતંત્ર પોન્ડનો બધો
યે પ્રેશધીમે ક્ષીમે મધ્યમ્ય સરકારના હાથમાં આવી ગયો હતો

યુદ્ધની શરૂઆતથી ૧૯૧૫ની શરૂઆતમાં એન કે એન ની
ભરતી મારેની પ્રવૃત્તિને એણે સાથ આપ્યો હતો ૧૯૧૫ના જૂન
૫મી પરિસ્થિતિ બદલાતી હતી

પ્રકરણ ૯મું

મહાયુદ્ધમાં રશિયાનો પરાજય

લિથુઅનિયને સંદેશો-મધ્યસ્થ સરકારનો કેદી

૨ રશિયાનો પાછા હઠતા હતા. ૨૮મી ઑગસ્ટે રશિયાનોએ વૉરમા છોડયું અને સપ્ટેમ્બરની આખરે તો રશિયાન પોલૅન્ડનો બધો ભાગ મધ્યસ્થ સરકારના હાથમાં આવ્યો. હજી મુધી મધ્યસ્થ સરકાર દેશી બાંહેધરી આપતી નહોતી. ઐતિહાસિક પોલૅન્ડનો સર્વનાશ કરવામાં અને સ્વાધીનતાના પ્રયત્નો કચડી નાખવામાં રશિયાએ મુખ્ય ભાગ લીધો હતો. રશિયા સામે વિગ્રહમાં જોડાવા પિલ્સ-સુદ્સ્કીની નેમ ઑસ્ટ્રિયા તથા જર્મનીને સહાય કરવાની માત્ર નહોતી. પોલૅન્ડની સ્વાધીનતાનો પ્રશ્ન જ મુખ્ય હતો.

૧૯૧૬ની ૨૫મી જુલાઈએ પિલ્સસુદ્સ્કીએ એનું તથા મધ્ય-સ્થ સરકારનું પોલૅન્ડ વિશેનું દષ્ટિબિંદુ એક ન હોવાને કારણે રાજીનામું આપ્યું. ઑસ્ટ્રિયાન અમલદારો રાજીનામું સ્વીકારતા નહોતા, પરંતુ જર્મન અમલદારોને વિરોધી તત્ત્વ ખૂંચતું હતું એટલે હજી સપ્ટેમ્બરે એનું રાજીનામું સ્વીકારવામાં આવ્યું.

એન.કે.એન.ના તંત્રવાહકો મધ્યસ્થ સરકારનું હિત જોતા હતા, આથી પિલ્સસુદ્સ્કીએ પોતાનો સાથ આપવો બંધ કર્યો, અને એન.કે.એન.ની અસરથી મુક્ત સ્વતંત્ર પોલીસ લિથુઅનની ભરતી માટે બીજી સંસ્થા-પોલીસ મિલીટરી ઑર્ગેનિઝેશન (P.O.W. ટૂંકું નામ) શરૂ કરવાની મિત્રોને સૂચના આપી. એ માટે જોઈતા વાણું બેગાં કરવા માટે લિથુઅનના

અમયદારોએ નામનો જ પગાર લેવાનું ઠરાવ્યું

વિજીઅનના સૈનિકોને પોલૅંડની રાષ્ટ્રીય અગ્નિતાનુ બાન કરાવવા અને એ સૈનિકો માતૃમૃતિની વ્વાધીનતા માટે લડતા હતા એ લક્ષ્ય જુવાપ નહિ એ માટે પિલસુદ્દરી અવારનવાર પ્રોત્સાહનના મહેશા મોકલતો હતો ૧૯૧૬ની ૬મી ઑગસ્ટે કેએની ઐતિહાસિક ક્વચની બીજી અવત્સરીને દિવસે એજે નીચેના મહેશા મોકલ્યો હતો

૬મી ઑગસ્ટ ૧૯૧૬

સૈનિકો,

૬મી ઑગસ્ટ ૧૯૧૬ને આજે જે વર્ષ થાય છે પોલૅંડની મૃતિ ઉપર એના જ પુત્રોએ સ્વદેશ માટે લડવાને જોડા ૧૯-૧૮૦૫એ એ દિવસ આપણાં હૈયામાં બિરરમરાળીય છે મોખરે રહી તમારી સાથે યુદ્ધમાં જીતરતી વખતે આપણા માર્ગમાં રહેલી મોટી મુશ્કેલીઓ મારી બાજુમાં હતી કેમવવાસીઓને તમારી શક્તિમાં શ્રદ્ધા નહોતી, અને કેમવની દીવાલોમાંથી તમને લઇને કોએસકિંગ્ઝમનાં શહેરો અને મામડામાં ફાગલ થયો ત્યારે આપણા પૂર્વજોની કબરમાંથી સ્વદેશ વિનાના સૈનિકનુ રૂઢ મારી આખો સાથે આવીને જીતું રહેણ હિતિહાસમાં આપણી રમૂતિ આવી જ રહેશે, અથવા તો આપણી પાછળ

“સ્રીઓનાં નાકંદો,

અને રાત્રે જ્યો તારી ઇવનની લાંબી કચની,”

એજ મૂખી જઈશું એ તો બવિશ્વ જાણે પરતુ આજે આપણે યુદ્ધમાં જઈએ છીએ એ વખતે સ્વાભિમાનથી રક્ષાખું કરવા જેવું અમૂલ્ય ધન આપણે મેળવ્યું છે બધા ચે સૈનિકોએ અસમાન વિધિ સાથે લડીને, ખૂન ચઢાવીને યુદ્ધમાં જીત્યાં એ વખતે નહોતું એવું પોલીસ સૈનિકનુ ઔરવ પોતાનું ક્યું ર. એનાં ગોર્થ અને શિસ્ત પણ મેદાને ચે રક્ષા રહી નથી

તમારી સરદારી મારી પાસે છે ત્યાં સુધી તો પોલૅડના પ્રથમ સૈનિકનું મરણ પદ, ઉવટ સુધી અને બધું હોમા દેવું પડે ત્યાં સુધી સાચવીને, બિવિધની પ્રજાને અણીશુદ્ધ માપવાનું છે. અને સૈનિકો, તમારી પાસેથી પણ પૂરા શૌર્યથી આ હું માણું છું. યુદ્ધભૂમિ પર ગોળીઓના વરસાદ નીચે કે પ્રજાની સાથેના સદવાસમાં સેનાનીઓ અને સૈનિકોએ એવી રીતે વર્તવું જોઈએ કે એમના સૈનિકના પોષાકને કલંક રૂપ ન થાય, અને જે ધ્વજ નીચે એકતા મેળવી છે તેનું ઔરવ પણ હણાય નહિ. આ ધ્યેય માટે બે પ્રકારના—લોહી રેડીને અથવા એ વિનાના—ભાગ આપવાના છે. બે વર્ષો વીત્યાં છે. આપણા દેશનું બાવિ હજારે ત્રાજવામાં છે. તમારી અને મારી ઈચ્છા જાહેર કરવાની તક લઈ મને કહેવા દો કે આવતે વર્ષે સ્વાધીન પોલૅડના સ્વતંત્ર સૈનિકોને મારો આદેશ કહેવાનો પ્રસંગ આવે.

એસેક્ર પિલ્લુદ્દી

રશિયન પોલૅડનો મોટો ભાગ જર્મનોના હાથમાં હતો. અને ફ્રાંસ બેસેલર વૅરસામાં ગવર્નર જનરલ નીભાયો હતો. મધ્યસ્થ સરકારની ઇચ્છા તો એમને માટે લડવાને પોલૅડમાંથી લશ્કરની બરતી કરવાની હતી. રશિયન પોલૅડની કેવી રીતે વહેંચણી કરી લેવી એનો નિર્ણય જર્મની અને ઑસ્ટ્રિયા તાત્કાલિક કરી શકે એમ નહોતું. જર્મન ગવર્નરજનરલ બેસેલરે જોયું કે બરતી માટે પોલૅડવાસીઓને ખેંચવા માટે એમને સંતોષવા પૂરતી યે જાહેરાત થવી જરૂરની હતી. ૧૯૧૬ની ૫મી નવેમ્બરે મધ્યસ્થ સરકારે પોલૅડની સ્વાધીનતાની જાહેરાત કરી. મિત્ર રાજ્યોને હંધારવાની તૈયારી થતી હતી અને એ સંજોગોને લીધે વિબક્ત પોલૅડના બે રાજ્યોને પોલૅડની સ્વાધીનતાનો સિદ્ધાંત કબૂલ કરવો પડ્યો. પાંચ મહિના પછી ૧૯૧૭ની ૨૬મી માર્ચે એજ સિદ્ધાંતની જાહેરાત કેરેન્કીની સરકારે પણ કરી.

૧૯૧૬ના નવેમ્બર દરમિયાન જાહેરાતમાં પોલિંડવાસીઓને લશ્કરની ભરતી માટે આમંત્રણ આપવામાં આવ્યું એ જાહેરાતમાં જણાવાયું હતું કે થોડા વખત માટે બધી કારોબારી સત્તા તો મધ્યમ સરકારના હાથમાં જ રહેવાની હતી. એનો પ્રભુએ થોડો જવાબ આપ્યો. પોલિંડવાસીઓને લશ્કરમાં જોડાવાનું કહેવાનો અધિકાર પોલિંડની સ્થાપિત મરમરનો હોલ-ખીમ્મનો નહિ એટલે એમાંથી રમ્મો કાઢવા તાત્કાલિક કામ માટે કાઉન્સિલ આદેશો નક્કી કરવામાં આવી પિલસુદ્રમ્મીને લશ્કરી ખાતું સોંપવામાં આવ્યું. લશ્કરની ભરતી અને અમલદારી વહીવટ સમયે જ્ઞાન બેસેવર પોલિંડવાસીઓને મતોથી શરૂ એમ નોંધવું વળી પોલિંડની સ્વાધીનતાની રસિયાએ કરેલી જાહેરાતથી વિરોધ વખતો હતો. ઘણી વખતે અને જ્ઞાન બેસેવર અને કાઉન્સિલે વિજ્ઞાનના સેનિમે તથા અમલદારોએ લેવાનું વધારાનું સોમદનામું મળી મળ્યું એમાં જર્મની તથા ઓસ્ટ્રિયાના શહેનશાહને વધારાના સોમદ લેવાના હતા. આના વિરોધમાં પિલસુદ્રમ્મી તથા એના સાથીઓએ ૨ જુલાઈએ (૧૯૧૭) રાજનામું આપ્યું વિજ્ઞાનના સેનિમેના ધખા મોગા જાગે સોમદ લેવાની ના પાડી. એમના હથીઆરો સર્વ લેવાયા અને બધાને મદીઓની જાનબીમાં રાખવામાં આવ્યા પિલસુદ્રમ્મી તથા સોમન્દવમ્મીને ૧૯૧૭ની ૨૨મી જુલાઈએ ૩૬ પકડી જર્મની સર્વ નજરે રાખવામાં આવ્યા.

પ્રકરણ ૧૦ મું માગડેબર્ગ-બર્લિન-વોરસાં.

પિલસુદ્દસ્કી તથા સોસન્ડોવસ્કીને રથાન્ડુ આગળ છૂટા પાડવામાં આવ્યા. જુદા જુદા કિલ્લાઓમાં રાખીને છેવટે બર્લિનની નજીક માગડેબર્ગના કિલ્લામાં લશ્કરી અમલદારોને નજરકેદ રાખવાના બંગલામાં પિલસુદ્દસ્કીને રાખ્યો હતો. ઉચ્ચ દરજ્જાના રાજદ્વારી કેદીને યોગ્ય વર્તાવ એની સાથે રાખવામાં આવ્યો. એની તબિયત નરમ થતાં પહેરેગીર સાથે સારવાર માટે જવાની પણ એને છૂટ આપવામાં આવી.

બહારની દુનિયા સાથેનો એનો વહેવાર બંધ થયો હતો. એકાન્તના લાંબા દિવસોમાં લિજ્જતનો જીવી કરવામાં સાથ આપનારા એના મિત્રો અને સાથીઓ એને યાદ આવતા. સુખદુઃખનાં એ સ્મરણોને જૂલી જવા સેનાની તરીકેના પોતાના વર્તનનું અવસોકન કરવા માંડ્યું. લખવા માટે પૂરતાં સાધનો મળે એવું નહોતું, એટલે કામ ચલાવ્યા વિના એને અટકમાં રાખ્યો હતો, તે સંબંધમાં પત્રવ્યવહાર કરવાના જ્ઞાના હેઠળ લખવાનાં સાધનો માગી લીધાં. એને જર્મન ભરાખર આવડતું નહોતું એટલે અરજ નૈયાર કરવામાં કાગળો નકામા જાય માટે વધારે કાગળો એણે માગ્યા હતા.

મહાવિગ્રહ પહેલાં જગતનાં યુદ્ધોના અભ્યાસ પાછળ ગાળેલાં દસ વર્ષો એને યાદ આવ્યાં. એ વિષે એક જગાએ પિલસુદ્દસ્કીએ લખ્યું છે:

દસ વર્ષ સુધી પ્રજાજનનમાં નેતા રૂપે મેં ક્રીમાર શુભિર્મા
આસ નાખ્યા હતા ક્લોઝેલીટ્સો (Clauzelists) દ્વંદ્વ છે તેમ
સદેશ અને અયોગસતાનાં તરવો અને નિગકરણ કદી આવે
જ નહિ એવાં પારવિનાનાં અને એકબીજાથી વિરોધી મતબો-
માથી માર્ગ કાઢવા એરેક્ટાન્ટરે ઇતિહાસ પ્રસિદ્ધ મધી તોડ-
વાને વાપરેલી તરવારની જેમ—નિર્ણયની તરવાર—આદેશની
તરવાર વાપરી નિરાકરણ કરવાનું હોય છે

પિનસુદ્દટ્ટીએ જોયું હતું કે હુમ્મનું પાનન કરનાર સૈનિકોની
જવામહારી ઉપરાત, ધરાજય વખતે નેતૃત્વની નિષ્ફળતાથી
બીજાઓનો ભોગ અપાયો હોય એ વખતે મેનાનીએ જ નિર્ભરતા
નાનો ડબ્બ મહેવાનો હોય છે.

વિગ્રહનો પહેલો અનુભવ જે લડાઈથી ચયો તે ઉલીના
માના, મારસીન્કોવીટ્ઝ અને બીજા લડાઈઓનું લશ્કરી દૃષ્ટિએ
વર્ણન કરવા એણે નિર્ધાર્યું થોડા વખત પછી જનગન સોમન્કોવ-
સ્કીને પિનસુદ્દટ્ટી માથે રાખવામાં આવ્યો. એના આ-આ પછી
પિલસુદ્દટ્ટીને રાહત મળી લખવાનું બધું થયું કમાગે સુધી
મેતરજ રમવામાં કે યુદ્ધની ચર્ચામાં એમનો વખત જતો.
મહાયુદ્ધનું સ્વરૂપ બદલાતું હતું મધ્યસ્થ સરખારના સૈન્યો દ્વારા
શક્તા નળેના મોટી અને અટકાયત (blockade)ને લીધે
એમને યુદ્ધની સામગ્રી અને કાનો માવ મળવો મુશ્કેલ થતા
હતા આ બંને ટ્રીઓ તરફનું જર્મન સરખારનું વનણ્ય ઓછું
સખત થવા માડ્યું હતું અમલદારોની માને શહેરમાં ફરવા
જવાની એમને છૂટ આપવામાં આવી

એમને મળતા છાપાઓમાં પહેલા તો જર્મનીના વિજયના
સમાચારો આવતા હતા, ધીમેધીમે એ મમાચારો અયોગસ
થતા હતા સપ્ટેમ્બરમાં એ દિવસ ચિત્ર ચિત્પ અને લલિત

કળાનો શોખીન કાઉન્ટ હેરી કેસલર એમને મળવા આવ્યો. મળવાનો કંઈ પ્રસંગ હતો નહિ, પણ સામાજિક વિવેક બતાવવા મીઠાઈ વગેરે લઈને આવ્યો હતો. એ વખતે કેસલર જર્મન સરકારના વિદેશખાતામાં હતો. અર્ધસત્તાવાર દામગીરી પર એ આવ્યો હતો. પોલૅન્ડને કારોબારી જવાબદારી આપવામાં આવે તો જર્મની સાથે પિલ્સુદ્દસ્કી કેવો વહેવાર રાખવા ઇચ્છતો હતો એ એને જાણવું હતું. પિલ્સુદ્દસ્કી ક્રેદી હતો. ક્રેદી હોય ત્યાંસુધી કશી કબૂલાત આપવા તે બંધાતો નહોતો. એનો હિદ્દેશ તો પહેલેથી એક જ હતો. પડોશનાં રાજ્યોના આશ્રય વિનાનું સ્વાધીન પોલૅન્ડ.

જર્મન છાપાંઓમાં સુદના સમાચાર ઓછા થતા હતા. મધ્યસ્થ સરકારનો પરાજય થતો હોય એમ લાગતું હતું. એવામાં એક સવારે એમનો ચોકીદાર ‘ડાઈ વોક’ (Die Woche) લઈને દોડતો આવ્યો. એના પહેલા જ પાના પર પિલ્સુદ્દસ્કીનું ચિત્ર આપ્યું હતું અને એની નીચે—‘જનરલ પિલ્સુદ્દસ્કી, પોલૅન્ડના લશ્કરનો નવો સેનાની’ એટલા શબ્દો હતા. વૉરસૉમાં નવી સ્થપાએલી સરકારે એને માટે સુદમંત્રીની જગા રાખી મૂકી હતી.

૧૯૧૮ના નવેમ્બરની શરૂઆતમાં કેસલર અને ફ્રાંઝ ગાંધર્ન, પિલ્સુદ્દસ્કી તથા સોસન્કોવસ્કીના બીનસરતી છૂટકારાનો હુકમ લઈ આવ્યા હતા. જર્મનીમાં ક્રાન્તિ શરૂ થતી હતી. માગડેઝર્ગથી ટ્રેનવહેવાર બંધ હતો. એ બધા મોટરમાં જ બર્લિન પહોંચ્યા. વૉરસૉ સાથેનો ટ્રેનવહેવાર પણ બંધ હતો. પિલ્સુદ્દસ્કી તથા સોસન્કોવસ્કીને હોટેલ કોન્ટીનેન્ટલમાં હિતારો આપવામાં આવ્યો હતો. જર્મન પરદેશખાતાનો કાઉન્ટ

લચ્ચેનશીઠ પિલસુદ્દસ્ટીને મળવા માગતો હતો. પિલસુદ્દસ્ટી પામે જર્મની સાથેના મદકારની એને કબજાન લેતી હતી.

ખીજે દિવસે કેસરે એને જમવા નોનથો હતો, સૈનિકના પોશાકમાં તરવાર વિના પિલસુદ્દસ્ટી જહાર કેમ નીકળે ? બર્લિનની દુકાનો બંધ હતી. કેસરે પોતાની તરવાર એને આપી. ઇમ્પીરીઅલ જર્મનીની પિલસુદ્દસ્ટીને એ બેટ હતી ! હમાએ મવારે અન્ડર ડન લીન્ડન અને પેરીઝર પ્લાટૂમ પહોંચતાં જાપાં વેચનારા જૂઓ પાડના હતા—‘કેમરનો ગાદીત્યાગ-ગાદીત્યાગ.’

ખાણુ ઉપર વાતો કરવાના જર્મન અધિકારીઓએ બહુ મયાતન કર્યા. પ્રિન્સ હેટ્ઝફેલ્ટને એ વખત ટેલીફોન પર જવું પડ્યું. વીલ્હેલ્મરદ્વામમાથી અગર હતા કે બર્લિનમાં કાન્તિ શરૂ થઈ ચૂકી હતી. એમને વોરસો જવા માટે ખામ ટ્રેન તૈયાર કરવામા આવી. ખીજે દિવસે સવારે ત્યા પહોંચતાં એને લેવાને હમરો માણુસો આવ્યા હતાં.

પ્રકરણ ૧૧ મું રાષ્ટ્રનો પ્રથમ નાગરિક

પિલ્લમુદ્દરકી બર્લિનથી પાછો આવ્યો ત્યારે દેશનો મોટો ભાગ જેના તરફ એક વખતે શંકાશીલ મનોવૃત્તિથી જોતો હતો એવા ઝઘાલ પક્ષનો નેતા એ નહોતો, પરંતુ યુરોપનાં તથા સામ્રાજ્યોનાં પતન પંક્તીની અરાજકતામાંથી નવી દુનિયામાં પોલૅડનું ભાવિ જેને સ્વાભાવિક રીતે જ સોપવાનું હતું એવો એક રાષ્ટ્રીય અગ્રણી હતો. દેશમાં આંતરવિગ્રહ ક્યારે જાગે એ કહેવું મુશ્કેલ હતું. સરહદના પ્રાંતોમાં માંહોમાંહે લડાઈ શરૂ થઈ હતી. કાઉન્સિલ ઓફ રીજન્સી આ વસ્તુસ્થિતિને પહોંચી વળે એમ નહોતું. એ કાઉન્સિલે બધી કારોબારી સત્તા (૧૪-૧૧-૧૯૧૮) પિલ્લમુદ્દરકીને સોંપી એને (Chief of State) 'રાષ્ટ્રના પ્રથમ નાગરિક'ના પદે નિયુક્ત કર્યો. ૧૭૨૪માં દેશને થોડા માર્ગે દોરવવા કોશિયુરકાને બધી સત્તા આપી હતી તેમ પ્રભુએ એનામાં વિશ્વાસ રાખીને સ્વાધીનતાનો એક માત્ર રક્ષક એને ઠરાવ્યો.

પિલ્લમુદ્દરકીને સત્તા આપવામાં આવી ન હોત તો પોલૅડની સ્વાધીનતા અને પોલૅડનું અસ્તિત્વ હોત કે કેમ એ શંકાલરેલું છે. એ વખતે પોલૅડને નિર્ણીત સરહદ હતી નહિ, રાજ્યસત્તા હતી નહિ. રાજ્યનું નાણાખાતું નહોતું, લશ્કર નહોતું. પૂર્વ યુરોપની યુદ્ધભૂમિ પોલૅડ હતું. આક્રમણ કરનારાં લશ્કરો ઘણી વખત પોલૅડમાંથી પસાર થયા હતાં. ગામડાં અને શહેરો, પૂલો, રેલવે, શાળાઓ, કારખાનાંઓ, જાહેર કામકાજ માટેનાં મકાનો

—અધુ એ નવેમરથી જીજી કચવાનું હતું દેશબંધના બેતરે પડતર જમીન જેવા થઈ ગયા હતા. અનાજ નાંખતું, હમને માણસો નિરાધાર હતા પહેલાના વિમક્ત પોર્નકા લુગાતુલા કાપદા હતા દશનું ચલણ (currency) એક નહોતું અને એની એ કીમત ધની ગણ હતી

ચરખાતના એ દિવસોમા વેપારી મહાજનો, ખેડૂતો અને કારખાનાના માલિકોના મડો પોતાની મુશ્કેલીઓ બધને એની મનાહ લેવા આવતા. એ બધાને શાંતિથી માલગી સનેર આપીને રવાના કરતો એક દિવસ વૉરસોના નગરશેઠ પાસે કામદાર મડોની અસ્થ આવી એમા ચાલીસે માગણીઓ કરી હતી, અને માગણીઓ સ્વીકારવામા ન આવે તો હડતાળ પાડવાની ધમકી હતી પગારમા એમણે સો ટકા જેટલો વધારો માગ્યો હતો નગરશેઠ પિલસુદ્-કીની સલાહ લેવા ગયો અને લશ્કરની મદદમાગી પિલસુદ્-કી લશ્કરની મદદ આપવા કબૂલ થયો નહિ ખાધાખોરાકીના લાવો વધી ગયા હતા અને કામ દારોના પગારમા વધારો થવાની જરૂર હતી એ સાચી વાત, પરંતુ હજી તો દેશ પગખર થયો નહોતો ત્યાં હડતાળની ધમકી આપી બધો વહેવાર અટકાવી દેવો એ કઈ વાજખી કહેવાય નહિ એમ એને લાગ્યું હડતાળીઆઓની સામે શહેરીઓનું સ્વયસેવકાળ જીજી કરવાની એણે મૂચના આપી અને સાથેસાથ એક તપાસસમિતિ નીમી કામદારોને ચોખ્ખ વધારો અપાવ્યો

પોર્નકને વહેંચી લેનારા ત્રણે મોટા રાજ્યોમા ક્રાન્તિ થઈ ચૂકી હતી દેશમા અધાધુધી અવેશતી અટકાવવા મળખૂત હાથે કામ લેવાની જરૂર હતી એ માટે પિલસુદ્-કીએ પહેલા તો લિજીઅનના સૈનિકો અને અમલદારોને બેગા કરી લશ્કર

એકઠું કર્યું. વાતોમાં વખત યુમાવવાનો અવસર નહોતો. દેશને માટે કાયદા ઘડવાના હતા. પ્રજાના આરોગ્યની તપાસ રાખવા જાહેર સુખાકારીનું ખાતું ચક્ર કરવું ઘણું જરૂરનું હતું. જમીનના કાયદામાં સુધારા કરવાના હતા. પરંતુ એ બધું એકીસાથે થવું મુશ્કેલ હતું.

૧૯૧૮ની ૧૭મી નવેમ્બરે પિલસુદ્દરકીએ વિભક્ત પોલિંડના ત્રણે વિભાગના પ્રતિનિધિઓ સાથેનું સમાજવાદી પક્ષની બહુમતીવાળું પ્રધાનમંડળ નીમ્યું, અને એ પ્રધાનમંડળને સૌથી પહેલું સ્વતંત્ર પોલિંડનો કારોબાર ચલાવવા માટે પાર્લામેન્ટની ચૂંટણી કરવાના કાયદા ઘડવાનું કામ સોંપ્યું. નૂતન પોલિંડની પાર્લામેન્ટમાં પ્રતિનિધિઓ મોકલવા માટે સ્ત્રીપુરુષ બંનેને જાતીય ભેદ વિના સરખા હક્ક મળ્યા.

પોલિંડના હિતનું રક્ષણ કરવા ૧૯૧૪-૧૮ના મહાયુદ્ધના છેવટના ભાગમાં રામનડમોવરકી અને પેડેરવરકીએ 'નંશનલ કમિટી' પેરિસમાં સ્થાપી હતી. વરસેક્સના કરારોની પરિપદમાં (જન્યુ. ૧૯૧૯) મિત્ર રાજ્યો આ નંશનલ કમિટીને પોલિંડના પ્રતિનિધિ તરીકે મંજૂર રાખતા હતા. પિલસુદ્દરકીને તેઓ ઓળખતા નહોતા અને વૉરસોમાં રથપાએલી સમાજવાદી સરકારને કબૂલ કરવા તૈયાર નહોતા. નંશનલ કમિટી સ્થાપનાર પક્ષના સભ્યોએ લશ્કરને હાથમાં લઈ પિલસુદ્દરકી પાસેથી સત્તા લઈ લેવાનો નિષ્ફળ પ્રયત્ન કર્યો. આ પછી બે પક્ષ વચ્ચે સમાધાની કરવા પેડેરવરકીને વડો પ્રધાનની મવામાં આવ્યો.

૧૯૧૯ની ૧૦મી ફેબ્રુઆરીએ પાર્લામેન્ટની પહેલી સભા મળી. ૨૦મી ફેબ્રુઆરીએ પિલસુદ્દરકીએ એને 'ગ્રીફ ઓફ સ્ટેટ' તરીકે આપવામાં આવેલી બધી સત્તા પાર્લામેન્ટને પાછી

સોંપી પરંતુ પ્રજાસત્તાકનો નવો પ્રમુખ ચૂંટાય ત્યાં સુધી એ સાચવવાનો એને આગ્રહ કરવામાં આવ્યો. પણ નવું બંધારણ ઘડાઇને પ્રમુખની ચૂંટણી થાય એ પહેલાં રશિયા સાથે વિગ્રહ થયો અને નવા પ્રમુખની ચૂંટણી ૧૯૨૨માં થઈ ત્યાં સુધી બધી સત્તા પિલસુદ્દસ્કીના હાથમાં રહી.

દેખીતી રીતે પિલસુદ્દસ્કીનું જીવનકાર્ય પૂર્ણ થયું હોય એવું લાગતું હતું. આજપણુ એનું સ્વપ્ન સાચું પડ્યું. પોલૅન્ડ સ્વાધીન થયું હતું. પરંતુ ત્રણે સરહદનાં મોટાં રાજ્યો સામે પોલૅન્ડ એકલું ટકી શકે એમ નહોતું. પોલૅન્ડ, લૅટીવિયા, ઇસ્ટોનિયા, લીથુ-આનિયા, મુકેન એ બધા રાજ્યો એક થઈ લેન્કશાસનવાળા સમવાય તંત્રમાં જોડાય એવી એની આકાંક્ષા હતી. રશિયામાંથી નાસી છૂટતો અને બોલ્શેવીકો સાથે લડી રહેલો વિનીત પક્ષ (whites) બોલ્શેવીકોને હરાવી સત્તા ઉપર આવશે એવી શ્રદ્ધા મિત્ર રાજ્યોને હતી, એટલે પિલસુદ્દસ્કીની આ યોજનાને મિત્રરાજ્યોએ વજન આપ્યું નહિ.

પ્રકરણ ૧૨ મું

વારસાનો વિચાર—વિસ્તારને તીરે બોલશેવિકેનો

પરાજય-રીંગાના કરાર

સરહદ પરના સમૃદ્ધ પ્રદેશમાં ભાગ પડાવવા બાબતનાં રાજ્યો તૈયારી કરતાં હતાં, અને કેટલીક જગ્યાએ તે એ રાજ્યોનાં લશ્કર પોલૅંડની સરહદમાં દાખલ થઈ ચૂક્યાં હતાં. પેડેરેવસ્કી અને નૅશનલ કમિટી પેરિસમાં રહી પોલૅંડની સરહદ નક્કી કરે એ કરતાં પોલૅંડના પ્રથમ ભાગલા પડ્યા એ વખતનો બધો પ્રદેશ કબજે કરી લેવાનો પિલ્સુદ્સ્કીએ વિચાર કર્યો, કે જેથી પોતાને અનુકૂળ સરહદ મિત્ર રાજ્યો પાસે નક્કી કરાવી શકાય.

પોલૅંડવાસીઓનુ ક્રાન્સમા જીભું કરેલું લશ્કર આવી પહોંચતાં એપ્રિલ ૧૯૧૯માં પિલ્સુદ્સ્કીએ પૂર્વ તરફ લશ્કર મોકલ્યું. આક્રમણ કરતું એ લશ્કર વચ્ચેના પ્રદેશો જીતી લેતું છેક ખીવ સુધી પહોંચ્યું. એની સામે ૧૯૨૦ના જુન મહિનામાં રશિયન લશ્કરે વ્યવસ્થિત આક્રમણ શરૂ કર્યું. જનરલ રીડઝ સ્મોગ્લીને ખીવ છોડવું પડ્યું અને એ પીછેહઠમાં ભારે ખુવારી થઈ. સ્વાધીનતાના શરૂઆતના વર્ષોમાં આક્રમણકારી રાજનીતિ વિનાશનું કારણ થઈ પડે એવું હતું. લશ્કરનું અને દેશનું સત્ત્વ બ્રષ્ટ થયું હતું. બધે ભયની લાગણીથી મલરાટ વધતો હતો. રશિયન લશ્કરની સરદારી દુખાચેવસ્કીના હાથમાં હતી. પહેલાં એ સેંટપિટર્સબર્ગમાં શાહી લશ્કરમાં અમલદાર હતો. પરંતુ

૧૯૧૭ના માર્ચમા એણે ટ્રોટ્સ્કીને પોતાની મેવા આપી. યુગ-
ભરમા એણે માથે જોડેલી ઝમનો ફેલાવો કરવાના ઉત્સાહમા
આગળ વધનાં લશ્કરને માટે જોરાણીની નિયમિત ગોઠવણ તથા
મંદિરાના વહેવાર તરફ એણે જોઈતું ધ્યાન આપ્યું નહિ.

પોલેન્ડવાસીઓએ ફરી પાછી સ્વાધીનતા બચમાં આવેલી
જોઈ. જુલાઈમાં રાષ્ટ્ર મંરક્ષણ મંત્રિતિ સ્થાપવામાં આવી.
નાણાખાતાનો પ્રધાન મિત્રરાજ્યોની મદદ લેવા ગયો. ઇંગ્લંડ
અને ફ્રાન્સ પોલેન્ડ માટે લડવાના સાધનો આપવા તૈયાર હતા,
પણ એમનો પ્રજામત વિરોધમાં હતો. એ બંને દેશોએ સલાહ
કારો મોકલવા નહીં કર્યું એમા લૉડ 'ડી' એબગ્નેન અને
જનરલ વેગાન્ડ મુખ્ય હતા.

ઇંગ્લંડ, ફ્રાન્સ અને ઇટલીએ શસ્ત્રમામત્રી મોકલી હતી. આ
સલાહકારોએ લશ્કરને technical બાબતોએ મજબૂત કરવામાં
ધણી મદદ કરી, તેમજ અકળાએવા લશ્કરને વ્યવસ્થિત કરવામા
ધ્યાન આપ્યું. રશિયન લશ્કર વૉર્સૉથી થોડે દૂર આવી પહોંચ્યું
હતું. ડુખાચેવસ્કીએ બધું લશ્કર વૉર્સૉના થેરા માટે ભેગું
કરવાને બદલે લશ્કરના ત્રણ વિભાગ પાડ્યા હતા. વૉર્સૉને
ઘનઝીગથી છૂટું પાડવાના ઇરાદાથી થોડું લશ્કર ટોડુન મોકલ્યું,
બીજો ભાગ દક્ષિણમાં લેમ્બુર્ગ તરફ મોકલ્યો, અને ત્રીજા
ભાગને વિસ્થા ઝોળગી દક્ષિણ બાજુએથી વૉર્સૉ પર હમ્લો
કરવા માટે રાખ્યું. એ યોજનામાં વૉર્સૉનો ગેટો ભાગ ખુલ્લો
રહેતો હતો. પોલીશ લશ્કરની ખીવથી વૉર્સૉ સુધીની પીઠેહ
જોતા ડુખાચેવસ્કીને ખાતરી હતી કે વૉર્સૉને પડતા વાર નહિ
લાગે, એટલે સામેના લશ્કરની હાલચાલ તરફ જે તોંદારી
રાખવી જોઈએ એ રાખી નહિ.

વૉરસૌનો બચાવ કરવામાં આક્રમણની પદ્ધતિ જરૂરની હતી, અને એ બાબતમાં ફ્રેન્ચ ઇંગ્લીશ તથા પોલીશ લશ્કરી અમલદારો એકમત હતા. માર્નના યુદ્ધમાં બ્લેફેએ યોગ્જેલી ચાલ-બાજી પ્રમાણે અને માર્શલ ફૉશની યોજના અનુસાર, વિરલાના રક્ષણ હેઠળ આક્રમણ કરવાની જનરલ વેગાન્ડની સૂચના હતી. બધી સરહદ પર લશ્કર વહેંચાઈ ગયું હતું. આ યોજના માટે બ્લેફે લશ્કરી બળ પિલસુદ્સ્કી પાસે હતું નહિ. કોઈપણ ભોગે વૉરસૌ ટકાવી રાખવું જરૂરનું હતું. રાજધાનીનું શહેર વૉરસૌ પડે તો પ્રજા આખી હનાશ થઈ જાય અને પછી તો પોલૅંડનું નામનિશાન પણ રહે નહિ. ચીફ ઑફ સ્ટેટ તરીકે એને રહેવા આપેલા પ્રાચીન રાજમહેલ બેલ્વેડીઅરના પોતાના ઓરડાનાં બારણાં બંધ કરી, નકશો ખોલીને પિલસુદ્સ્કીએ મોડી રાત સુધી યોજનાઓ વિચાર્યાં કરી. કશો ચે રસ્તો દેખાતો નહોતો. પૂર્વઝહોથી મુક્ત નવા દિશાસૂચન માટે એકાગ્ર થવા બધું ચે પડતું મૂકી, પાનાં લઈને પેશન્સ (Patience)ની રમત શરૂ કરી. રમત પૂરી થઈ રહેતાં શંકાના ધુમ્મસમાંથી મોકળું મન થતાં વૉરસૌના પરિત્રાણની અને આક્રમણની યોજના ઘડી કાઢી. રશિયન લશ્કરને અટકાવવા સામે ગએલું લશ્કર પાછું ખેંચી લઈને વચ્ચેનો મોટો પ્રદેશ ખુલ્લો રહેવા દઈ, રશિયનને આગળ વધવા દેવાનું નક્કી કર્યું; જ્યોતી રશિયન લશ્કરને પાછળને ભાગ બચાવ વિનાનો થતો જાય. આખી ચે વ્યૂહરચના શતરંજની ચાલબાજી જેવી હતી. રશિયન સેનાનીને ખબર પડે નહિ એમ થોડા પણ ચૂંટી કાઢેલા લશ્કરને પાછળથી હલ્લો કરી છાપો મારવાની યોજના હતી. આ યોજનાવિષે લૉર્ડ ડી'એબર-નોન ૧૬મી ઑગસ્ટ ૧૯૨૦ની નોંધપોથીમાં લખે છે:

‘પાઝના દલા ઉપર મરો ચે આધાર છે એ આક્રમ-
આજે શરૂ થાય છે ભુગારીનો આ દાન છે લશ્કરી હીનતા
ના આવી આવેના રીવાજથી ભુગારી રીતનો પિત્રમુદ-ખાની
આનખાજનો આ ફટકો રશિયન ચોજના કાચ હાધી વાળી
નામે આ એમને પાઝ હ વાની ફર પાડે !’

આખી ચે વ્યુદ્ધનના ગુપ્ત ગમ્મવામા આવી હતી ૧૩મીએ
શરૂ થએલી આ હીનતાની રશિયન મેન્યને છે ૧૭મીએ
ખમર પડી અણુધારી દિશાનો અને ભારે કુનેદની વાવખાજનો
આ ફટકો રશિયોના નાશનું કાગળ થયું રશિયન લશ્કરની
ભારે ખુવારી થઈ ૫૦૦૦૦ સેનિંગ ૩૬ પંચામા અને મોટા
સરખમ દાથ આ ચે।

કુખાચેવસ્કીએ મોગી જૂન શરી હતી જોરાકી અને મહેલા
ના વડેવાગ તરફ ધ્યાન આપ્યું નહિ એટલું જ નહિ, પણ પોર્વેકના
લશ્કરના ઉત્તર અને દક્ષિણના ભાગો ભાગો વખત ટકી નહિ
શરૂ એની એની મણત્રી પણ જોગી નીવડી મુદ્દવિદ્યાની દૃષ્ટિએ
મુરોપના ઈતિહાસમા મોગ વિસ્તારના પાયાના લશ્કરની વ્યુદ્ધ
રચના અને આનખાજમા આ મુદ્દ ભારે અમત્યનું મણાય છે

૧૮૨૦ની ૨૧મી સપ્ટેમ્બરે પોર્વેક અને રશિયાના પ્રતિ
નિધિએ મુનેક માટે જોગા થયા ૧૭મી ઓક્ટોબરે રીગામા
મુનેકનામા પર સહીએ થઈ અને જે દેગો વચ્ચે મધિના મારે
૧૮૨૧ના મર્ત્યમા થયા

રીગાના તદનામાથી ૧૭૭૨ના ભાગના પહેલા જે પ્રદેશ
પોર્વેકની પાસે હતો તે રશિયનેને મરેગો હતો પિત્રમુદ-ખાની
જન્મભૂમિ-ત્રિય વિનોદુશ્મનેને મળ્યા હતા તદનામુ થયા પછી
એ લેવા માટે આક્રમણ કરવામા પોર્વેકની શુભાનિષ્ઠા તરફ

યુરોપ જરૂર શંકાશીલ થાય. રાષ્ટ્રભાવના નવલંત રાખનાર કવિઓ અને દ્રોશિયુરો જેવા સ્વાધીનતાના પ્રખર સેનાનીઓ લિયુઆનિયાએ આપ્યા છે. એ ભૂમિ તે કેમ જતી દરાય? પિલસુદ્દરકીની જેમ જનરલ એલીગોવસ્કી લિયુઆનિયાનો હતો. જન્મભૂમિ ગાટે એનું દિલ પણ તરસ્યું હતું. પિલસુદ્દરકીએ નક્કી કર્યું કે પોલૅન્ડની સરકારનો કરોય હાથ નહિ હોય એવી રીતે, એલીગોવસ્કીએ પોતાની જવાબદારી ઉપર વિસ્તો લેવાનું હતું. સરકારી દુકમો ફેંકી દઇ, એલીગોવસ્કીએ બળવો કરી વિસ્તો પર ચઢાઈ લઇ જવાની હતી.

વિસ્તોમાં દાખલ થઇ એલીગોવસ્કીએ શહેરીઓને કહેણ મોકલ્યું કે ‘અમે કંઈ તમારી સાથે લડવા માગતા નથી, અમે પણ આ ભૂમિનાં બાળકો છીએ, અમારે ઘેર અમે પાછા ફરીએ છીએ.’ વિસ્તોના સમાચારે યુરોપ આખું ખળભળી ઊઠ્યું. બધાં રાજ્યોના એલચીઓ પોતાની સરકાર તરફથી વિરોધના તારલઈને પિલસુદ્દરકી પાસે આવતાહતા. પિલસુદ્દરકી શાંત હતો; બધાની સાથે વિનયથી વાતો કરતો હતો: ‘અરે પેલો એલીગોવસ્કી, ચીફ ઑફ સ્ટેટ અને પાર્લામેન્ટનું એ સાંભળતો નથી. કેવો ખરાબ માણસ! યુરોપની સુલેહશાંતિમાં તે આવો વિક્ષેપ! બધું એ શાંત થઇ જશે. એલીગોવસ્કીને ખરતરફ કરવો પડશે.’

એલચીઓએ પોતાની સરકારને ખુલાસા મોકલી આપ્યા: ‘ચીફ ઑફ સ્ટેટ જણાવે છે કે થોડા દિવસમાં વિસ્તો પ્રકરણનું શાંતિથી સમાધાન થશે.’ થોડા દિવસ પછી યુરોપનાં રાજ્યો આખું વિસ્તો પ્રકરણ ભૂલી ગયાં!

પ્રકરણ ૧૩ મું

પોલીસનું ઘડતર-અંતિમ વર્ણન-મૃત્યુ

પિલસુદરકીએ માનુષ્યમિત્રે આધીનતા મેળવી આપી એની મગ્દદો નક્કી કરી આપી હતી દેશમાં પુનરુત્થાનનું કામ આપી હતું વર્ણોની પરાધીનતામાં રહેના પોલીસ વારીઓમાં પક્ષાપક્ષી વધી પડી હતી પિલસુદરકીની વધતી જતી પ્રતિષ્ઠા શ્રીમતો અને અમારો પાસે નહોતી વર્ણો પહેનાના સમાજવાદી પિલસુદરકીને એ લોભ જૂની શકતા નહોતા આ વર્ણના પ્રતિનિધિઓ નેશનન ડેમોક્રેટ અને કિસિયન ડેમોક્રેટને નામે ઓળખાતા હતા અને પાર્લામેન્ટમાં એમનું જોર વધારે હતું જમીનદાર, કારખાનાના માનિષ અને ધર્મી નાર્યોનું હિત ધરાવનારા આ મહામહો પિલસુદરકીની યોજનાઓનો વિરોધ કરતા જમીનના માલિકીદાર આખરમાં જમીનદારોને ભોગે ખેડૂતોને અનુકૂળ સુધારા એવો દાખલ કર્યો હતો અમલિયુતાથી ભરેલા એ વર્ણો સામે મેળવાએના મધ્યમ વર્ણનો એ પ્રતિનિધિ હતો ચાહદીઓને કનવાનું એ પસંદ કરતો નહિ વળી બીજા દેશોની જેમ કારખાનામાં મામ કરતા મજૂર વર્ણને રાહત મળે એવા કાયદા કરાવી અમલગીઓના હમનું રક્ષણ એવો મ્યુ હતું પાર્લામેન્ટના વધતા જતા વિરોધને દાખી દેવા એના મિત્રો સરખાત્તાર થવાનું એને કહેતા એ જોરે દુખ થતું હતું કે બીજાનું લાફેનું ચુલ્લામાં જલન મૂકે મોટે સદી લેતી પ્રજા પોતાનું રાજ્ય એમનીપીથી કરે તો કેવું

સાફ. રૂઢીચુસ્ત પક્ષ એમજ માનતો હતો કે પિલસુદ્દરકીને બંધી સત્તા જોઈતી હતી, એટલે ૧૯૨૧માં નવું બંધારણ થતી વખતે એવા કાયદા પસાર કર્યા કે રાષ્ટ્રનો પ્રમુખ ધારાસભાના રમકડા જેવો થઈ રહે. લોકશાસનનો પહેલો નાગરિક-રાષ્ટ્રનો પ્રમુખ ધારાસભા બોલાવી શકે, પરંતુ બેગી થાય નહિ એવી બહુમતી વિના ધારાસભા બરખાસ્ત કરી શકે નહિ; નવો પ્રસ્તાવ એ રજૂ કરી શકે નહિ અને જરૂર પડે દેશ માટે કુલમુખત્યારી (Veto) પણ વાપરી શકે નહિ.

આવી પરિસ્થિતિમાં અને ઝેરીલા વાતાવરણમાં સત્તા વગરના પ્રમુખપદ માટે જિજ્ઞાસા રહેવાની એણે ના કહી. ઉસ્કે રાએલા વાતાવરણમાં નવા પ્રમુખની ચૂંટણી થઈ. ધારાસભામાં નેશનલ ડેમોક્રેટ પક્ષની બહુમતી નહોતી, પરંતુ બીજા પક્ષ કરતાં એમણે વધારે બેઠકો મેળવી હતી. આ ચૂંટણી પછી રાષ્ટ્રના પ્રથમ નાગરિક તરીકે સરમુખત્યારીની એને મળેલી સત્તા એણે પ્રમુખને સોંપી દીધી, ફક્ત લશ્કરના વડાનો જ અધિકાર એની પાસે રહ્યો.

યુકેનિયન, યાહૂદી અને લઘુમતીવાળા બીજા નાના પક્ષો (National minorities)ની મદદથી પિલસુદ્દરકીના મિત્ર શાશિચલ નારુગોવિચને પ્રમુખ ચૂંટવામાં આગ્યો. નેશનલ ડેમોક્રેટ પક્ષના ઊપાં પ્રમુખ વિરદ્ધ ઝેરી પ્રચાર કરતાં હતાં. પાર્ટીમેન્ટમાં જતા પ્રમુખની ગાડી ઉપર બરફના દડા ફેંકવામાં આગ્યા અને એની ગાડી અટકાવવાના પ્રયત્નો થયા; તેમ જ વ્યવસ્થા ભંગવવા લશ્કરને આજીવાની જરૂર પડી. આંદોલીઆ પછી ચિત્રકળાનું પ્રદર્શન ખુદ્દું મૂકતી વખતે ઊપાંઓનાં લખાણથી ઉસ્કેરાઈને એક લેખકે નારુગોવિચનું

ખૂન કર્યું દેશ જે વખતે આંતરવિગ્રહના ઊંડા ખાડામાં પડે એવું હતું એ વખતે આ કરણબનાવેલો કોની આખો ઉગાડી નાખી.

બધારણના નિયમ મુજબ સીયુમ (પાર્લામેન્ટ) ના સ્પીકર રાડાજને કામચલાઉ પ્રમુખ બહેર કરવામાં આવ્યો. નવા પ્રધાનમંડળની રચનાનું કામ એણે જનરલ મિડગર્ડની મોચી નવી મરકારને વ્યવસ્થા બળવવામાં પિલસુદ્દસ્કીએ મદદ કરી.

એ પછી જે નવી ચૂંટણી થઇ એમાં વોઇમેન'સ્ટીને પ્રમુખ નીમવામાં આવ્યો. સમાજવાદના પ્રચારના દિવસોમાં એણે અને પિલસુદ્દસ્કીએ સાથે કામ કર્યું હતું પરંતુ બધા પક્ષોને અનુકૂળ થવા જતા રાજકારણમાં એની નવગાંધ દેખાઇ આવતી સરખાતના વર્ગોમાં પોલૅંડની નાણાવિપયક મિથિ નબળી હતી, અને એમાં મિડગર્ડની મજાગને ગણનામાં આવતું પડ્યું. વોઇમેન'સ્ટીએ બેઠોતોના પ્રતિનિધિ તરીકે ઓળખાતા વિટામને નવું પ્રધાનમંડળ રચવાનું કામ મોચી ઉદ્દિયુક્ત નેશનન ડેમોક્રેટ પક્ષને વિગમ અનુકૂળ હતો, એટલે એના પ્રધાનમંડળમાં બંધી સત્તા એ પક્ષના હાથમાં આવી એ જ પક્ષની ઉસ્કેરણીથી નારુટોવિચનું ખૂન થયું હતું, એટલે પિલસુદ્દસ્કીએ રાજકારણમાંથી નિવૃત્તિ (૨૯ મે ૧૯૨૩) લીધી વોરમોની નજીક આવેલા સુલેજોવેક (Sulejowek) નામે ગામડામાં નિશ્ચિનના મિપાલીઓએ બેઠા આવેલા નાના મધાનમાં જઈને એ ત્રણે ૧૯૨૩ની ૩ જુલાઈએ એને વિદાય આપવા માટે મોકલેલા મેગાલકામાં પોલૅંડના બહેરજન વિશે પોતાનો અભિપ્રાય એણે જણાવ્યો છે.

‘માનવજીવનનાં નારક અને કણકણમાંથી સરખાતવાર કેવી રીતે સત્તાધારી થાય છે એ વિશે મેં વિચાર્યો છે

ਨਿਰੰਜਨ ਪਿਤਾਮਹ

ਮੋਖਿਨੀ ਗੁਰਮਤਿ ਹੀਰੋ ਮਾਧਨੀ ਪਾਠ ੧੨੫

એ માટે બે માર્ગો છે. એક માર્ગ લોહી રેડવાનો અને પોતાની સત્તા બળબળરીથી પ્રબળનો પર લાદવાનો. પ્રબળોના ઇતિહાસમાં આનાં ઘણાં દર્શાંતો છે. બીજા માર્ગમાં મુશ્કેલીને વખતે એક જ વ્યક્તિની સુકાની તરીકે જરૂર હોય; અને લોકો બચીત થયા હોય એવે વખતે પોતાનું બાવિ જેને સોંપવાનું હોય છે એવી વ્યક્તિને પ્રબળનો પોતાના સ્વતંત્ર અભિપ્રાયથી ચૂંટી કાઢે છે. અહીંઆ તો પહેલો અથવા બીજો એક માર્ગ લેવામાં આવ્યો નથી. એ માટે બળબળરી કરવામાં નહોતી આવી કે એ માટે કોઈની વરણી એ થઈ નહોતી. આ સરમુખત્યારી તો અસામાન્ય સંજોગોમાં પ્રબળવનના નૈતિક બળોનો પરિપાક છે.

વિભક્ત પોલૅંડના સામાજિક જીવનમાં ઘણું પરિવર્તન થયું હતું. એની રાષ્ટ્રીય અસ્થિતા વર્ગોથી વહેંચાઈ ગયેલી હતી. પડોશમાં જ આવેલા એકારલોવાકીઆનું લોકશાસન સફળ થવામાં આવું વિધન નહોતું. મહાવિપ્રલંબ પછીનું યુરોપ દેવાદાર થઈ ગયું હતું. તેમાં એ પોલૅંડ જેવા નવા સર્જાએલાં રાષ્ટ્રને પગલર કરવા માટે દેશના બધા વર્ગોમાં સ્વાર્થત્યાગની અને આપબોગની ધણી જરૂર હતી. સોથી વધારે વર્ગોમુધી પરાધીન રહેલી પ્રજાનું સ્વાધીનતાનું સ્વપ્ન ખરૂં પડતાં જનતાનો મોટો ભાગ મુશ્કેલીઓ જોઈ શકતો નહોતો. નવા રાષ્ટ્રના ઘડતરમાં કેટલીક જગાએ જૂનવાણી વિચારમરણીનો નાશ કરવાનો હોય છે અને એવા વિરોધો સામે પિત્રમુદ્દરની સખત પગલાં લેવાં પડ્યાં હતાં.

૧૯૨૩ ના જુલાઈથી ૧૯૨૬ ના મે સુધી પિત્રમુદ્દરની સીધી રીતે રાજકારણમાં ભાગ લેતો નહોતો; પણ દરેક પ્રકરણ ઉપર એના વિચારો જાણવા દેશનો મોટો ભાગ આતુર

રહેતો. ગાજકાગ્ગી પુગ્ગો અને લશ્કરી અમલદારો એની ગયાલ લેવા એના ગામડાના ઘરમાં હમેશાં આવતા.

૧૯૨૩મા પિલસુદ્દત્તીએ પ્રધાનમંડળમાંથી અને વિગ્રહ સમિતિના પ્રમુખપદ (President of the superior war council) નું રાજીનામું આપ્યું.

એ વખતે વિટોસની સરકારે પિલસુદ્દત્તીનો ઉગ્ર વિરોધ થમાવી લેવાને રાજીના પ્રથમ નાગરિક અને મેનાની તરીકે એણે કશી મેવાની કદર કરતો હસવ પમાર કરી એને આ-હ્વાન પેન્શન (વાર્ષિક પૈ. ૬૦૦૦) બાધી આપ્યું હતું. પરંતુ પ્રધાનમંડળના ફેટલાક સભ્યો કારોબારમાં અગત નફાખોરી જોતા હતા તે તરફ એને બારે તિરકાર હતો, એટલે એને મળતી પેન્શનની રકમ ત્રિજીઅનના સૈનિકોની વિધવા સ્ત્રીઓ અને અનાથ બાળકોને અને વિત્તોની વિદ્યાપીઠને એ આપી દેતો હોવા માટે તથા પુનઃકો લખીને એ પોતાનું ગુજરાન ચલાવતો. એ વખતે એણે રશિયા સાથેના વિગ્રહનાં સ્મરણો '૧૯૨૦નું વર્ષ' (Rok 1920-Year 1920) લખ્યા.

આ ત્રણ વર્ષના ગાળામાં એક પછી એક ઘણાં પ્રધાન-મંડળો આવ્યાં. રાજકારણમાં ગિચરતાની જરૂર હતી એ વખતે વિરોધ સિવાય કશું દેખાતું નહોતું. ૧૯૨૪-૨૬ના શીઆળા-માં પોલૅન્ડના ચલણની (Zloty) કીમત ઘટવા માંડી અને ૧૯૨૬ના મે મુધીમાં તે ચલણની કીમત અન્ધી યંધ મળી. આ તરરાષ્ટ્રીય નાણા પ્રકરણમાં પોલૅન્ડની આટ રહી નહિ અને રાષ્ટ્રનું અસ્તિત્વ સુદ્ધા ભયમાં આવી પડ્યું તો જે લોકો એક થતા નહોતા. ૧૯૨૬ના મે મહિનામાં વિટોસની સરકાર સત્તા પર હતી. લશ્કરના અધિકારીઓમાં પણ વિટોસની મરકાર

ફેરફાર કરવા માગતી હતી. આ ફેરફારો લશ્કરની એકતા જાળવવામાં વિઘ્ન રૂપ હતાં એમ પિલસુદ્દસ્તીને લાગ્યું. એ સરકાર વિશેના એનાં લખાણોમાંથી અગ્નિ વરસતો. ૧૯૨૬ના મે મહિનામાં એક છાપામાં એણે લખ્યું હતું:

‘રાષ્ટ્રને વિનાશ તરફ લઈ જતા અનિષ્ટ સામે, નિરંકુશ કારોબાર ચલાવતા પક્ષ સામે, જેમણે અંગત નફાખોરી આગળ આણી છે એમની સામે નવેસરથી લડવાનું છે.’

પ્રધાનમંડળ ઉપર આ સીધો આક્ષેપ હતો. આ લેખ પ્રસિદ્ધ થયો તે પત્રની નકલો જામ થઈ અને પિલસુદ્દસ્તી સામે કામ ચલાવવામાં આવશે એવી વાતો થવા લાગી. નવી સરકાર સામે લોકોનો વિરોધ વધવા માંડ્યો હતો. એક સવારે વૉરસૌની દીવાલો પર ‘અમને પિલસુદ્દસ્તીમાં વિશ્વાસ છે’ એવાં જાહેરનામાં ચોડાયાં હતાં. રસ્તામાં લોકોનાં ટોળાં પિલસુદ્દસ્તીની લિજઅનોના ગીતો ગાતાં ફરતાં હતાં. શહેર આખું ઉત્તંજિત થયું હતું. ૧૧મી મેની રાત્રિ પિલસુદ્દસ્તીની સામે દેખાવો કરવા વિરોધ પક્ષના થોડા માથુસોએ સુસેયોવેક જઈ એના રહેઠાણ પર ગોળીબાર કર્યોની અફવા શહેરમાં ફેલાઈ રહી હતી. લશ્કરના અમલદારોને આની ખબર પડી હતી. લશ્કર પિલસુદ્દસ્તીની સાથે હતું. વૉરસૌ નજીકના રેમ્પરટોવની છાવણીમાંથી લશ્કરની ટુકડીઓ એની પાસે આવી ગઈ. બીજો દિવસે—૧૨મી મેએ (૧૯૨૬) પાયદળ ટુકડીઓને લઈને પિલસુદ્દસ્તી વૉરસૌ તરફ ગયો—સ્થાપિત સરકારનો આ દેખીતો વિરોધ હતો. પ્રધાનમંડળની બેઠક કસો પણ નિર્ણય કર્યો વિના જડી ગઈ, પરંતુ વિટોસને તો લડી લેવું હતું. વકાદાર લશ્કરને બેગા થવાનો દુક્રમ અપાયો અને વૉરસૌના રક્ષણ માટે મશીન-

ગતો અને લશ્કર ગોઠવવામાં આવ્યું. પ્રમુખ વોઇશોલોક્ષીની ઇચ્છા સમાધાન કરવાની હતી. એણે પિલસુદ્દક્ષીને કહેણુ મોકલ્યું અને વિન્યા ઉપરના પોનિપાટોવઝી પૃથ ઉપર બે જૂના મિત્રો મળ્યા. એહને એકબીજા પ્રત્યે માન હતું વિન-યથી એણે પિલસુદ્દક્ષીને કહ્યું- ‘પાન^૧ માર્શલ, હથીબારો છાડી દો, પ્રજાસત્તાક પોતાનું રક્ષણ કરી લેજો; બજવાબોરોને નગતુ નહિ આપે.’

હવે પાછા ફરવું એટલે વિટોમની મરકારનો વિજય. પિલ-સુદ્દક્ષીએ વિટોસની સરકારનું રાજનામું માન્યું. સમાધાન થયું નહિ, બે દિવસ વૉરસૌમાં પિલસુદ્દક્ષી અને સરકાર વચ્ચે લડાઇ ચાલી પિલસુદ્દક્ષીની ઓથ યમ. વિટોમની મરકાર તથા પ્રમુખ વોઇશોલોક્ષીએ રાજનામું આપ્યું.

પ્રજાનો દેટલોક જાગ અને વિદેશની મરકારો એમ માનતી હતી કે પિલસુદ્દક્ષી મરમુખત્યાર થશે. પિલસુદ્દક્ષીએ આ ખગલુ પોર્વેક માટે લીધું હતું, પોતાને માટે નહિ. એટલે આ ગેરકાયદેસરનું યુદ્ધ પૂરું થતા પોતે લીધેલા ખગલા માટે પ્રજાની બહાલી એને મેળવતી હતી.

૧૪મી એ ૧૯૨૬ને દિવસે રાજાને કામ ચલાઉ પ્રમુખપદ લીધું અને નવી સરકારે જાહેરનામું પ્રમિદ્ધ કરી નેશનલ ઍસેમ્બલી (પાર્લામેન્ટ અને સેનેટ) તરફથી નવા પ્રમુખની ચૂંટણી થાય ત્યાં સુધી સત્તા હાથમાં લીધી. છેલ્લા ચોથા દિવસનો આતર-વિમ્મદ દેશની નૈતિક આવનતિ અને સામાજિક જીવનમાં મરણ-તાથી વહેવાર સમજવાની ખામીને લીધે હતો એ ઉપર જાર

^૧ પાન=અંગ્રેજી ‘મિસ્ટર’ અને ‘સર’નો સુમેળ થોજતો એ રાજા છે.

મુકી દરેક પક્ષને ઐક્ય માટે આગ્રહ કરવામાં આવ્યો. ૩૧મી મેએ નવી ચૂંટણીમાં પિલસુદ્સ્કીની પ્રમુખપદ માટે બહુમતીથી વરણી થઈ; પરંતુ એણે પ્રમુખપદ લીધું નહિ અને એના મિત્ર મોશ્ચિકીને (Mosicki) પ્રમુખસ્થાન આપવા સૂચનું. આ પુરમે વિજ્ઞાનના ક્ષેત્રમાં આંતરરાષ્ટ્રીય નામના મેળવી છે અને પ્રમુખ તરીકે પહેલાં સાત વર્ષપૂરાં થયાં પછી એ (૧૯૩૩) એ જગાએ એની જ વરણી થઈ છે.

૧૯૨૬માં પાર્લામેન્ટની ચૂંટણી થયા પછી નવી સરકાર સ્થાપતી વખતે બહુમતીવાળું એકપક્ષી પ્રધાનમંડળ રાખવા કરતાં બધા પક્ષના પ્રતિનિધિત્વવાળી રાષ્ટ્રીય સરકાર સ્થાપવામાં આવી. નવા પ્રધાનમંડળમાં પિલસુદ્સ્કીને મુદ્દમંત્રી નીમવામાં આવ્યો. જે વખત વડા પ્રધાન તરીકે પણ એણે કામ કરેલું. કારોબારનાં બધાં ક્ષેત્રોમાં એને પૂછ્યા વિના કશું થતું નહિ.

૧૯૨૬ની પહેલી ચૂંટણી પછી પાર્લામેન્ટ સમક્ષનું એનું ભાષણ સભ્યોને સરમાવનાર હતું. લાંચરૂસ્વત અને સ્વાર્થ સાધીને પરદેશના વેપારીઓને પહેલાંની સરકારે જે છૂટછાટ આપેલી તેની તેમને શિક્ષા થવી જોઈએ એવો એણે આગ્રહ કર્યો. ૧૯૩૦ માં એની સત્તા લઈ લેવાનો એક નિર્ણય અને નિષ્ફળ પ્રયત્ન થયો હતો. જાહેર જીવનના દોષો એ માખી સકતો નહિ અને પાર્લામેન્ટ સામે ઘણી વખત ઉગ્ર પ્રહારો કરતો. એક જાપાએ એને એક દૃઢાચિત્રમાં પ્રહારો માટે શબ્દકોપમાથી નવા શબ્દ શોધતો ચીતર્યો હતો. એ કહેતો હતો કે:

‘‘ પોલૅંડના ચારિત્ર્યમાં પડેલા જીડા જખમ, ઉપરની પાતળી ; ચામડીથી રૂઝાય અને અંદર ઝેર રહી જાય એની જરૂર નથી. મારે એ પાતળી ચામડી ઉખેડી નાખવી છે. કડવા શબ્દોથી

પોલેડના માનસને હવાથી નાખતું છે, જેથી પોલેડના મન, હૃદય, અને આત્મા ઉપર એને વહેંચી લેનારા ત્રણે રાજ્યોએ પાડેલા જખમ ઉપરથી જ રાજ્ય નહિ.

ગુનામ મનોવૃત્તિ નાખૂંદ કરવા આત્રાકડવા રાજ્યોની જરૂર હતી.

૧૯૨૭માં હુંડીઆમણુ દકાવી રાખવા તથા દેશની ઔદ્યોગિક ખીણવણી માટે આંતરરાષ્ટ્રીય નાણાંબજારમાંથી પોલેડ માટી લોન મેળવી શક્યું. ૧૯૨૩માં બાર્લિટકને કંડિ ગર્મિનીયા નામે પોતાનું સ્વતંત્ર બાઈ પોલેડે બાંધતું શરૂ કર્યું, જે હમણાં ડાન્ઝીગ સાથે દરીદ્રાઈ કરી રહ્યું છે. એકૂત પગલર થઇ રાષ્ટ્રનું એક જીવનધારક અંગ થઇ રહે એ માટે જમીનની નવેસરથી વહેંચણી કરવામાં આવી છે. એક માસિકની જમીનનું એાછામાં એાછુ પ્રમાણુ નક્કી કરેલું છે. તે જમીન જુદાજુદા ગામેમાં વહેંચાઇને ઉત્પાદનશક્તિ નબળી નહિ થાય એવા પણ કાયદા કરેલા છે. કેળવણીના તંત્રની નવેસરથી રચના કરવામાં આવી છે. ત્યાંની વિદ્યાપીઠોમાં ભારતની સંસ્કૃતિનો અભ્યાસ અગત્યનું સ્થાન લે છે. એમાં યે કેકાવ વિદ્યાપીઠનો ફાળો મહત્ત્વનો છે.

૧૯૨૬ પછી પોલેડના રાજપ્રકરણમાં બંધારણનો પ્રશ્ન ધણો અગત્યનો છે. વૃત્તન રાષ્ટ્રને પગલર થવા માટે અંત વિનાની ચર્ચાઓ કર્યા કરતી ધારાસભા વિમરૂપ હતી એવું માનનારો એક વર્ગ હતો. એની સત્તા પર અંકુશ મૂકવાના પ્રયત્નો થતા હતા, જ્યારે બીજી તરફથી ધારાસભા પોતાના હક્કો સહેલાઈથી આપી દેવા તૈયાર નહોતી. ૧૯૩૫માં નવા બંધારણને છેવટનું રૂપ મળ્યું ત્યાં સુધી એ પ્રશ્ન રાજકારણનો અગત્યનો વિષય હતો. નવા બંધારણમા અમેરિકાના બંધારણની જેમ ભાડ-સાસનના પ્રમુખની સત્તા વિશાળ કરવામાં આવી છે.

સેન્ટ સુવાદે બ્રિટિશ ગર્લ્સ બુલ્ડોઝરમાં અને ચાલતા જતા
માર્શલ પિલગ્રુફટ્રી

૧૯૩૦ પછી પિલસુદ્દસ્કીના જીવનમાં અગત્યના બનાવો નથી. જર્મની અને રશિયા વચ્ચે રહેલું પોલૅંડ યુરોપના રાજ-
નારણમાં નવી અગત્ય મેળવતું હતું. યુરોપમાં સત્તાની સમંતુલાં
રાખવામાં પોલૅંડ પોતાનું ઐતિહાસિક સ્થાન પાછું મેળવતું હતું.
ફ્રાંસની સાથે સંધિના કરારો માટે પિલસુદ્દસ્કી જાતે (૧૯૨૧)
પેરિસ ગયો હતો. રશિયા તથા જર્મની સાથે દસ વર્ષ સુધી
આક્રમણ નહિ કરવાની સંધિ (Non-aggration Pact)
કરવામાં પિલસુદ્દસ્કીએ દીર્ઘદષ્ટિ વાપરી હતી. પરચક અને
મહાયુદ્ધના ધરતીકંપ પછી દેશને શાંતિની જરૂર હતી.

એક સૈનિકના રાજકારણનું સુંદર દષ્ટાંત પિલસુદ્દસ્કીના રાજ-
કારણમાં જણાય છે. પોલૅંડ અને લિથુઆનિયાનો પાંચસો વર્ષોનો
ઇતિહાસ જુદો નહોતો અને બંને દેશો વચ્ચે સંસ્કાર સામ્ય પણ
ધણું છે. મહાયુદ્ધ પછી છૂટા પડેલા લિથુઆનિયાનો પોલૅંડ સાથેનો
સંબંધ નિખાલસ દિલનો નહોતો. જે દેશોનો સંબંધ ચાલુ થાય
એવું દેખાતું નહોતું. ૧૯૨૭ના ડિસેમ્બરમાં લીગ ઓફ નેશન્સ-
ની કાઉન્સિલની બેઠકમાં એ પ્રશ્નની ચર્ચા ચવાની હતી.
પિલસુદ્દસ્કી જાનિવા ગયો હતો. લીગ કાઉન્સિલના પ્રમુખને
એણે કહેલું કે, 'પરિસ્થિતિનો તોડ લીગની કમિટી તુરત લાવી
શકે એમ હું માનતો નથી.'

પરિપદની બેઠક વખતે લિથુઆનિયાનો વિદેશમંત્રી વાલ્ડે-
મારાસ કશી છૂટછાટ મૂકતો નહોતો. એની પાસે જ્યાં પિલ-
સુદ્દસ્કીએ સીધો જ પ્રશ્ન પૂછ્યો:

‘શાંતિથી નિર્ણય કરવો છે કે યુદ્ધથી?’

લિથુઆનિયાનો વિદેશમંત્રી જવાબ આપતાં ગભરાયો.

‘પડી જ લેવું દોષ તો એનું નિરાકરણ હું કરીશ; શાંતિથી સમાધાન કરવું દોષ નો આરો વિદેશનંત્રી નક્કી કરી લેશે.’ વાસ્તેભારામે શાંતિથી નિરાકરણ કરવાનો જવાબ આપ્યો એટલે એ પોતાની બેઠક પર ગયો.

૧૯૨૬ પછી પિલસુદ્રકોને ઘડપાત્ર આવ્યું દોષ એમ લાગતું હતું. માધ્યમીશિયાનો દેશવટો અને સમાજવાદના પ્રચારના વર્ગોમાં એણે શારીરિક શ્રમ ખૂબ વેઠેલો. મદાયુદના વર્ગોમાં કે એ પછી એને આરામ લેવાનો વખત મળ્યો નહોતો. ૧૯૩૦માં હવાફેર માટે એ મેડેરા (ફ્રાન્સિયામાં) અને પછી હાજીપુર ગયો હતો. એના વિના પોસ્ટલ ચકાવી સેનાં શીખે એવી પરિસ્થિતિ ડબી કરવાની હતી. પાર્લામેન્ટ અને મેનેજનાં કે યુદ્ધમંત્રી તરીકેનાં કામો પોતાના હાથમાંથી એ ઓછા કરતો હતો. ૧૯૩૪માં સ્વદેશ ખાતાના પ્રધાનની જગા ખાલી પડ્યાં એની સલાહ લેવા આવેલા પ્રધાન મંડળના સભ્યોને એણે કહેલું:

‘મારે જ શા માટે બધા નિર્ણયો કરી આપવા પડે? હજી એ તમે રાજ કરી શકો એમ નથી?’

એ પછી પ્રધાનોએ કેટલાંક નાંમોની યાદી મૂકી, એ તરફ નજર કરી કચરાની ટોપલીમાં એ ફેંકી દીધી. ટેલીફોન જોડીને વિદ્યાપીઠના એક અધ્યાપકને કહી દીધું કે તમારે સ્વદેશ ખાતાના પ્રધાન થવાનું છે!

૧૯૩૫ના ફેબ્રુઆરીમાં એની નાની બહેનના મૃત્યુની અંતિમ ક્રિયા વખતે એ વિલ્નો ગયો. સારથી એની તબિયત વધારે બગડી હતી. વરએક દિવસથી પિત્તાશયના કેન્સરથી એ પીડાતો હતો. લોહો નિરાશ ન થાય એ માટે પોતાની માંદગીના ખબર છાપાંઓમાં એ આવવા દેતો નહિ. ૧૧મી મેએ (૧૯૩૫) એની

તળીઅત વધારે લયડી. ૧૨મી મેને રવિવારે રાત્રે એનું અવસાન થયું.

ખીજે દિવસે શહેરની દિવાલો પર પ્રજાસત્તાકના પ્રમુખની સહી સાથે જાહેરનામાં ચોટાડ્યાં હતાં; એમાં રાષ્ટ્રના સંમાનિત અગ્રણીને અંજલિ આપેલી હતી:

લોકશાસનના નાગરિકોને:

માર્ચેલ પિલસુદ્દરકીનું અવસાન થયું છે. . . આપણા આખા ઇતિહાસનો આ સર્વથેષ્ટ પુરુષ ભૂતકાળની ગૌરવ ગાથાના ઉદાહરણમાંથી પ્રેરણા મેળવતો હતો. અને યુગદ્રષ્ટાની નજરે એણે પોલંડે ભવિષ્યમાં લેવાનો માર્ગ જોયો હતો. રાષ્ટ્રની મહત્તા અને ગૌરવને માન આપતાં શીખવતો વારસો એણે પ્રજાને આપ્યો છે.

એના આત્મા તરફ અને જીગી આવતી પ્રજા તરફની આપણી ફરજ આ દુઃખ અને શોકથી આપણામાં જડી જતરે.

વૉરસો અને આખું પોલંડ શોકમાં ડૂબ્યું હતું. ત્રણ દિવસ સુધી એના શખને બેઠેલીઅર પેલેસના યોગાનમાં રાખવામાં આવ્યું. છેવટની અંજલિ આપવા દૂરદૂરથી પ્રજાજનો આવતા હતા. મૃતદેહને માર્શલનો પોશાક પહેરાવ્યો હતો. એના ઉપર ૧૮૩૧-૧૮૬૩ અને લિજીઅનોના વાવટા ફરકતા હતા. પોલંડના સફેદ ગરુડવાળા રાષ્ટ્રધ્વજમાં કૉશીન વીંટાળેલું હતું, એની ઉપર માર્શલનો દંડ અને તલવાર ચૂક્યાં હતાં. રાજકારણીઓ, પરદેશની સરકારના પ્રતિનિધિઓ અને લાખો માણસો સમક્ષ નૂતન પોલંડનો પહેલો માર્ચલ લશ્કરની-એના પ્રિય સૈનિકોની-છેલ્લી વિદાય લેતો હતો. એક પછી એક ટુકડીઓ તોપો ઉપર ગોઠવેલા મૃતદેહ આગળથી જતી હતી. એને વિદાય આપવા સૈનિકોએ ત્રણ વખત રાષ્ટ્રધ્વજ નીચે નમાવ્યા. બચ્ચાલો લઇને સૈનિકો આગળ આવ્યા. બચ્ચાલ જિયા કરી કરો થે અવાજ કર્યા

વિના ગંબીર, નીરવ શાંતિમાં એ પસાર થયા. કમાન્ડરે ઘોડો જગ્યા આગળ આપ્યો: ‘પાન માર્ગદર્શન-લઘુકરની વિદાય પૂરી થઈ છે’

પિલસુદ્દરડીના મૃત દેહને પોલેડના અંત્રિકારિક ઇનિદામની પ્રાચીન રાજધાની કેક્રાવમાં લઈ જવામાં આવ્યો. દુનરો માળ-એની મેદની વચ્ચે ઇનિદામ પ્રગિદ્ધ વાવેલના કિલ્લામાં પોલેડના રાજવીઓ અને દેશની સ્વાધીનતાનું રક્ષણ કરનારા વીર પૂર્વજોની સાથે પિલસુદ્દરડીને દાટવામાં આવ્યો.

પિલસુદ્દરડીની હેવટની ઇચ્છા હતી કે રાજ્યની અસ્થિતા માટે એનું શરીર ભક્તે વાવેલના કિલ્લામાં દાટવામાં આવે, પરંતુ એનું હૃદય એની માતાના પગ આગળ વિસ્ત્રોમાં દાટવું. વિસ્ત્રોના રોમ્બ કચ્છરતાનમાં એક તકની મૂકેલી છે:

માતા અને એના પુત્રનું હૃદય

૧૨મી મે ૧૯૩૬ના દિવસે એ ક્રિયા વખતે પ્રેસિડન્ટ મોશ્વિટ્સકીએ પોતાના પ્રવચનમાં પિલસુદ્દરડીએ એની માતાને આપેલી અંજલિના સબ્બો યાદ કર્યા છે:

‘જ્યારે હું કસોય નિર્ભય કરી શકતો નથી, જ્યારે બધા મારી શાને હોય છે અને એકએક પરિસ્થિતિ મારી યોજના-એની વિરુદ્ધ હોય છે તે વખતે હું અંતરને પૃથુ છું કે આવે પ્રસંગે મારી માતાએ કયો માર્ગ લીધો હોવ. એની ઇચ્છાને અનુસરતો હોઉં એવી રીતે હું આગળ વધુ છું અને પછી ખીલ કરાવ તરફ જોતો નથી.’

કાલાન્તેયે માનૃપદની ચરણરજ ધવાની પિલસુદ્દરડીની આકાંક્ષામાં પરાધીનતાના વર્ષોમાં દેશની અસ્થિતા ટકાવી રાખનારા માનૃત્વને સુભગ અંજલિ છે.

પ્રકરણ ૧૪ મું

તુલના

The dead will always be more living than the living beings.
—August Comte.

ભા વિ તોળાઇ રહ્યું હોય એવે વખતે માર્ગ નક્કી કરી આપે એવું નેતૃત્વ મળી જાય તે પ્રજા ખરેખર સુખી છે. જોસેફ પિલસુદ્ધમાં આવેા મુંદર યોગ પોર્લેંડવાસી-ઓને મળ્યો છે. દોઢસો વર્ષ સુધી વિભક્ત રહેલી, પારતંત્ર્યમાં જકડાએલી એ પ્રજાની પરાધીનતાની કથરના પત્થરો તોડવા માટે મહાવિપ્લવ જેવા ધરતીકંપની જરૂર હતી. એ જ વખતે એકનિષ્ઠા વાળા, અપ્રતિહત શક્તિ અને દીર્ઘ દષ્ટિ વાળા નેતૃત્વની પણ જરૂર હતી. મહાયુદ્ધે આપેલી તકનો લાભ લઇ ઇતિહાસની તૂટેલી સાંકળો જોડવા માટે વીરશ્રી અને અમોઘ દેશપ્રેમની જરૂર હતી.

૧૦

ધન્ય છે પોર્લેંડની માતાઓને !

દોઢસો વર્ષની બીપણ શત્રિમાં નિષ્પ્રાણ, મૂક, સદાને માટે મૃત્યુના અંધકારમાં દેશ સૂતો હતો એ સમયમાં જેમણે પ્રજાને, પ્રજાજનને, રાષ્ટ્રમાતાને અવન્ત રાખ્યાં એટલું જ નહિ પણ જૂનકાળને—ઇતિહાસ અને આશાને સજીવ રાખ્યાં.

એ જ માનુદયે એક જાણકના દેશમાં જ્યોતિ પ્રકટાવી, જેણે કુનિયાને જનાર્યું કે પોર્લેંડ જાગૃત હતું, અને એમ પણ

ખતાવ્યુ કે માતનાના વૉંમા જ પુનર્જનનું બળ નધરાતું હતું —એમા જ ચૌવનની પ્રાણવાન શક્તિ અને જીવવાની તમન્ના હતી બાસ્તકાગથી તે મરના સુધી એક જ આદર્શ, એક જ ભાવના એના વિવિધગી—હુમા કે જેમોરિયેની સાદમવર્ણનોથી ભરેલી નવસકથા વાચના હોમએ એવા—જીવનમા હતી, અને તે એના દેશની આધીનના

૪

જરા જોયો દેખાતો આ લડવૈયો વિરોધીઓમા પશુ માન ઉત્પન્ન કરતો એની ઘેરી ભમ્મર અને પોતાદ જેવી આગ્મની આખોમા લોકચુમ્મક જેવુ આકર્ષણ હતું પિતૃસુદમ્પતી વિશે જણાવેલા રસિયન નવનકથાલેખક મેરેઝમેવગ્ની લખે છે

‘આરડામા એ આવ્યો ત્યારે બાઈબલના સમ્રાટ પર્વ (Book of Kings) માં જેનો ફલ્કેજ છે તેવો સાંત પવન મારા ઘરે પહેતો હોય એવુ લાગ્યુ, અને મને પ્રતીતિ થઈ કે નિયોએ નેપોલિયન વિશે કહેલુ તે વીગ્નપુરુષ આ હતો. ‘દેહધારીનુ સત્ત્વ’— ‘અમિતવનો નિચોડ’ એનામા હતો. દૈનિક અને ખડતલ કાર્ય કરના જેમથી ભરેલી વબિયત, વૃદ્ધ પરત્વ સનાતન ચીવનથી ભરેલો એ અમિત અદેરો, હાન, હજુ વળી રહેલી, અદેરોમા જેવી ભમ્મરની આટે ઠોવરતી—શિસ્તીના ટાકણથી કાંણ પત્થર પર ફેરેલી હોય એવી કરચલીની રેખાઓ, ડુંચાનેલા વાળ વાળી સુંદર જુકુટિની નીચેથી ધણકર્મા ઝાલળથી આવરેલી તે ધણકર્મા નિર્મળ એવી—અલૌકિક તેજથી ચમકતી આંખોની હાંડે ભેટી આર્ષદષ્ટિ વાળી—અકમ્પ વેધકદષ્ટિ મેં ઓળખી લીધી મેં જોયુ કે કાંસાની મૂર્તિ કરતાં થે વધારે ચિર જીવ કૃતિ, પેલા મહાન શિસ્તી હતિદાસના ટાંકણા વડે દીર્ઘકાળ સુધી ફાટરાએથી રહેશે’

૫

પિલસુદ્ધરજીનું રાજકારણ હમેશાં એક સૈનિકનું રાજકારણ રહ્યું છે. યુદ્ધભૂમિ પર લડતા સેનાનીએ ક્ષણમાત્રમાં નિર્ણય કરી લેવાનો હોય છે. એમાં આત્મવિશ્વાસ અને ધ્યેયની સ્પષ્ટતા જરૂરનાં છે. સમાજવાદી વિચારસરણી અને રાષ્ટ્રવાદના એકીકરણથી દેશમાં સ્વાધીનતાની ઝંખના પ્રકટે એવું હતું. એ માટે પ્રચારના ક્ષેત્રમાં ઝંપલાવી જેલનિવાસ અને દેશપારી એણે ભોગવ્યાં. એ વખતના એના એક સાથીએ લખ્યું છે:

‘એનો વિનય અને એની તટસ્થતાથી બધાં એને આહતા. અખુદ શાંતિ એનામાં હતી. ખરાબ વર્તણૂકનો ગમે એવો પ્રસંગ લેખો થયો હોય ત્યાં પણ એ ક્ષમા આપી શકતો. મૈત્રીની ઉત્કટ ભાવનાથી વિરોધીઓને પણ એ સાથે કામ કરવા પ્રેરતો. વર્ષો સુધી ગરીબીમાં મરજીબો થઈને એ રહ્યો છે.’

ગરીબીનાં એ વર્ષોમાં પ્રચાર માટે રકમ ભેગી કરવા જતાં એનાં ફોટેલાં કપડાં જોઈ કોઈ સદાચક્રે એને માટે જુદી રકમ આપી. પરંતુ એણે તો પોતાની કાયરીમાં ભેગી થએલી બીજી રકમ સાથે એ પૈસા જમા કરી દીધા ! ‘લોહી કરતાં મેં પૈસાની બીક એને વધારે હતી’ એમ કહેવાયું છે.

૨સો-જનપાની વિમલે એને શીખવ્યું કે જગતનાં મોટાં રાજ્યોની આયકામણમાં પરાધીન રાષ્ટ્રોની મુક્તિ છે. એ તકનો લાભ લેવા માટે ઉપદાસ થાય એવી નાની સરઆતથી લવિષ્યના પોલિટીકાલ સૈન્યનો પાયો રચાયો. એણે એ પણ જોયું કે યુરોપના રાજકારણમાં સત્ત્રાંત્રીની શાંતિ લાંબો વખત ટકી શકે એમ નથી. એનું અનુમાન બાલ્કન વિમલથી (૧૯૧૨-૧૩) સાચું થયું. એટલે એણે યુનિયન ઓફ રાયલ્સમેનની પ્રવૃત્તિને વેગ આપ્યો. હવે વખતે સમગ્ર ભેગું થઈ શકે એટલી ઝડપથી

સેનાનીઓ તૈયાર થઈ શકે નહિ. એ માટે પોતે જ યુદ્ધવિગ્રાનો અભ્યાસ કર્યો. રૂમો-અપાની વિગ્રહમાં દ્રેદ તોપની ગોવણી અને લશ્કરી દુકડીઓની વખતોવખતની હીવચાનનું એણે ખારીદીથી નિરીક્ષણ કર્યું. લશ્કરીગાળામાં તાલીમ લીધેથી ન હોવા છતાં ધોરમોના વિગ્રહમાં (૧૯૨૦) એણે યોગેલી ચાલખાછ અને વ્યવસ્થાનાથી જ વિજય મળેલો એવું જનરલ વેમાન્ડે પણ કબૂલ્યું છે. જગતના ઇતિહાસમાં વિગ્રહમચ્છાસન અને રાજકારણી દૃષ્ટિએ અગત્યના સુદોમાં એની ગણના થાય છે. બધા પ્રમગોમાં—ખામ કરીને યુદ્ધમાં તો માહમનો જ જાય છે એમ એ કહેતો.

નવા આવેલા કેટલાક સૈનિકોમાં મસ્લીનમન સામે જિમા રહેવાની હિંમત નથી હોતી એક વખત ઝાઇ સૈનિકને ટ્રેનમાં મદેશો લઇને એણે મોકલ્યો હતો. રશિયનોએ એને જોના જ ગોળીઓ છોડી. મદેશો તો એણે પતેઆડ્યો, પણ અનુભવ કપરો હતો. બીજો દિવસે પિલ્લુદ્દમ્મી એ સૈનિકની સાથે મામેના ખુલા મેદાનમાં ગયો. સુખવાદ કરતી ગોળીઓ એમના ઉપર છૂટતી હતી સૈનિકનો ગભરાટ વધતો ગયો. એણે સિગારેટ કેસ ખોલીને એની પામે હીવાસળી માગી. પવનમાં એ હોનવાઇ જતા વધારે વખત રોકાવું થયું. પિલ્લુદ્દમ્મીને જગા થે ઉતારવા નહોતી ટ્રેનમાંના એના સૈનિકોએ પિલ્લુદ્દમ્મીને ઓળખ્યો. અને સામે જવાળા આપતી ગોળીઓના વરસાદથી દુઃખનોને જાન કર્યો. ગભરાટ અને હોમથી શિરતપાવન નગણુ થાય છે, તેથી યુદ્ધમાં કે છાવણીમાં સૈનિકની વચ્ચે જ એ રહેના પરિગિયતિની વાસ્તવિક ગણતરી એના જીવનના બધા પ્રમગોમાં જણાઇ આવે છે.

‘મંજૂર’ના અંકો એનાં લખાણોથી ભરેલા છે. માગડેબર્ગમાં યુદ્ધનાં સ્મરણો લખ્યાં છે અને ૧૯૨૩-૨૬નાં નિવૃત્તિનાં વર્ષોમાં છાપાંઓમાં લેખો અને પુસ્તકો લખીને એણે ગુજરાત ચલાવ્યો છે. યુદ્ધના પહેલા અનુભવનાં એનાં સ્મરણોની શૈલીને આન્દ્રે મુરો (Andre Murois)એ ટોસ્ટોયની શૈલી સાથે સરખાવી છે. એ વર્ણનો ટોસ્ટોયનાં સેન્ટાસ્ટોપોલનાં વર્ણનો જેવાં ચિત્રમય છે. નિરાકંપર શૈલીમાં, વેધક દષ્ટિએ એણે એ પ્રમંથો આલેખ્યા છે. યુદ્ધના પહેલા અનુભવનાં સ્મરણોની શરૂઆત જ કેવી મનોહારી છે!

‘પહેલું યુદ્ધ, વિગ્રહનો પહેલો જ પરિચય। ખીલ્યોને કેવો અનુભવ છે એ તો હું જાણતો નથી, પરંતુ મારે માટે તો ચૌવનના પ્રથમ ગ્રેમની-મારાં પહેલાં યુગનોની કાવ્ય-મયતા એમાં હતી.’

૧૯૨૦ના યુદ્ધનાં વર્ષન (Rok 1920)માં ટ્રેન્યનાં વર્ણનો કરતાં એ લખે છે:

આવી વિચિત્ર આતશબોજ અને હવામાં ફેંકાતાં વિવિધ-રંગી સિગ્નલો ભેટાં કરાળ અને નિર્જન પ્રદેશમાં અચાનક ઊંચું થએલું કોઈ વસ્તીવાળું અને સમૃદ્ધ શહેર હત્સવ ઊજવતું હોય એવું લાગે છે.’

જીવનમાંથી લીધેલાં એનાં પાત્રોના વાર્તાલાપ સ્વાભાવિક હોય છે.

૫

મહાવિગ્રહની શરૂઆતમા જ રુશિયન પોલૅંડમાં લિજ્ઞનનોને ઉતારીને એણે એના દેશવાસીઓનું ધ્યેય સ્પષ્ટ કર્યું; એટલું જ નહિ પણ ઑરિટ્સ્યન લસ્કરને પાછા હઠવું પડ્યું ત્યારે મુખ્ય લસ્કરથી લિજ્ઞનનોને ફૂટી પાડી, પોલૅંડની સંસ્કારિતાની રાજ-

ધાની કેકોવ તરફ એ ચાલી નીકળ્યો. યુદ્ધમાં ખપી જવું પડે તો પોલૅડ માટે લડતાં; ખીમને માટે નહિ. યોગ્ય વખતે મધ્યસ્થ સરકાર (આંદોલન-જર્મની)ને સાથ આપવો છોડી દઇ પોલૅડની સ્વાધીનતાના રવીકારની એણે એમને દરજ્જા પાડી.

કારોબારના અનુભવ વિનાના સ્વતંત્ર પોલૅડમાં વધેાં સુધી વિરોધ કરવાની ટેવથી પક્ષભેદના તીવ્ર વિરોધોના સમયમાં એણે રાજકારણમાંથી નિવૃત્તિ (૧૯૨૩) લીધી. અને દેશને જરૂર પડી ત્યારે રાહ જોયા વિના લશ્કરી બળે સુકાન હાથમાં લઇ (૧૯૨૬) દેશની સર્વદેશીય પ્રગતિ માટે મજબૂત હાથે કામ લઇ તીખા શબ્દોમાં પ્રજાને જૂઓ જોનાં એણે શીખવ્યું છે. એક ઇતિહાસ-લેખકે કહ્યું છે કે:

‘પિલસુદરકીનો કાળો મોઝા વિસ્તારનો નથી પરંતુ ચિરંજીવ છે. એણે એક રાષ્ટ્રનું સર્જન કર્યું. મહાયુદ્ધમાં વિજયી થએલા લોકશાસનના આદર્શોમાં એ શ્રદ્ધામાન હતો. કામચલાની જમ એને સત્તાનો શોખ હતો, પરંતુ લાંબા વખત માટે સરમુખત્યાર થવામાં એને સતોષ નહોતો. લોકશાસનવાળા પોલૅડની એણે કાળજીપૂર્વકની પરિચર્યા અને સુશ્રૂષા કરી છે.’

એની અંગત જરૂરિયાતો ઘણી ઓછી હતી. મેતરંજ અને સિગારેટનો એ ભારે શોખીન હતો. પરિસ્થિતિમાં રરતો સૂઝતો ન હોય ભારે નેપોલિયનની જેમ કલાકો સુધી બારણાં ઢાકીને પેશન્સ (Patience)ની રમત ગોઠવતો. તોફાની મશ્કરીનો આનંદ એ લઇ શકતો. એક વખત પ્રધાનપદ લીધા પછી લોકો એની સરકારનો કાર્યક્રમ જાણવા ઉત્સુક હતા એવું એને કહેવામાં આવ્યું. રેડીઓ દ્વારા પિલસુદરકી એનો પ્રોગ્રામ જાહેર કરશે એવી ખબર આપવામાં આવી. નક્કી કરેલે વખતે એની પુત્રી

વાન્ડા અને યાડવીગાને જે તરફ ખોળામાં લઇ એની સરકારનો કાર્યક્રમ જાણાવવાને બદલે યુદ્ધના અનુભવ અને લિજીઅનના શૌર્યની વાતો પ્રગળાવવાને સંભળાવી.

હવાફેર કરી ધજાપત્તી પાછા ફરતી વખતે બુખારેસ્ટમાં પોલીસ મિનિસ્ટરને ત્યાં એનો ઉતારો હતો. એ કુટુંબમાં અતિથિઓની વાસરી (Guest Book) હતી. ઘણી પ્રસિદ્ધ વ્યક્તિઓએ એમાં પોતાને હાથે થોડા અક્ષરો લખ્યા હતા. એમાં એણે પણ થોડા શબ્દો લખ્યા છે. ટૂંકાં વાક્યો અને આર્દ્ર ભાવના વાળી એની લાક્ષણિક શૈલી અને એના જીવનની ક્ષિપ્રસૂત્રી એ શબ્દોમાં જોઈએ છીએ:

‘આજે ભોની અને ઠંડી હવા છે. શિયાળો આવ્યો હોય એમ હૃદ લેવાને મારાં આંગળાં દાણું છું. હનાળામાં સખત તાપની ફરિયાદ મેં કરેલી એવું યાદ આવે છે. માનવી ખરેખર એવો અખૂટ છે કે બાવિનો વિચાર એ કરી શકતો નથી અને ભૂતકાળને વિસરી નય છે ! માનવી સાંપ્રતને માટે જ છે શું?’

આગસ્ત ક્રૌંતે કહ્યું છે કે, ‘જીવતા માનવીઓ કરતાં યે અવસાન પામેલાં હમેશાં વધારે જીવન્ત રહેશે.’ ઇતિહાસની એવી જીવન્ત વ્યક્તિઓમાં પિત્રમુદ્રસ્ત્રીને પણ સ્થાન છે. ‘એના જીવનમાં પરાડ-મુખ થઈ વિચારવાના પ્રસંગો આવ્યા છે. એની જીમ્મીમાં હૃદયની વ્યથા છતાં બહારની શાંતિ એના મોં પર દેખાઈ આવે છે. એણે એના દેશનો નવો અવતાર જોયો છે. એના દેશે જીવતાં શીખવાનું છે અને એ તરફ એ ધ્યાન આપી રહ્યા છે.’

ઉપયોગમાં લીધેલાં પુસ્તકો તથા લેખોની સૂચિ ઇતિહાસની ભૂમિકા માટે

- * Outlines of Polish History by Roman Dybowski and
ed. 1931
- * Poland by Roman Dybowski
Poland 1914 to 1931 by Robert Machray
- * The Poland of Pilsudski by Robert Machray 1936.
- * Modern Polish Literature by Roman Dybowski
- * Polish Romantic Literature by Julian Krzyzanowski
Pan Tadeusz by Adam Mickiewicz,
tr by G.R. Noyes. (Everyman Lib)
- Anielli by Julius Slowacki tr Radin
- Text of the Constitution of Poland April 23rd 1935
Eng tr
- Kosciuszko by Monica M Gardner
- Poland by George Brandes.
- Polish Corridor The Facts by Angur
(V Polakoff) 1933 (Slavonic Review)
- Polish Rising of 1930 by Adam Lewak Dec 1930
- Polish Rising in the Dramas of Wyspianski
by Monica M Gardner Dec. 1930.
- Polish Self Help Under Prussian Rule
by Onslow June 1931
- The Polish Soviet Campaign of 1920
by Marjan Kukiel March 1929

Poland Since the Great War

by Janusz Radziwill. December 1933.

Problems of New Poland by Roman Dyboski.

December 1933.

Language and Polish Nationalism

by A.P. Koleman. July 1934.

Land Reform in Poland by Z. Ludkiewickz. Dec. 1929

New Polish Constitution by J H. Harley. July 1936.

Zeromski by Wacław Borowy. Jan. 1936.

પિલસુદ્સ્કીના જીવન વિષે

* Joseph Pilsudski. The memories of a Polish Revolutionary and a Soldier. tr. & ed. D R. Gillie. 1931.

Pilsudski. Hero of Poland by Rom Landau. 1930.

* Pilsudski. Builder of Poland.

by Grace Humphrey. 1936.

Men and the Hour ed. by Arthur Bryant. Includes small article : Pilsudski by E.J. Paterson. 1935.

* Pilsudski. Marshal of Poland by E.J. Paterson. 1935

Pilsudski by V. Poliakov : Slavonic Review. July 1935.

Pilsudski by George Macdonald: Dublin Review, 1935.

Pologne Litteraire : Special Memorial Number to

Marshal Pilsudski, 15th Nov. 1935.

અગત્યના પુસ્તકોને ફૂદડીનું નિશાન કયું છે.